

Patrimoni
Porreres 13

Ajuntament de Porreres

ACTES DE LES IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

ACTES DE LES IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Ajuntament de Porreres

CULTURA

Servei de Formació Permanent del Professorat
Centre de Professorat de Manacor
Illes Balears

13

Patrimoni
Porreres 13

**ACTES DE LES
IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
Porreres, 2013**

**ACTES DE LES
IV JORNADES D'ESTUDIS LOCALS**

Porreres, agost de 2013

Edició: Ajuntament de Porreres
Plaça de la Vila, 17
07260 Porreres

Col·laboració:

Correcció lingüística:

Antònia Xamena Lliteres i Antoni Gornals Mesquida

Comissió tècnica de les jornades:

Maria Barceló, Joan Melià, Magdalena Morell i Joan Sorell

© del text:

els autors de les comunicacions

Maquetació i impressió:

Gràfiques Llopis, SA
C. d'en Nofre Ferrandell, 21
07200 Felanitx
Tèl. 971 58 40 04

Dipòsit legal: PM. 723-2013

ISBN: 978-84-932523-3-5

És per a nosaltres un orgull poder encapçalar la primera pàgina d'aquest llibre per presentar-vos una nova publicació de la col·lecció *Patrimoni de Porreres*, llibre resultat dels magnífics treballs que es varen exposar dins el marc de les IV Jornades d'Estudis Locals de Porreres, celebrades al Santuari de Montisyon l'Abril del 2012.

Voler saber més de nosaltres mateixos, voler aprendre del què hem estat i del què som és una tasca necessària a dia d'avui. Ara més que mai és imprescindible una reflexió meditada dels coneixements, tenint en compte tots els matisos i detalls que queden ocults en la nostra memòria.

Queda clar, per tant, que un poble que no es coneix a sí mateix no pot mirar amb garanties el futur; en aquest punt és on entra la necessitat de disposar d'una eina com les Jornades d'Estudis Locals. Una tasca voluntària de moltes persones, en especial de la comissió científica formada pels professors Maria Barceló Crespí, Joan Melià Garí, Joan Sorell Mora i Magdalena Morell Villalonga.

Aquests i molts d'altres investigadors mostren la seva estimació envers la geografia, història, economia, i pel coneixement social i cultural del municipi de Porreres.

Aquestes jornades són un estímul perquè totes aquelles persones amb inquietuds de la vida i realitat porrerenca, des de qualsevol perspectiva ho exposin amb rigor damunt paper.

Per tot això, moltíssimes gràcies, a tots i totes els que feis, amb la vostra participació, que aquest esdeveniment sigui possible i vagi a més.

Francisca Mora Veny
Batlessa

Bernat Bauçà Garau
Regidor de Cultura

L'edició de les Actes de les IV Jornades d'Estudis Locals mostra una continuïtat en la voluntat de construir un corpus de documentació i reflexió sobre la realitat del passat i del present de Porreres, un recurs que els encarregats de planificar actuacions encarades a dissenyar el futur no poden ignorar.

Aquesta perseverança només és possible quan convergeixen voluntats diverses amb afany constructiu com és ara l'Ajuntament i investigadors locals i de fora.

D'altra banda, la diversitat de temes estudiats (història, llengua, geologia, agricultura ...) i els enfocaments plurals també són un element positiu del caràcter d'aquestes Jornades.

La recerca, tot i tenir prioritat en Porreres, s'emmarca en un context més general i ajuda a explicar els lligams i la interdependència entre els fets locals i els processos més generals.

La realització de les Jornades i la publicació de les Actes per part de l'Ajuntament de Porreres, actualment té un valor més explícit que mai, ja que hi ha determinades polítiques d'abast autonòmic i estatal que tenen per objectiu, de manera extremadament obsessiva, la destrucció de la diversitat cultural i lingüística i l'enfocament i manipulació de la memòria col·lectiva de les comunitats amb una història i una personalitat que no coincideix amb els seus desitjos uniformitzadors.

Esperam que l'aportació que fan aquestes Jornades i aquesta publicació s'incrementi progressivament amb noves edicions i amb el foment de treballs d'aquest perfil i amb els mateixos objectius.

Maria Barceló Crespí

Joan Melià Garí

Fertilitat química de les terres agrícoles de Porreres

MARIA ADROVER FIOL
DAMIANA AMENGUAL SASTRE
JAUME VADELL ADROVER

Introducció

La valoració agronòmica de les terres de cultiu es fa en base a la seva capacitat per mantenir els cultius i obtenir bones produccions.

La qualitat d'un sòl, en funció de la seva capacitat, ha d'assegurar els requeriments fisiològics dels vegetals que hi creixen: ha de disposar dels elements minerals necessaris per al creixement i el desenvolupament dels fruits i ha de facilitar l'exploració del sòl per part de les arrels, a la vegada que ha de possibilitar una bona disponibilitat d'oxigen a nivell de les arrels i ha d'assegurar als cultius l'aigua necessària per a tots els processos vitals. Es pot dir que la fertilitat d'un sòl es defineix per l'aptitud que té per assegurar aquests requeriments (Wild 1992).

La capacitat per subministrar aigua als cultius dependrà, sobretot, de la profunditat del sòl i del tipus de roca sobre la que es troba. Així, els sòls més profunds són els que asseguren millor la disponibilitat d'aigua i les margues (roques blanques sobre les que es desenvolupen les terres argiloses) són les que asseguren un millor subministrament hídric. En canvi, les crostes calcàries o les roques dures suposen una forta restricció sobre la disponibilitat d'aigua (Porta et al. 2003).

L'aireig del sòl o, en concret, el subministrament d'oxigen a les arrels és un requeriment al qual habitualment no feim una referència explícita però és decisiu per al desenvolupament vegetal. En aquest cas, depèn sobretot de l'estructuració del sòl, la qual afavoreix la porositat de porus amples (macroporositat) i, d'aquesta manera, les arrels poden explorar volums de sòl amplis (Brady i Weil 2008).

El subministrament d'elements minerals com el nitrogen, el fòsfor, el potassi o el ferro constitueix l'altre gran requisit (Havlin *et al.* 2004), amb una importància equivalent als anteriors.

Cal dir que els pagesos disposen d'un ventall de recursos per corregir aquests requisits: en el cas del subministrament d'aigua, els més evidents són el reg o la realització de labors per conservar l'aigua del sòl; en el cas de l'aireig del sòl, el millor recurs és mantenir una bona estructuració i evitar, sobretot, la compactació del sòl, així com també afavorir el drenatge d'aquelles terres amb tendència a embassar-se; finalment, pel que fa al subministrament d'elements minerals, es pot afavorir mitjançant la incorporació de matèria orgànica o l'adobat mineral, en el qual el nitrogen, el fòsfor i el potassi (NPK) constitueixen els tres elements d'aplicació majoritària.

Per això, conèixer les característiques de les terres és determinant per saber quin és el seu potencial productiu i per poder establir mesures de correcció per millorar l'aptitud agronòmica.

En el present treball hem realitzat una valoració de la fertilitat química de les terres del terme municipal de Porreres i hem valorat els principals paràmetres que la defineixen.

Val a dir que hem agrupat les terres en sis tipologies, d'acord amb un treball anterior (Adrover i Vadell 2011), en el qual es realitza una descripció de cada una d'aquestes tipologies.

Material i mètodes

Entre els anys 2008 i 2009 es varen recollir noranta-set mostres de la capa llaurable (0-20 cm) de sòls agrícoles del terme municipal de Porreres desenvolupats sobre diferents litologies típiques de la zona. Aquestes mostres les varen separar en sis grups en funció de la seva litologia o d'altres característiques distintives (Adrover *et al.* 2009; Adrover i Vadell 2011): sòls desenvolupats damunt calcàries dures (quinze mostres), damunt margues amb baix contingut en carbonats (vint-i-tres mostres), damunt margues amb alt contingut en carbonats (vint mostres), damunt dolomies (vuit mostres), damunt materials al·luvials (dotze mostres) i sòls amb acumulacions de carbonat càlcic (denou mostres). A la taula 1 s'indiquen les equivalències aproximades amb la terminologia popular.

A causa de la variabilitat litològica i dels tipus de sòls, coexisteixen diferents tipus de cultius, encara que predominen els herbacis (cereals i llegums) sobre les margues i els fruits secs (ametllers i garrovers) sobre les roques calcàries dures i les dolomies.

A cada mostra hem determinat la textura, el contingut de carbonat càlcic equivalent (CCE), la calcària activa, la matèria orgànica, el nitrogen, el fòsfor soluble, la capacitat d'intercanvi catiònic (CIC), els cations intercanviables, el pH, la salinitat (prova prèvia de salinitat) i els continguts d'alumini i ferro.

Pel que fa als mètodes que hem emprat, la textura l'hem determinada mitjançant la pipeta; l'anàlisi del contingut de carbonat càlcic equivalent l'hem realitzat mitjançant el calcímetre de Bernard; la calcària activa l'hem analitzada a partir d'una extracció amb oxalat amònic i una quantificació mitjançant el calcímetre de Bernard; la matèria orgànica l'hem analitzada mitjançant una digestió amb dicromat; pel nitrogen hem seguit el mètode Kjeldahl i pel fòsfor soluble el mètode Olsen; la capacitat d'intercanvi catiònic l'hem analitzada mitjançant el desplaçament dels cations amb acetat amònic; el pH l'hem analitzat a partir d'una suspensió terra:aigua 1:2,5; i la prova prèvia de salinitat l'hem feta a partir d'una suspensió terra:aigua 1:5 i hem referit la conductivitat elèctrica mesurada a 25 °C (MAPA 1986; Porta 1986). Els cations intercanviables els hem quantificat mitjançant un espectrofotòmetre de plasma (ICP) i les quantificacions d'alumini i ferro totals mitjançant una digestió en *aqua regia* (HCl: HNO₃, 3:1) i una posterior lectura amb un espectrofotòmetre de plasma (ICP).

Resultats i discussió

Textura

A la taula 2 s'indiquen les textures típiques de les diferents tipologies de sòls. En general, presenten nivells alts d'argiles, les quals són especialment rellevants a les terres situades damunt les roques calcàries dures. En aquestes terres, les argiles constitueixen entre el 25% i el 45% de la terra fina, mentre que a les altres tipologies hi predominen continguts d'entre el 20% i el 30%. Cal dir que les classes de textures de les noranta-set mostres analitzades se situen en una àrea reduïda del triangle de textures: entre franca, franco-llimosa, franco-argilosa, franco-argil·lollimosa, argil·lollimosa i argilosa. D'aquestes classes texturals, les dues darreres, que són més fines,

són quasi exclusives de les terres desenvolupades damunt les calcàries dures i constitueixen el call vermell. [Figura 1]

Carbonats de calci

Els carbonats de calci (CaCO_3) quantificats com a Carbonat Càlcic Equivalent (CCE), constitueixen el component més habitual i abundant de les terres del municipi de Porreres. En aquest sentit, són les terres de call vermell les que en presenten els continguts més baixos. De fet, aquestes terres estaven originalment descarbonatades i mitjançant les labors agrícoles (sobretot amb les llaurades i l'excavació de clots) s'ha produït una recarbonatació amb carbonats extrets de les capes inferiors. Les terres desenvolupades damunt margues (popularment conegudes com a terres argiloses), presenten nivells molt més elevats, si bé hi ha diferències molt grosses. De fet, en aquest treball hem diferenciat les terres argiloses desenvolupades damunt margues amb baix i alt contingut en carbonats. Les terres desenvolupades damunt roques dolomies (roques que es fragmenten amb facilitat i emprades per a l'extracció de grava en el municipi) es caracteritzen per valors més baixos de carbonats, els quals són de calci i magnesi. Respecte de les altres tipologies, els materials al·luvials tenen un origen variable a partir de terres erosionades que poden procedir de qualsevol material i habitualment presenten nivells alts de carbonats. Finalment, els sòls que presenten una acumulació de carbonats que es pot concretar en un horitzó càlcic o petrocàlcic (forma molt freqüent), també solen presentar nivells molt alts de carbonats, els quals poden procedir, així com succeïa en part, amb les terres de call vermell de les labors agrícoles. [Figura 2]

Calcària activa

Mentre que els carbonats constitueixen el contingut total d'aquest compost químic, la calcària activa constitueix la fracció d'aquests carbonats formats per les partícules més fines (majoritàriament de mida argiles i llims fins), que són les que afecten d'una manera més activa la química del sòl. Cal dir que les terres de call vermell i les terres gravoses apunten nivells baixos d'aquest component, mentre que totes les altres tipologies presenten valors elevats o molt elevats, la qual cosa es pot traduir en problemes de clorosi fèrrica. Aquesta fisiopatia, que es manifesta per coloracions grogues de les fulles joves, és fàcil d'observar sobretot en terres argiloses quan s'hi planten espècies sensibles com els cítrics (sobretot les llimoneres), els codonyers o els melicotoners. [Figura 2]

pH

El pH del sòl afecta la solubilitat dels diferents elements minerals. La presència de carbonats en el sòl afecta el pH, el qual se situa, típicament, entre 8,0 i 8,4 i una petita quantitat ja és suficient per elevar-lo. Tot i així, els continguts elevats de matèria orgànica poden reduir lleugerament aquests valors. En canvi, valors superiors als indicats poden posar de manifest la presència de sodi.

Entre les diferents tipologies no s'aprecien diferències significatives i les noranta-set mostres se situen en un rang reduït entre 7,9 i 8,8. [Taula 2]

Alumini

L'alumini no constitueix un element necessari per als cultius i quan el pH del sòl és molt àcid pot donar problemes de toxicitat d'aquest element. En els sòls d'aquest estudi, el pH bàsic impedeix la solubilitat d'aquest element.

L'alumini és interessant perquè és un constituent dels minerals d'argila i el seu contingut indica que n'hi ha de presents en el sòl. Aquests minerals de mida reduïda (majoritàriament de la mida de la classe granulomètrica de les argiles), constitueixen, juntament amb la matèria orgànica, els components que donen fertilitat a les terres. Això passa perquè a l'entorn dels minerals d'argila i de la matèria orgànica es genera una descompensació de càrregues elèctriques (quantificada com a capacitat d'intercanvi catiònic) que possibiliten l'adsorció d'elements minerals necessaris per a la nutrició de les plantes.

Les terres de call vermell són les que presenten els continguts més elevats d'alumini, la qual cosa indica que són les terres amb un major contingut de minerals d'argila. En canvi, les terres argiloses són les que presenten els nivells més baixos d'aquest element i, per tant, de minerals d'argila. [Figura 2]

Ferro

El ferro constitueix un element molt abundant de les terres i és necessari pel creixement dels vegetals. Com que és un element cromogènic, dona el característic color vermell, el qual delata la seva presència. Per això, les terres de colors vermellosos són les que tenen el major contingut d'aquest element, mentre que les terres blanquinoses són les que en presenten els continguts més baixos. [Figura 2]

Cal dir que, com hem indicat a l'apartat de la calcària activa, a les terres calcàries un menor contingut de ferro i el pH bàsic poden limitar la seva disponibilitat pels vegetals i generar una deficiència identificable a partir de la clorosi de les parts més tendres.

Matèria orgànica

La matèria orgànica constitueix, per davant els minerals d'argila, el component més rellevant de la fertilitat de les terres. Com es pot apreciar a la figura 3, la majoria de terres presenten, d'acord als criteris agronòmics, un nivell mitjà de matèria orgànica, la qual cosa es pot valorar positivament.

Les terres damunt margues són les que presenten els valors de matèria orgànica més baixos. Una de les causes per la qual tenen menors continguts pot ésser el tipus de llaurada, que sol ésser més profunda en aquests sòls i afavoreix la mescla de la matèria orgànica de l'horitzó superior amb les capes inferiors.

Nitrogen total i relació carboni / nitrogen

El contingut de nitrogen total de la majoria de terres presenta valors equivalents als enregistrats per la matèria orgànica. També hem apreciat com les terres damunt margues són les que presenten els nivells més baixos.

Pel que fa a la relació C/N, els valors situats entre 8 i 12 (idealment entorn a 10), ens indiquen un equilibri entre els processos d'humificació i mineralització de la matèria orgànica. La major part de les relacions obtingudes se situen en la franja adequada, sense presentar diferències significatives entre les tipologies de sòls. [Figura 3]

Fòsfor soluble 'Olsen'

Els continguts de fòsfor són similars a totes les terres. La quantitat de fòsfor present al sòl i la seva disponibilitat per als cultius depèn, sobretot, de les aplicacions que s'hi han fet al llarg del temps. Així, les terres on s'hi ha aplicat fems d'animal, en temps recents o històricament, solen tenir nivells de fòsfor més elevats que les terres no fertilitzades. [Figura 3]

Els nivells enregistrats en el present estudi els podem considerar mitjans en terres de secà. Per a les terres de regadiu l'exigència és major i els valors mitjans se situarien entre 30 i 60 mg P/kg (López Ritas i López Medina 1978).

Capacitat d'intercanvi catiònic

La capacitat d'intercanvi catiònic (CIC) fa referència a la capacitat de les terres d'adsorbir cations a l'entorn del complex argil·lohúmic (agregats constituïts per minerals d'argila i matèria orgànica). La quantitat de cations que pot retenir un sòl és un primer indicador del seu potencial de subministrament de nutrients a les plantes. Aquest paràmetre depèn dels minerals d'argila presents al sòl i de la matèria orgànica. Val a dir que la CIC es considera un paràmetre fonamental en l'avaluació de la fertilitat de les terres.

En general, d'acord amb els criteris habitualment emprats en l'avaluació d'aquest paràmetre (Saña *et al.* 1996), els nivells són entre mitjans i baixos, la qual cosa ens indica que les aportacions de matèria orgànica contribuiran a la seva millora. [Figura 4]

Les terres de call vermell amb un major contingut de minerals d'argila són les que presenten una millor CIC, que se situa entre mitjana i alta.

En les figures 5 i 6 es relacionen els continguts d'alumini amb la capacitat d'intercanvi catiònic, per això podem observar la forta correlació que hi ha entre ambdós paràmetres. De la mateixa manera, també apreciam una important relació entre el contingut de ferro de les terres i la capacitat d'intercanvi catiònic.

Així com observam una alta correlació positiva entre la capacitat d'intercanvi catiònic i els continguts d'alumini i de ferro, la correlació és negativa quan relacionam la capacitat d'intercanvi catiònic i el contingut de carbonats. Aquest fet posa de manifest que els carbonats constitueixen un component del sòl que no aporta fertilitat, al contrari de com succeeix amb els minerals d'argila i la matèria orgànica. [Figura 7]

Calci

No presentam els resultats de calci intercanviable ja que, en la metodologia emprada (ús d'acetat amònic) es produeix un excés de solubilització de calci resultant i, en tots els casos, es

dóna una sobresaturació d'aquest element. Així i tot, pel caràcter calcari d'aquestes terres, el calci està en tots els casos en excés.

Magnesi

De manera similar al calci, a causa del procés d'extracció, aquest element podria estar lleugerament sobreestimat.

Els valors obtinguts són molt variables, podem observar sòls que presenten entre valors baixos i mitjans, i d'altres, com és el cas dels sòls damunt margues amb un baix contingut de carbonats, presenten nivells que van des de baixos a molt alts.

Els sòls damunt dolomies, molt estesos dins el municipi, presenten, com cal esperar per la naturalesa de la roca, valors elevats que fan innecessària l'aplicació d'aquest element mitjançant adobs.

Potassi

El nivell de potassi que presenten les diferents tipologies és entre mitjà i elevat. Les terres damunt margues amb un alt contingut de carbonats són les que presenten els nivells més baixos, mentre que les terres de call vermell damunt calcàries dures són les que presenten nivells alts i molt alts. [Figura 4]

Sodi

Amb excepció de les terres argiloses que apunten alguns valors lleugerament alts, la majoria de mostres presenten valors molt baixos de sodi, la qual cosa constitueix un primer indicador que no apareixen problemes rellevants de salinitat, excepte en casos molt puntuals en què podrien aparèixer problemes per als cultius més sensibles.

Salinitat

Mitjançant la prova prèvia de salinitat (conductivitat elèctrica de l'extracte 1:5) obtenim una primera informació sobre els possibles problemes de salinitat. De totes les mostres analitzades just en un cas, amb el nivell freàtic molt a prop de la superfície, hem detectat un nivell de salinitat considerable (CE 1:5, 25 °C; 0,56 dS/m) que podria afectar les espècies sensibles. En tots els altres casos, els nivells són baixos i no suposen cap problema per a la majoria de cultius. [Taula 2]

Conclusions

A partir de les dades obtingudes, en considerar els paràmetres químics però sense valorar altres característiques com la profunditat del sòl o la presència de graves i pedres, que poden ésser decisives a l'hora d'avaluar un sòl en concret, podem assenyalar les següents conclusions.

Consideram que el nivell de fertilitat química de les terres de Porreres és acceptable, amb diferències entre les sis tipologies.

Les terres de call vermell són les que presenten les millors condicions. Presenten els majors continguts en minerals d'argila i la capacitat d'intercanvi catiònic més elevada. Entre altres qualitats, aquestes terres tenen alts continguts de ferro i potassi i un baix contingut de carbonats.

Les terres argiloses tenen continguts baixos de minerals d'argila i matèria orgànica, i la capacitat d'intercanvi catiònic és entre mitjana i baixa. El contingut de carbonats de calci és variable i es poden diferenciar terres argiloses amb baix i alt contingut de carbonats. Sobretot, quan els continguts de carbonats són elevats, la capacitat d'intercanvi catiònic i el contingut de ferro són més baixos. Són les terres més sensibles a la clorosi fèrrica.

Les terres gravoses desenvolupades damunt roques dolomies es caracteritzen per nivells mitjans de minerals d'argila, alts continguts de matèria orgànica i capacitat d'intercanvi catiònic mitjana. El contingut de carbonats és mitjà i el de calcària activa baix. Destaca l'alt contingut de magnesi, a causa de la naturalesa de la roca.

Les terres formades damunt materials d'origen al·luvial tenen característiques variables, sobretot pel seu origen variable. Aquestes terres, que solen ésser apreciades pels pagesos, sobretot per la seva profunditat (paràmetre no avaluat en el present estudi), des d'un punt de vista químic presenten un nivell de fertilitat moderadament baix. Els continguts de minerals d'argila i matèria orgànica són entre mitjans i baixos, així com succeeix amb la capacitat d'intercanvi catiònic. Pel que fa al contingut de carbonats de calci i calcària activa és elevat.

Les terres que presenten acumulacions de carbonats, que poden ésser en forma de sauló o tapiot, presenten nivells de fertilitat variables, amb continguts de minerals d'argila i matèria orgànica mitjans, igual que la capacitat d'intercanvi catiònic. El contingut de carbonats i calcària activa també és elevat.

Agraïments

Aquest treball forma part del projecte "Integració del coneixement popular i les noves tecnologies per a un ús agrícola eficient" finançat pel programa *Leader Plus*, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Porreres i la Cooperativa Agrícola.

Bibliografia

ADROVER, Maria & VADELL, Jaume (2011). “Sòls agrícoles representatius de Porreres”. A: Actes de les III Jornades d’Estudis Locals. Patrimoni de Porreres 12. Ajuntament de Porreres.

ADROVER, Maria [et al.] (2009). “Caracterización agroecológica de los suelos de Porreres (Mallorca)”. XV Jornadas Técnicas SEAE. Agricultura y Ganadería Ecológica Mediterránea. Palma de Mallorca.

BRADY, Nyle C. & WEIL, Raymond (2008). “The Nature and Properties of Soils”. 14 Ed. Prentice Hall.

HAVLIN, John L. [et al.] (2004). “Soil Fertility and Fertilizers: An Introduction to Nutrient Management”. 7a. Ed. Prentice Hall.

LÓPEZ RITAS, Julio & LÓPEZ MELIDA, Julio (1978). “El diagnóstico de suelos y plantas: (métodos de suelos y plantas)”. Ed. Mundi-Prensa, Madrid.

MAPA (1986). “Métodos oficiales de análisis. Tomo III.” Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

PORTA, Jaume (1986). “Técnicas y experimentos en Edafología”. Col·legi Oficial d’Enginyers Agrònoms de Catalunya, Barcelona.

PORTA, Jaume [et al.] (2003). “Edafología para la agricultura y el medio ambiente”. Ediciones Mundi-Prensa. Madrid, p. 929.

SAÑA, Josep [et al.] (1996). “La gestión de la fertilidad de los suelos”. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid.

WILD, Alan (1992). “Condiciones del suelo y desarrollo de las plantas según Russel”. Mundi-Prensa Libros, Madrid.

Annexes

Taula 1: equivalència aproximada entre les tipologies diferenciades en el present estudi i la terminologia popular.

Tipologies	Terminologia popular o característiques
1. Sòls damunt roques dures.	Terres de call vermell.
2. Sòls damunt margues amb baix contingut de carbonats (CaCO ₃).	Terres argiloses.
3. Sòls damunt margues amb alt contingut de carbonats.	Terres argiloses, a vegades reben el nom de blanquer*.
4. Sòls damunt dolomies.	Terres gravoses.
5. Sòls damunt materials al·luvials.	Terres profundes, habitualment de color marró clar (no hi ha un terme popular concret).
6. Amb acumulacions de carbonats (horitzó càlcic o petrocàlcic).	Amb sauló o amb tapot o tapiot.

*El terme blanquer també s'utilitza per sòls en els que l'horitzó càlcic (sauló) ha quedat en superfície.

Taula 2: estadístiques descriptives de la textura (expressada en g/kg), el pH en aigua (1:2,5) i la prova prèvia de salinitat (1:5; 25 °C, dS/m) en les sis tipologies de terres diferenciades (1: calcàries dures, 2: margues amb baix contingut de carbonats, 3: margues amb alt contingut de carbonats, 4: dolomies, 5: materials al·luvials, 6: sòls amb acumulacions de carbonats).

Significat de les abreviatures: *Des. T.*: desviació típica, *Mín*: valor mínim, *1r Q*: primer quartil o percentil 25, *3r Q*: percentil 75 i *Màx*: valor màxim.

	Tipus	Mitjana	Mediana	Des. T.	Mín.	1r Q	3r Q	Màx.
Argiles (g/kg)	1	357,7	368,5	96,5	237,8	278,7	439,3	465,5
	2	269,2	251,6	59,1	181,5	223,6	332,1	340,8
	3	246,9	245,3	50,1	171,7	221,0	288,2	314,2
	4	218,5	217,6	38,2	174,6	189,0	236,8	279,5
	5	270,9	258,8	42,8	215,6	248,5	284,6	355,5
	6	267,0	251,9	36,8	225,9	245,2	302,2	331,5
Llims (g/kg)	1	472,7	479,7	83,8	347,5	412,2	513,3	603,3
	2	497,2	497,2	42,0	428,8	464,8	529,6	553,8
	3	495,7	493,5	49,1	405,0	470,9	522,3	585,7
	4	474,0	433,3	103,7	364,8	401,6	556,7	636,0
	5	522,0	539,5	50,5	445,2	480,3	554,4	588,3
	6	479,2	459,0	68,6	411,4	443,9	480,7	632,7
Arenes (g/kg)	1	169,6	149,9	57,2	106,5	126,4	214,7	260,5
	2	233,6	239,4	73,2	116,8	205,6	283,4	342,3
	3	257,4	242,6	45,6	203,8	228,3	280,8	346,5
	4	307,5	341,8	133,7	84,5	217,8	413,0	449,8
	5	207,1	197,6	47,0	133,7	177,1	251,6	268,9
	6	253,8	248,5	72,2	122,1	209,5	321,8	340,9
pH (1:2,5)	1	8,2	8,3	0,1	8,0	8,2	8,3	8,4
	2	8,3	8,3	0,2	7,9	8,2	8,4	8,6
	3	8,3	8,3	0,2	8,0	8,3	8,4	8,8
	4	8,2	8,3	0,2	7,9	8,2	8,3	8,3
	5	8,3	8,3	0,1	7,9	8,3	8,4	8,5
	6	8,3	8,3	0,1	8,0	8,2	8,4	8,5
CE (dS/m)	1	0,10	0,10	0,02	0,08	0,09	0,11	0,17
	2	0,16	0,11	0,11	0,08	0,09	0,20	0,56
	3	0,12	0,11	0,04	0,06	0,09	0,14	0,21
	4	0,10	0,09	0,02	0,07	0,08	0,11	0,13
	5	0,14	0,11	0,08	0,08	0,10	0,14	0,34
	6	0,11	0,10	0,04	0,08	0,09	0,11	0,25

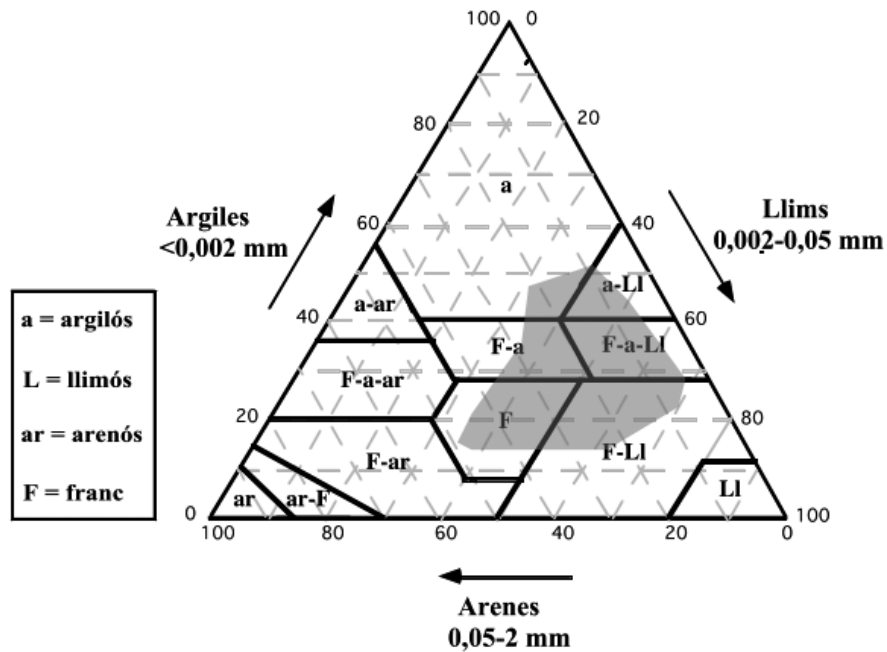

Figura 1: triangle de les textures. L'àrea ombrejada representa les classes texturals de les mostres analitzades.

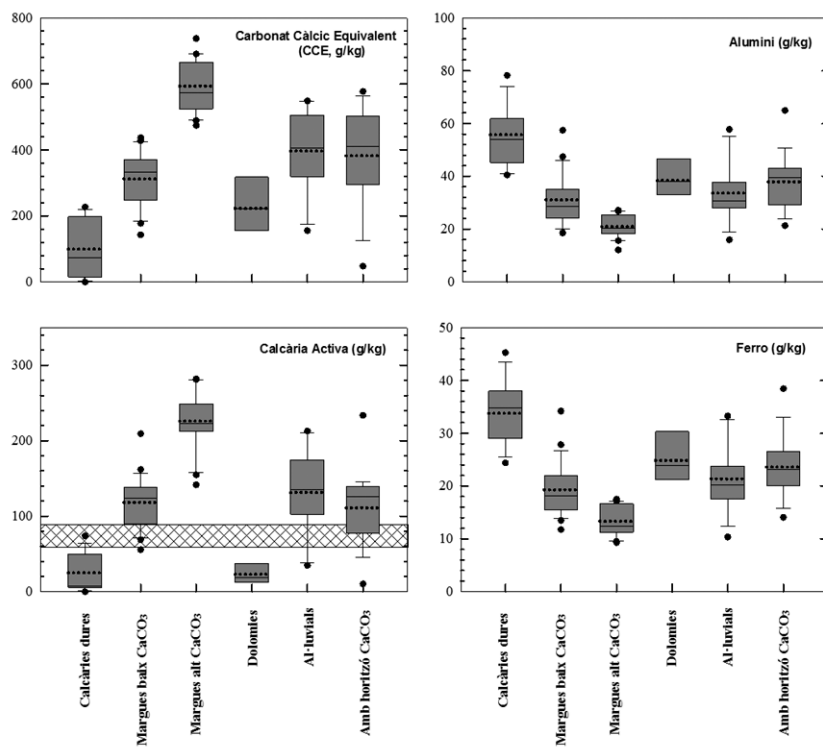

Figura 2: diagrames de caixes que mostren el contingut de carbonat càlcic equivalent, la calcària activa i el contingut total d'alumini i de ferro corresponents a les sis tipologies de sòls. Les línies horitzontals de punts fan referència a la mitjana de cada grup de valors. Per a la calcària activa, la franja quadriculada correspon als nivells que a la bibliografia es consideren mitjans. Per davall d'aquesta franja els valors es consideren baixos i per damunt alts.

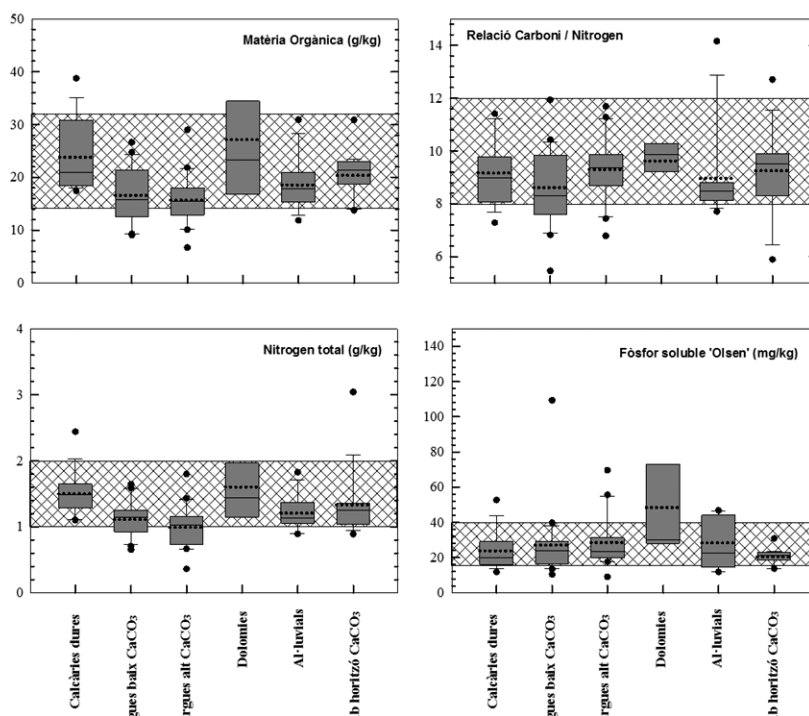

Figura 3: diagrames de caixes que mostren el contingut de matèria orgànica, el nitrogen total i la relació C/N i fòsfor soluble 'Olsen' corresponent a les sis tipologies de sòls. Les línies horitzontals de punts fan referència a la mitjana de cada grup de valors. La franja quadriculada correspon als nivells que a la bibliografia es consideren mitjans. Per davall d'aquesta franja els valors es consideren baixos i per damunt alts.

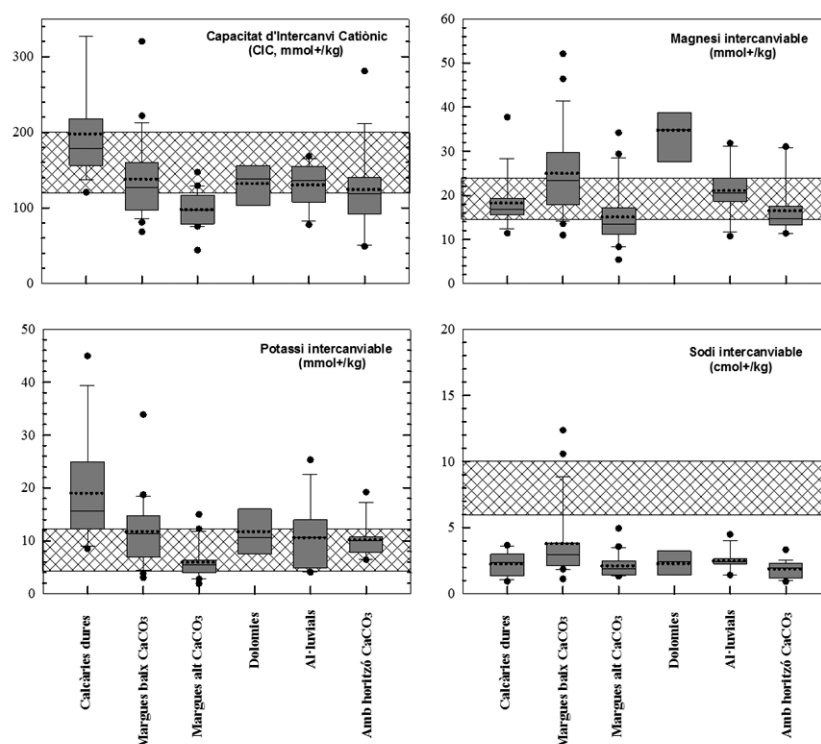

Figura 4: diagrames de caixes que mostren la capacitat d'intercanvi catònic i els ions intercanviables de potassi, magnesi i sodi corresponents a les sis tipologies de sòls. Les línies horitzontals de punts fan referència a la mitjana de cada grup de valors. La franja quadriculada correspon als nivells que a la bibliografia es consideren mitjans. Per davall d'aquesta franja els valors es consideren baixos i per damunt alts.

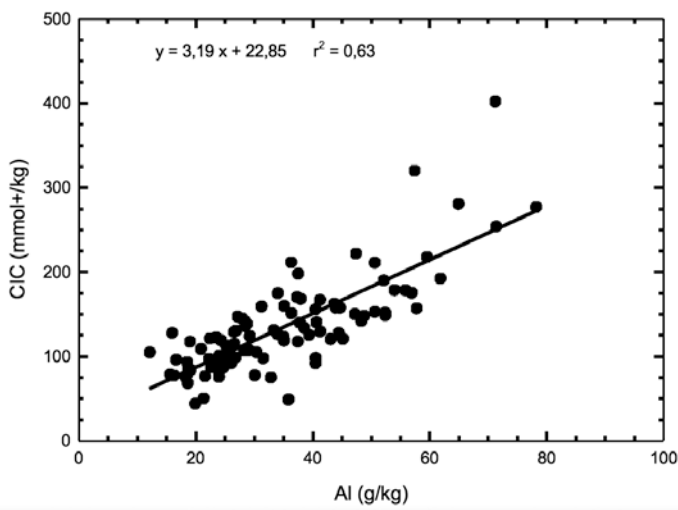

Figura 5: correlació entre el contingut d'alumini i la capacitat d'intercanvi catiònic (CIC).

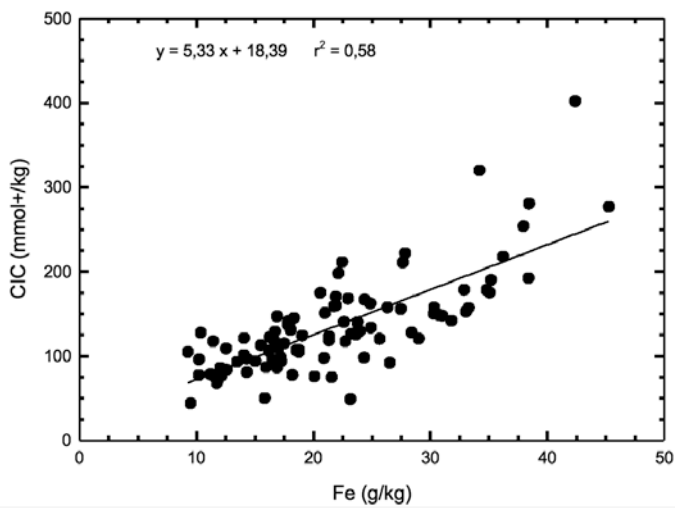

Figura 6: correlació entre el contingut de ferro i la capacitat d'intercanvi catiònic (CIC).

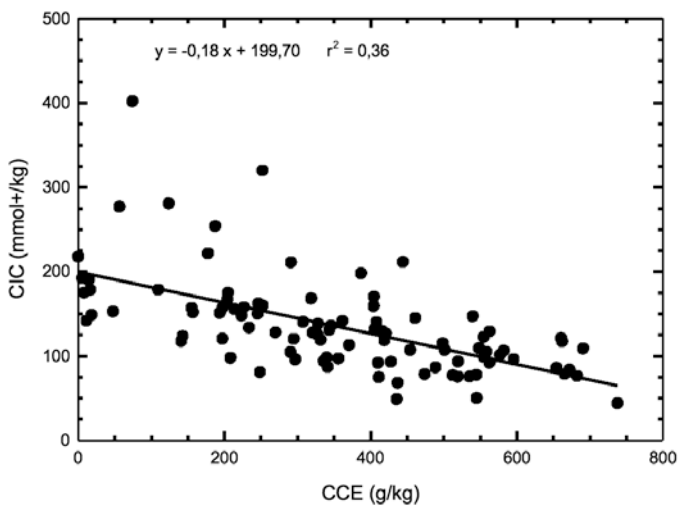

Figura 7: correlació entre el contingut de carbonat càlcic equivalent (CCE) i la capacitat d'intercanvi catiònic (CIC).

Toposequència dels sòls de Son Jordi (Porreres)

MARIA ADROVER FIOI I JAUME VADELL ADROVER

Introducció

Les terres de Son Jordi es localitzen al nord-est del municipi de Porreres, en el límit amb el terme municipal de Sant Joan. En aquests terrenys hi trobam zones de relleu suau destinades al conreu de cereals i d'altres amb costers més pronunciats que estan cobertes de garriga. En aquesta regió hi destaca el Puig Rodó, que està format per dues litologies diferents: les voreres estan constituïdes per roques calcàries dures del període Eocè-Oligocè (Morey 2011), mentre que en el centre del puig hi ha calcàries margoses del Miocè de consistència més fluixa, com en els seus voltants.

El tipus de roca, la geomorfologia, la vegetació i l'acció de l'home són factors que condicionen la formació d'un tipus de sòl o d'un altre (Porta et al. 1987). En el Puig Rodó de Son Jordi i els seus voltants, en poc espai es donen diferents combinacions de litologia, vegetació i geomorfologia. Això ens permet estudiar alguns dels tipus de sòls més habituals de Porreres (Adrover i Vadell 2011), mitjançant una toposequència que consisteix en la descripció dels sòls que ocupen diferents posicions en el paisatge (Porta et al. 1987).

Cal dir que la toposequència també ens serveix per explicar la influència de la geomorfologia en la formació dels sòls i, a la vegada, estudiar els processos d'erosió i d'acumulació de sediments que es donen en aquests sòls (Farrús et al. 2002).

Metodologia

La toposequència consta de vuit perfils distribuïts en un transsecte d'uns 400 m de longitud: perfil 1, en el centre del puig; perfil 2, en un pinar sobre calcàries dures a la part més elevada del puig; perfil 3, en un alzinar d'un coster pronunciat sobre calcàries dures; perfil 4, en un coster del puig que antigament es cultivava i que ara resta amb vegetació natural; perfil 5, just al costat del perfil 4 però en una zona que es llaura; perfil 6, en el centre d'un petit comellar; perfil 7, en un turonet; perfil 8, en un segon comellar. També hem descrit un altre perfil (el perfil 9) fora del transsecte, en una zona que s'embassa amb facilitat.

Les coordenades dels perfils es presenten a la taula 1. Pel que fa a les figures, en la figura 1 s'observa la localització dels perfils sobre una fotografia aèria de la zona i en la figura 2 es representa la toposequència i es mostra la posició que ocupa cada perfil en el paisatge. Cal dir que en aquest esquema hem utilitzat escales diferents per als plànols longitudinal i vertical, a fi de destacar els canvis en el relleu.

Per a la descripció de cada perfil hem obert un escandall mitjançant una retroexcavadora. Hem estudiat els diferents horitzons i hem analitzat diferents paràmetres físics i químics com la textura, el contingut de matèria orgànica, el nitrogen, els carbonats i la capacitat d'intercanvi

catiònic, entre d'altres. La descripció dels perfils l'hem realitzada seguint la guia de descripció de sòls de la FAO (FAO 2006) i per a les anàlisis físiques i químiques hem utilitzat els protocols descrits en els mètodes oficials d'anàlisi de sòls (MAPA 1986).

Val a dir que hem classificat els sòls mitjançant la Base mundial de referència dels sòls (WRB, 2006) i la *Soil Taxonomy* (2010).

Descripció dels perfils

Perfil 1

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ap (0-20 cm): color marró (7,5YR 4/4) en humit i marró (7,5YR 5/4) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura en blocs angulars i subangulars de mida molt fina a mitjana. Freqüents elements grollers de naturalesa calcària, graves gruixades i algunes pedres de forma subangular. Escasses arrels molt fines. Reacció a l'HCl forta. Límit clar.

Horitzó Bw (20-50 cm): color marró groguenc fosc (10YR 4/4) en humit i marró groguenc (10YR 5/4) en sec. Textura franco-argil·lollimosa. Estructura en blocs subangulars de mida molt fina a mida fina. Freqüents elements grollers, graves gruixades i pedres subangulars de naturalesa calcària. Molt poques arrels fines i mitjanes. Reacció a l'HCl moderada. Límit gradual.

Horitzó C (>50 cm): calcària margosa de color marró molt pàl·lid (10YR 7/4) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec.

El perfil 1 correspon al sòl del centre del puig que, com hem comentat anteriorment, és una zona que està enclotada respecte a les voreres, de manera que és de suposar que rep sediments de les parts més altes. No obstant això, també té una petita inclinació del 3% cap a l'est que pot implicar, a la vegada, una pèrdua de material per erosió.

En aquest perfil hi distingim tres horitzons: el més profund (C) es correspon amb el material originari, que en aquest cas és una roca calcària margosa de consistència fluixa. Aquesta roca conté un alt percentatge de carbonats (67%) i com que es tracta d'un material fluix, permet una ràpida formació de sòl. Sobre aquest material originari hi distingim un horitzó d'alteració (Bw) que coneixem amb el nom d'horitzó càmbic. En aquest cas observam que aquest horitzó presenta un menor contingut de carbonats que la calcària margosa i una major proporció d'argiles, el que indica que s'ha iniciat el procés de dissolució i rentat del carbonat de calci present al material originari (European Commission 2005). L'horitzó més superficial es correspon amb la capa llaurable (horitzó Ap). Aquest té un major contingut de matèria orgànica i nitrogen, com a conseqüència de les aportacions de restes orgàniques en superfície, però també un major contingut de carbonats que l'horitzó inferior, el que suggereix que s'hi han acumulat materials més rics en carbonats procedents de l'erosió dels costers, afavorida per la llaurada. [Taula 2]

Aquest sòl es classifica com Cambisòl Hàplic (calcàric, límic) segons la WRB (2006) i com a Típic Haploxerept segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 2

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ah (0-8 cm): color marró (7,5 YR 4/4) en humit i marró fort (7,5YR 4/6) en sec. Textura franco-argilosa. Estructura en blocs subangulars de mida fina. Moltes arrels de pi, de fines a gruixades. Reacció a l'HCl dèbil. Límit clar.

Horitzó Bt (8-23 cm): color vermell groguenc (5YR 4/6) en humit i en sec. Textura argil·lollimosa. Estructura en blocs subangulars de mida fina. Reacció a l'HCl molt dèbil. Límit abrupte i irregular.

Horitzó R (> 23 cm): roca calcària dura.

El segon perfil es localitza a la part més elevada del puig sobre roca calcària dura de l'Eocè-Oligocè i està cobert de vegetació natural (pinar i garriga). Sobre aquest tipus de roca es formen sòls generalment poc profunds i amb un contingut alt de ferro, que els dona una coloració vermel·losa i fa que es coneguin popularment amb el nom de call vermell (Adrover i Vadell, 2011).

En el perfil 2 hi distingim dos horitzons, un de més superficial de només 8 cm que presenta un contingut alt de matèria orgànica i nitrogen (horitzó Ah), i un de més profund amb un major contingut d'argila i gairebé sense carbonats, que es correspon amb un horitzó d'acumulació d'argiles (Bt). Es tracta d'un sòl evolucionat i fèrtil però sotmès a processos erosius que condicionen la seva poca fondària. En molts d'indrets la roca aflora en superfície i impedeix el seu cultiu. [Taula 2]

Segons la WRB (2006) aquest sòl es pot classificar com un Leptosòl Hàplic (húmic, éutric) i segons la *Soil Taxonomy* (2010) Lithic Ruptic-Inceptic Haploxeralf.

Perfil 3

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ah1 (0-3 cm): color marró molt fosc (7,5 YR 2,5/2) en humit i marró fosc (7,5YR 3/2) en sec. Reacció a l'HCl dèbil. Límit clar.

Horitzó Ah2 (3-10 cm): color marró fosc (7,5YR 3/3) en humit i marró (7,5YR 4/3) en sec. Textura franco-argilosa. Abundants micelis de fongs. Reacció a l'HCl moderada. Límit abrupte i irregular.

Horitzó R (>10 cm): roca calcària dura.

El perfil 3 l'hem realitzat en una zona de pendent pronunciat dins un alzinar. Conté una capa molt orgànica en superfície d'uns 3 cm de fondària (Ah1), en la qual hi hem observat restes de fullaca i matèria orgànica en descomposició, i una segona capa de 7 cm de gruix, de textura franco-argilosa, que encara conté un percentatge important de matèria orgànica (Ah2).

Es tracta d'un sòl molt fèrtil gràcies a l'alt contingut de matèria orgànica i a l'alta capacitat d'intercanvi catiònic, però que està sotmès a una erosió continuada a causa del fort pendent. La roca no és contínua sinó que té encletxes per on les alzines introdueixen les seves arrels per cercar la humitat. La presència de l'alzinar frena en certa mesura l'erosió, ja que les arrels superficials i els micelis de fongs protegeixen el sòl. [Taula 2]

El sòl en aquest indret es classifica com a Leptosòl Lític (húmic, éutric) segons la WRB (2006) i com a Lithic Xerorthent segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 4

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ah (0-19 cm): color marró grogós (10YR 5/4) en humit i marró pàl·lid (10YR 6/3) en sec. Estructura en blocs subangulars molt fins. Molt pocs elements grollers que van des de graves fines a mitjanes de forma subangular i naturalesa calcària. Reacció a l'HCl molt forta. Poques arrels fines. Límit entre horitzons abrupte.

Horitzó Bw (19-40 cm): color groc olivaci (2,5Y 6/6) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 7/4) en sec. Estructura en blocs subangulars molt fins. Molt pocs elements grollers que van des de graves fines a mitjanes de forma subangular i naturalesa calcària. Reacció a l'HCl molt forta. Molt poques arrels que van des de fines a gruixades. Límit entre horitzons gradual.

Horitzó C (> 40 cm): calcària margosa de color groc pàl·lid (2,5Y 7/3) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec. Poques arrels fines i mitjanes. Reacció a l'HCl molt forta.

El perfil 4 l'hem estudiat en una zona límit entre la garriga i la zona cultivada que abans s'utilitzava com a camí i on actualment s'està regenerant la vegetació natural. Es tracta d'un coster orientat cap al nord-est amb una inclinació del 14%.

Observam un primer horitzó de 19 cm de gruix que conté un 4% de matèria orgànica i presenta una textura franco-argilosa (Ah), i un segon horitzó càmbic (Bw) de textura franco-llimosa, situat sobre la calcària margosa. La presència d'una coberta vegetal més o menys constant en una zona de pendent protegeix el sòl de l'erosió i permet que s'acumuli més matèria orgànica. D'aquesta manera, afavoreix la formació del sòl i augmenta la seva fertilitat química (Farrús et al. 2002). [Taula 2]

Aquest sòl es pot classificar com a Cambisòl Hàplic (calcàric, húmic) segons la WRB (2006) i com a Typic Haploxerept segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 5

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ap (0-15 cm): color groc pàl·lid (2,5Y 7/3) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura granular simple amb blocs subangulars de mida fina a mitjana. Freqüents elements grollers de naturalesa calcària, graves gruixades i algunes pedres de forma subangular. Reacció a l'HCl forta. Límit clar.

Horitzó C (>15 cm): calcària margosa de color groc pàl·lid (2,5Y 7/3) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec.

La descripció del perfil 5 l'hem realitzada molt a prop de la del perfil 4, però dins la zona cultivada. Aquest perfil es diferencia de l'anterior perquè no hi ha horitzó càmbic i la capa llaurable (Ap), de 15 cm de fondària i textura franco-llimosa, està directament sobre la calcària margosa. Les característiques de l'horitzó Ap són similars a la calcària margosa, amb un percentatge molt baix de matèria orgànica i un alt contingut de carbonats. A més, la baixa capacitat d'intercanvi catiònic indica que es tracta d'un sòl molt pobre. [Taula 2]

Es tracta d'un sòl que està sotmès a una erosió important, afavorida per la llaurada i pel

fort pendent, que implica una pèrdua de material a nivell de superfície i, en conseqüència, de matèria orgànica i nutrients. Malgrat que la formació del sòl sobre la calcària margosa és molt ràpida, la pèrdua constant de material fa que les característiques d'aquesta terra siguin molt semblants a les del material originari, amb una fertilitat natural molt baixa i poca productivitat.

Aquest perfil es classifica com a Regosòl Hàplic (calcàric, llímic) segons la WRB (2006) i com a Típic Xerothent segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 6

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ap (0-15 cm): color groguenc fosc (10YR 4/4) en humit i marró groguenc (10YR 5/4) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura en blocs subangulars de mida fina i, alguns, gruixada. Pocs elements grollers, graves gruixades i pedres de formes subangulars i arrodonides de naturalesa calcària. Poques arrels molt fines. Presència d'artefactes de ceràmica. Reacció a l'HCl molt forta. Límit abrupte.

Horitzó A (15-30 cm): color groguenc fosc (10YR 4/4) en humit i marró groguenc clar (10YR 6/4) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura en blocs subangulars molt fins. Freqüents elements grollers, graves mitjanes i pedres de naturalesa calcària. Reacció a l'HCl molt forta. Límit clar.

Horitzó Bw (30-78 cm): color marró olivaci clar (2,5Y 5/3) en humit i marró pàl·lid (10YR 6/3) en sec. Textura franco-argil·lollimosa. Estructura en blocs subangulars molt fins i fins. Sense elements grollers. Reacció a l'HCl molt forta. Límit gradual i difós.

Horitzó C (> 78 cm): calcària margosa de color groc pàl·lid (2,5Y 7/4) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec. Textura franco-llimosa. Reacció a l'HCl molt forta.

El perfil 6 l'hem excavat a la part baixa d'un petit comellar. En aquest indret el sòl és més profund, d'uns 80 cm de fondària, i hi podem distingir varis horitzons. En primer lloc, observam que els dos horitzons superiors tenen uns percentatges d'arenas, de llims i d'argiles molt semblants al material originari i a la capa superficial del perfil 5. En canvi, la capa de 30 a 78 cm (horitzó Bw) té un major contingut d'argila i un menor contingut de carbonats que el material originari i que els 30 cm superiors. Això indica que aquests primers 30 cm de fondària estan constituïts per materials procedents de l'erosió de les parts més altes del comellar i dels costers adjacents, que probablement s'han anat acumulant en aquest indret des de la posada en cultiu d'aquestes terres (materials col·luvials). De fet, la capa de 30 a 78 cm, considerada un horitzó càmbic per la seva diferenciació, respecte del material originari és més fèrtil que l'horitzó A, cosa que s'observa pel major contingut de matèria orgànica i de nitrogen i per la major capacitat d'intercanvi catiònic de l'horitzó Bw. [Taula 2]

La major fondària del sòl del comellar condiciona la capacitat de retenció d'aigua i permet una major productivitat en cultius herbacis de secà.

Aquest perfil es classifica com un Cambisòl Hàplic (colúvic, calcàric, húmic, llímic) segons la WRB (2006) i com un Típic Haploxerept segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 7

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ap (0-15 cm): color marró groguenc clar (2,5Y 6/4) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 7/4) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura granular composta fina amb blocs subangulars molt fins. Molts elements grollers, graves mitjanes i gruixades de forma subangular i naturalesa calcària. Molt poques arrels i molt fines. Reacció a l'HCl molt forta. Límit abrupte.

Horitzó C (>15 cm): roca calcària margosa de color groc (10YR 7/6) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/4) en sec. Textura franco-llimosa. Molts elements grollers, graves mitjanes i gruixades subangulars i arrodonides de naturalesa calcària. Presència de nòduls de carbonat càlcic. Molt poques arrels fines i mitjanes. Reacció a l'HCl molt forta.

El perfil 7 es localitza a la creta d'un petit turó que s'eleva tan sols uns pocs metres respecte del comellar descrit anteriorment. El sòl està molt poc desenvolupat i és similar al que hem descrit en el coster (perfil 5). Hi distingim una capa llaurable, d'uns 15 cm de fondària (Ap), molt semblant a la calcària margosa (C). La textura és franco-llimosa i el contingut de matèria orgànica és baix. Com que ocupa la part alta del turó, aquest sòl està sotmès a processos erosius, el que fa que el material originari quedi en superfície. En la fotografia aèria podem distingir el turó perquè presenta un color més clar. [Taula 2] [Figura 1]

La classificació d'aquest sòl és Regosòl Hàplic (calcàric, límic) segons la WRB (2006) i Typic Xerorthent segons la *Soil Taxonomy* (2010).

Perfil 8

Descripció dels horitzons:

Horitzó Ap (0-15 cm): color marró (10YR 4/3) en humit i marró (10YR 5/3) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura micosa molt fina amb blocs subangulars de mida molt fina i fina. Freqüents elements grollers, graves gruixades i pedres de formes subangulars i naturalesa calcària. Molt poques arrels fines i mitjanes. Reacció a l'HCl molt forta. Límit abrupte.

Horitzó A (15-60 cm): color marró (10YR 5/3) en humit i marró pàl·lid (10YR 6/3) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura en blocs subangulars molt fins. Freqüents elements grollers i graves gruixades de naturalesa calcària. Poques arrels mitjanes. Reacció a l'HCl molt forta. Límit gradual.

Horitzó Bwg (60-85 cm): color gris fosc (10YR 4/1) en humit i marró grisós (10YR 5/2) en sec. Textura franco-argilosa. Estructura en blocs subangulars fins. Freqüents elements grollers i graves gruixades subangulars de naturalesa calcària. Poques arrels mitjanes. Reacció a l'HCl forta. Límit gradual.

Horitzó C (85-105 cm): capa d'origen al·luvial. Color marró pàl·lid (10YR 6/3) en humit i marró molt pàl·lid (10YR 7/3) en sec. Sense estructura. Molts elements grollers, graves i pedres subangulars i arrodonides de naturalesa calcària margosa. Molt poques arrels molt fines. Reacció a l'HCl molt forta. Límit gradual.

Horitzó 2C (105-150 cm): capa d'origen al·luvial amb dominància de materials fins.

Horitzó 3C (150-160 cm): capa d'origen al·luvial amb molts elements gruixats.

Horitzó 4C (160-175 cm): capa d'origen al·luvial amb dominància de materials fins.

Horitzó 5C (175-200 cm): capa d'origen al·luvial amb molts elements gruixats.

Horitzó 6C (200-230 cm): capa d'origen al·luvial amb dominància de materials fins.

Horitzó 7C (>230 cm): calcària margosa.

El perfil 8 l'hem descrit en un altre comellar que hi ha, passat el turonet en direcció Nord-Est. En aquest indret el sòl és molt profund, de més de 2,3 m de fondària, i està constituït principalment per capes successives de sediments d'origen al·luvial, en les que s'hi alternen materials més fins amb franges de graves més gruixades, que indiquen que aquest punt es trobava a prop d'un curs d'aigua que es desbordava amb freqüència.

Per damunt d'aquestes capes de sediments, entre 60 i 85 cm de fondària, hi ha un horitzó de textura franco-argilosa que presenta una alta capacitat d'intercanvi catiònic i un contingut de matèria orgànica superior al de la capa superficial. El seu color és més fosc, cosa que pot indicar que s'ha format en condicions de manca d'oxigen, és a dir, en un període de temps més o menys llarg en què el sòl estava completament inundat. En els dos horitzons superiors, que assoleixen uns 60 cm de gruix, la textura és franco-llimosa i el contingut de carbonats és similar a la resta del comellar. Es tracta, una altra vegada, de sediments col·luvials aportats en un període de temps més recent, probablement des de la posada en cultiu d'aquests terrenys, procedents de l'erosió de les parts més altes. [Taula 2]

Malgrat la seva fondària, aquest sòl està poc desenvolupat, ja que les seves característiques depenen, en gran mesura, de la naturalesa dels materials aportats. La construcció d'una marjada uns metres més avall, que probablement interromp el canal de l'antic curs d'aigua, ha pogut afavorir l'acumulació de terra en aquest punt.

Segons la WRB (2006) aquest sòl és un Regosòl Colúvic Endoglèic (calcàric, límic) i segons la *Soil Taxonomy* (2010) un Aquic Haploxerept.

Perfil 9

Descripció dels horitzons:

Horitzó A (0-35 cm): color marró groguenc (10YR 5/4) en humit i marró pàl·lid (10YR 6/3) en sec. Textura franco-llimosa. Estructura esmicada molt fina amb blocs subangulars de mida molt fina i fina. Freqüents elements grollers, graves gruixades i pedres de formes subangulars i naturalesa calcària. Molt poques arrels fines i mitjanes. Reacció a l'HCl molt forta. Límit abrupte.

Horitzó Bwg (35-120 cm): color marró olivaci clar (2,5Y 5/3) en humit i marró groguenc clar (2,5Y 6/3) en sec. Textura franco-argil·lollimosa. Estructura en blocs subangulars molt fins. Pocs elements grollers, graves mitjanes subangulars de naturalesa calcària. Molts de caragolins. Reacció a l'HCl molt forta. Límit gradual.

Horitzó C (>120 cm): roca calcària margosa de color groc (2,5Y 7/6) en humit i groc pàl·lid (2,5Y 8/3) en sec.

Fora de la toposeqüència però a pocs metres de distància, hi ha una zona on, alguns anys, l'aigua queda retinguda (perfil 9). En aquest punt el sòl és profund, té uns 120 cm de fondària i s'ha format damunt roca calcària margosa. Hi podem observar un horitzó de color més fosc, similar al del sòl del perfil 8, que comença als 35 cm de fondària i que es diferencia clarament del material originari i de la capa superior. En aquest horitzó hi podem observar moltes closques de caragolins. Això, juntament amb el color fosc i l'alt contingut de matèria orgànica, indica que aquest sòl ha estat embassat durant un període més o menys llarg, amb una vegetació típica d'aiguamoll. Cal esmentar que amb la construcció de síquies s'ha afavorit el drenatge d'aquestes terres, però això no evita que, en els anys humits, hi sigui impossible l'entrada de maquinària. [Taula 2]

Conclusions

Un dels factors que més condicionen la formació del sòl és el material originari. A la zona d'estudi, sobre les calcàries dures del període Eocè-Oligocè que es troben a les parts més altes del Puig Rodó, s'hi han format sòls poc profunds però amb un alt grau de desenvolupament, que estan gairebé descarbonatats, malgrat que s'hagin format sobre roques calcàries. En canvi, sobre les calcàries margoses, els sòls que poden arribar a assolir certa gruixa són molt més joves i presenten una baixa diferenciació respecte del material originari.

La morfologia és un altre factor que presenta una alta influència sobre la formació del sòl. Hem observat que les característiques dels sòls desenvolupats sobre calcàries margoses varien segons la posició que ocupa cada un d'ells en el paisatge i l'ús que se'n fa. En les zones de més pendent i en les parts altes dels turons hi predominen els processos erosius, afavorits per les llaurades. Aquest fet condiciona l'existència de sòls poc profunds, en els que la fondària coincideix amb la capa llaurada i amb les característiques, que són semblants al material originari. En canvi, a les zones menys sotmeses a l'erosió com els comellars i el centre del puig, els sòls són més profunds i presenten una certa evolució, encara que la seva formació és incipient. A les parts més baixes hi predomina l'acumulació de sediments d'origen al·luvial i col·luvial.

Val a dir que, a les terres de Son Jordi, la influència de l'home sobre les característiques del sòl hi és considerable. Per una banda, la llaurada incrementa els processos erosius, contribueix al transport de materials de les parts altes a les parts baixes i suavitza el terreny. A més, la construcció d'una marjada augmenta la retenció de sediment dins el comellar. D'altra banda, l'establiment d'una vegetació natural redueix l'erosió i facilita la formació d'un sòl amb una estructura més estable.

Finalment, l'estudi dels perfils també ens ha permès agafar una idea de com devia ser el paisatge de les terres de Son Jordi abans de la seva posada en cultiu. El relleu sembla que era més aturonat, amb comellars relativament profunds, coberts d'aigua durant una gran part de l'any i amb una vegetació típica d'aiguamoll.

Agraïments

Volem donar les gràcies a Joan Nadal Sastre per haver-nos facilitat l'accés a la possessió de Son Jordi. Aquest treball forma part del projecte "Integració del coneixement popular i les noves tecnologies per a un ús agrícola eficient" finançat pel programa *Leader Plus*, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Porreres i la Cooperativa Agrícola.

Bibliografia

ADROVER, Maria & VADELL, Jaume (2011). “Sòls agrícoles representatius de Porreres”. A: Actes de les III Jornades d’Estudis Locals. Patrimoni de Porreres 12. Ajuntament de Porreres.

EUROPEAN COMMISSION (2005). *Soil Atlas of Europe, European Soil Bureau Network*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.

FAO (2006). *Guidelines for soil description*. Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FARRÚS, Edelweïss [et al.] (2002). “Toposecuencias de suelos desarrollados sobre dos litologías contrastadas: calizas margosas y calizas duras”.

MAPA (1986). *Métodos oficiales de análisis*. Tomo III. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

MOREY, Bernat (2011). “Primera aproximació al patrimoni paleontològic del terme de Porreres”. A: Actes de les III Jornades d’Estudis Locals. Patrimoni de Porreres 12. Ajuntament de Porreres.

PORTA, Jaume [et al.] (1987). *Introducció al coneixement del sòl. Sòls dels Països Catalans*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana.

SOIL TAXONOMY (2010). *Claves para la Taxonomía de Suelos*. Departamento de Agricultura de los Estados Unidos. Servicio de Conservación de Recursos Naturales.

WRB (2006). *Base referencial mundial del recurso suelo. Un marco conceptual para clasificación, correlación y comunicación internacional*. Informes sobre recursos mundiales de suelos 103. Roma: FAO.

Annexes

Taula 1: localització dels perfils. Coordenades UTM (ETRS89).

Perfil	X	Y
1	504606	4377054
2	504658	4377142
3	504653	4377186
4	504646	4377229
5	504640	4377241
6	504645	4377293
7	504656	4377370
8	504695	4377424
9	504800	4377236

Taula 2: característiques físico-químiques dels perfils.

Perfil	Fondària (cm)	A (%)	LI (%)	a (%)	MO (%)	N (%)	CCE (%)	CIC (cmol/kg)
1	0-20	21,3	53,1	25,6	2,36	0,115	42,1	126,6
	20-50	15,3	47,3	37,4	1,86	0,113	30,2	150,6
	>50				0,64	0,026	66,8	63,3
2	0-8	21,6	40,4	38,0	7,27	0,311	4,58	239,7
	8-23	12,4	39,7	47,9	3,83	0,175	0,9	242,9
3	0-3				29,62	1,059	0,19	560,8
	3-10	33,4	28,9	37,7	13,45	0,490	1,47	349,0
4	0-19	20,8	48,6	30,6	3,96	0,174	40,3	157,6
	19-40	18,5	60,8	20,7	0,84	0,057	45,6	104,7
5	0-15	23,7	58,5	17,8	0,67	0,036	73,8	44,0
	>15				0,24	0,011	82,0	14,8
6	0-15	20,1	55,0	24,9	2,21	0,091	54,5	77,7
	15-30	18,3	59,4	22,3	1,74	0,105	58,8	93,1
	30-78	11,8	58,1	30,1	1,79	0,115	50,6	144,6
	>78	18,4	60,1	21,5	0,25	0,035	62,9	47,8
7	0-15	10,2	68,0	21,8	0,944	0,068	66,2	79,2
	>15	15,5	58,4	26,1	0,169	0,032	62,3	88,9
8	0-15	25,5	52,9	21,6	1,18	0,089	51,9	93,7
	15-60	26,7	51,8	21,5	1,58	0,114	52,1	113,4
	60-85	21,3	47,8	30,9	1,51	0,106	47,1	146,1
	85-105				0,48	0,047	68,5	59,0
9	0-35	19,4	55,3	25,3	2,12	0,139	54,8	109,4
	35-120	12,9	55,2	31,9	3,13	0,100	52,1	143,2
	>120				0,18	0,029	64,1	75,5

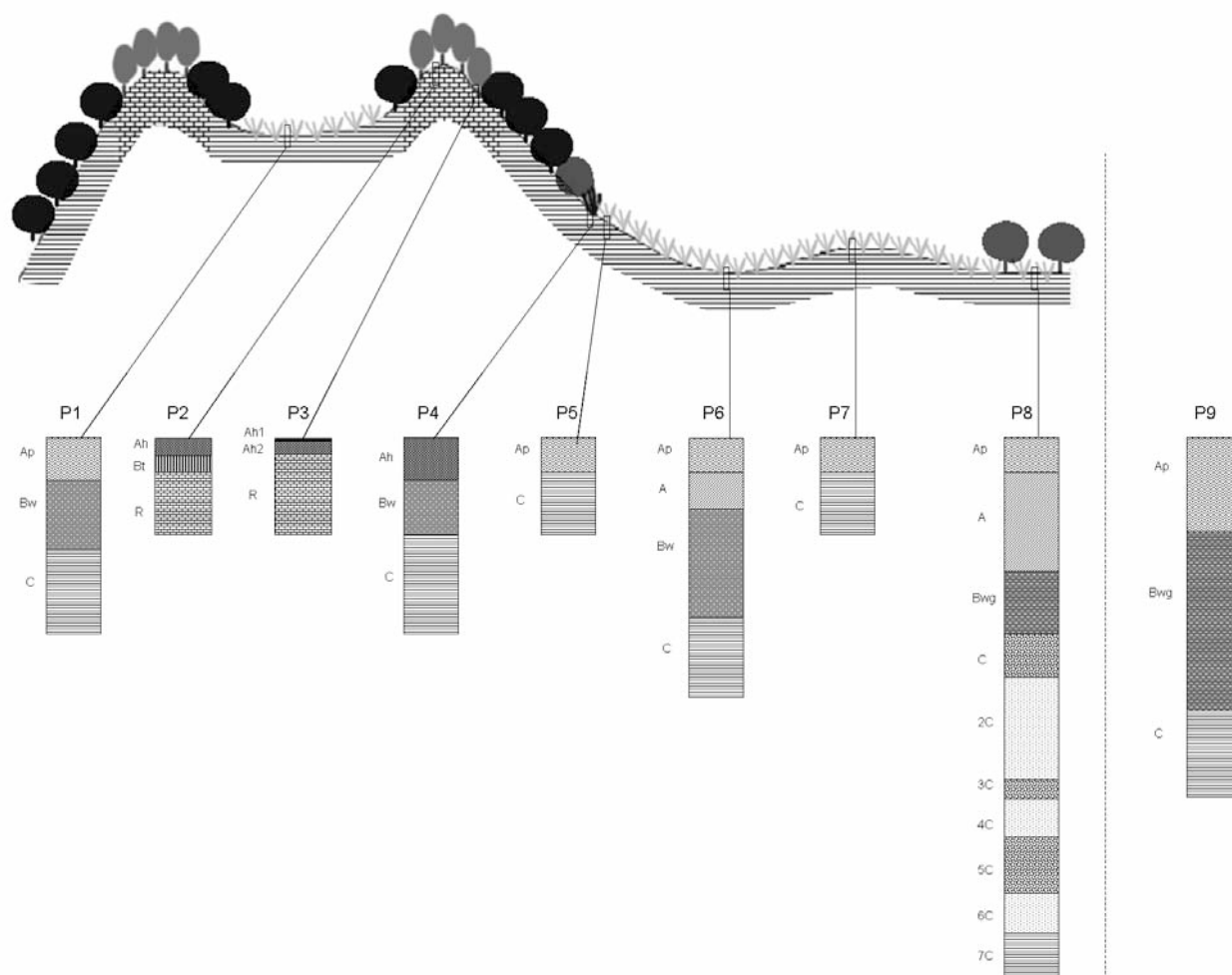
A: arenas, LI: Llims, a: argiles, MO: matèria orgànica, N: nitrogen, CCE: carbonat de calci equivalent, CIC: capacitat d'intercanvi catiònic.

Figures

Figura 1: fotografia aèria de l'àrea d'estudi i localització dels perfils.

Figura 2: representació gràfica de la toposequència en la que s'indiquen els horitzons de cada perfil.

La pedra de sa Mola des Monjos (Porreres): una calcària d'extremada duresa

GUILLEM MAS GORNALS I JOAN SORELL JUAN

Introducció

En relació amb una comunicació anterior (Mas 2011), presentada per un dels autors del present treball a les passades III Jornades d'Estudis Locals que es van celebrar a Porreres el 2010, va sorgir entre el públic assistent una qüestió interessant sobre si la pedra dura utilitzada per a la construcció de certes pedres per moldre gra provenia de la pedrera des Monjos de Porreres. Fruit de les posteriors investigacions encaminades a donar resposta a aquesta incògnita, ha sorgit la present comunicació.

En primer lloc, cal diferenciar l'existència de dues pedreres diferents a la possessió des Monjos (Porreres). La primera, objecte de la comunicació presentada a les III Jornades d'Estudis Locals, dedicada a l'extracció de materials calcarenítics blans (marès i picadís), i la segona que ara ens ocupa, la pedrera de sa Mola des Monjos, una pedrera totalment diferent, de la qual extreiem blocs de pedra calcària molt dura emprada per a la fabricació de carretons de batre, material de construcció i altres estris que exigien com a condició la seva duresa.

La pedrera i l'aflorament que l'envolta són totalment inèdits. Colom et al. (1968) i Cuerda et al. (1969) citen llims fortament cimentats corresponents a nivells de platges de la zona de Son Lluís, de litologia molt semblant als dipòsits que ara ens ocupen. Al mapa geològic de l'ITGE (1991) hi apareixen els dos capells, és a dir, les dues parts superiors dels puigs de Son Drago i sa Mola des Monjos, com a corresponents a sediments de platja i de dunes del Pliocè-Plistocè superior. Morey (2011 *a, b*) no cita ni l'aflorament ni la pedrera de sa Mola des Monjos, però fa menció de l'existència de formacions calcarenítics amb fauna pliocena a la zona de Baulenes i es Tast.

Finalment, cal dir que l'objectiu d'aquest treball és realitzar un estudi geològic de la pedrera de sa Mola, així com també una aproximació a les característiques, la indústria i els usos de la pedra que s'hi extreia.

La pedrera

Ubicació:

La pedrera es troba a la vessant de llebeig (SW) del turó conegut com sa Mola des Monjos, situat just al NE del puig de Son Drago. Les coordenades UTM (WGS 84) del tall de la pedrera són: fus: 31S, x: 501575, y: 4369948, amb una cota (z) de 140 m sobre el nivell del mar. [Figura 1]

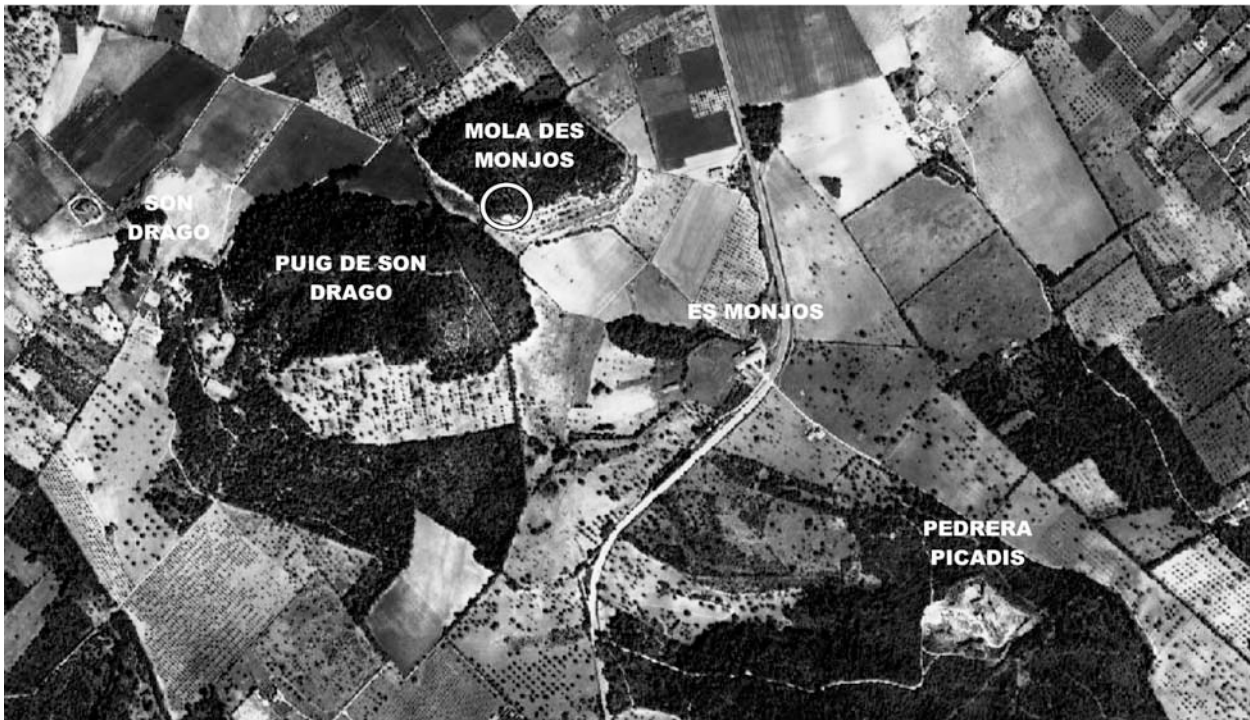

Figura 1. Ubicació de sa Mola des Monjos amb indicació de la situació de la pedrera (cercle).

Estratigrafia:

La secció visible i mesurable de la pedrera i l'aflorament de sa Mola des Monjos presenten de base a sostre [Figura 3]:

- a. Un nivell basal de margues grises que corresponen a turbidites i formen el sòcol del puig. Aquestes margues contenen foraminífers planctònics, principalment globigerines.
- b. 0,5 m de margues blanques amb còdols blans i foradats que contenen:
 - Foraminífers bentònics litorals [*Elphidium crispum* (Linnaeus 1767), *Nonion* sp.].
 - Poes d'equinoïdeus (eriçons de mar).
 - Rars ostracodes [*Cyprideis torosa* (Jones 1850)].
 - Ostres [*Saccostrea cucullata* (Born 1780), *Ostrea* sp.]. [Figura 2]
- c. 4 m de calcarenites amb un nivell de lumauquet·la de fauna marina molt litoral, que lateralment passen a ser calcisiltites dures de colors rosats sense fauna observable.
- d. Un paleosòl ben desenvolupat amb còdols angulars, amb una potència aproximada d'1 m. Alguns còdols poden arribar a tenir dimensions mètriques i corresponen principalment a blocs de conglomerats molt durs de l'Oligocè.
- e. Eolianites (dunes) amb alguns paleosòls incipients, que formen el vertader capell del puig. Contenen *Microcodium* en abundància i rars gastròpodes pulmonats (*Iberelus* sp.).

Figura 2. *Saccostrea cucullata* (Born 1780), escala en mm.

Cronostratigràficament, el nivell inferior (a) pertany a la *Formació Turbidítica de Banyalbufar* (Rodríguez-Perea 1984) del Burdigalià (Miocè mitjà), corresponent a dipòsits marins profunds dipositats per corrents de terbolesa fa uns vint o quinze milions d'anys (Ma). Pel que fa als nivells superiors (b, c, d, e) pertanyen a la *Formació Calcarenites de Sant Jordi* (Pomar et al. 1983), i es corresponen a nivells de platges i dunes del Pliocè-Plistocè inferior (5-2 Ma).

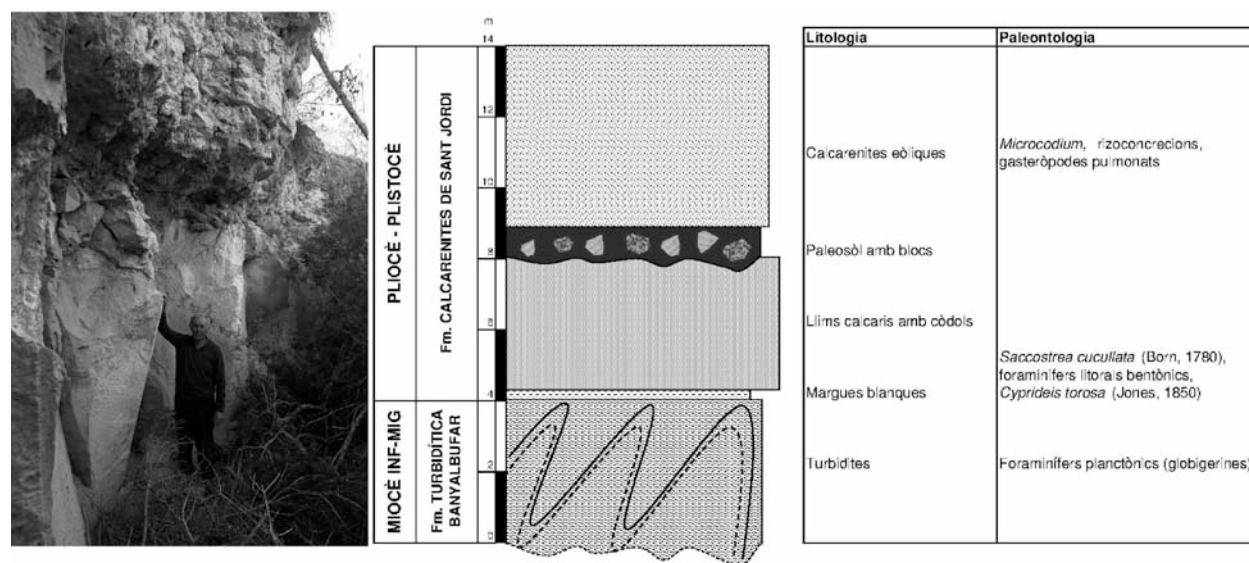

Figura 3. Vista del tall de la pedrera i estratigrafia de sa Mola des Monjos.

La pedra

Litològicament es tracta de llims calcaris i calcisiltites amb una granulometria de $\leq 0'06$ (1/16) mm, parcialment diagenitzats i ben classificats, que presenten una mescla de colors rosats i ataronjats.

Aquests tipus de llims i calcàries fines han estat localitzats i es poden seguir a tota la zona que forma un arc que comença a sa Mola des Monjos (Mas 2011), passa per davall es Moreis (Can Meló, vegeu a l'apèndix) i arriba a la base (piemont) del puig de Son Lluís (Colom et al. 1968, Cuerda et al. 1969).

Aquests sediments es van dipositar durant la màxima entrada de la mar en el Pliocè i van solapar els relleus anteriors que formaven la vorera d'una raconada marina, en un ambient marginal parcialment restringit (platges amb *Strombus coronatus*).

Pel que fa a la pedra de sa Mola des Monjos presenta les següents característiques:

- És una roca sedimentària d'origen marí.
- Es tracta d'una pedra calcària (formada per més d'un 50% de carbonat càlcic) i detrítica (composta amb un mínim del 50% de clasts preexistents).
- És una calcarenita-calcisiltita amb un gra que varia entre la mida de l'arena molt fina (0,12 mm) i el llim granat (0,03 mm).
- Té una porositat (absorció) baixa.
- És de color rosa moderadament ataronjat (*Munsell*[®]: 5YR 8/4).
- Té una duresa (densitat-resistència) alta.
- Cronostratigràficament pertany a la Fm. *Calcarenites de Sant Jordi* (Pliocè-Plistocè inferior) i té una edat de 5-2 Ma.

La part superior de la pedrera presenta una pedra menys homogènia amb moltes inclusions de còdols i nivells més arenosos que l'informador denomina "sauló".

Finalment, segons el que hem pogut deduir a partir de les referències proporcionades pels informadors, la pedra de la pedrera de sa Mola des Monjos es va explotar a partir de finals del segle XIX fins a mitjan segle XX.

La indústria

Els picadors de pedra de Porreres es van dedicar principalment a la manufactura de carretons de batre i peces per fer façanes de cases destacables, especialment branques de portals. Els principals obradors de pedra van pertànyer a les famílies dels *Ferrans* i de *Son Vador*. [Figura 4]

A part de la pedra de sa Mola des Monjos, també es feien carretons de pedra provinent de Son Vador i de Can Meló, però mentre la des Monjos era una pedra de color vermellós o rosat, la de les altres dues localitats era pedra de color blanc. Una primera aproximació de les diferents calcàries explotades al municipi de Porreres la podeu trobar a l'apèndix final del present treball.

De la pedra de sa Mola des Monjos es feien principalment carretons de batre i peces utilitzades en la construcció. Aquesta pedra no servia per fer moles de molí, ja que per fer aquestes peces la pedra havia d'ésser silícia (*foguera*).

Per treure la pedra feien forats amb una manuela que omplien de pólvora pitjada que lla-

vors feien explotar. Amb l'explosió, la pedra es rompia en blocs en tres direccions diferents, que llavors amb la manuella i l'ajuda de les fisques (tascons de ferro) i les llaunes (en forma de teula), separaven el bloc en brut de la pedra mare [figura 5A]. Per fer els carretons, les peces eren adobades a la mateixa pedrera donant-les-hi forma de cilindre. Els cilindres eren carregats i transportats en carros als tallers o obradors de la vila. [Figura 5B]

Figura 4. Obrador de cals *Ferrans* al carrer del Vent.

Al taller o obrador [figura 4], primer s'havia de senyar el carretó i es marcaven les línies que li havien de donar forma. Els carretons tenien forma troncocònica de secció estrellada amb set caires, i tenien una llargària entre 90 i 100 cm [figura 5]. Una vegada marcat, un home solia emprar dos o tres jornals complets per acabar una peça.

Normalment, el dret a extreure material de la pedrera era compensat pel picador al propietari de la finca on estava ubicada la pedrera. D'aquesta manera, el picador aidava el propietari amb les tasques del camp durant les messes o èpoques en les que hi havia més feina a fora vila.

Segons els informants, la principal qualitat d'una pedra per ésser bona és que "ha de creure, s'ha de deixar adobar i has de comandar tu, no la pedra".

El producte

A partir de la pedra de sa Mola des Monjos es produïen, bàsicament, carretons de batre i material de construcció.

Als voltants del 1940 un carretó acabat podia valer entre dasset i vint-i-tres pessetes.

Alguns intermediaris (mercadars) venien de fora de Porreres i en compraven certes quantitats per revendre fora de la vila.

Els carretons de batre tenien set caires, ja que si només en tenien sis no rodaven bé i si en tenien vuit, en lloc de batre, esmicolaven i feien un efecte de cilindre tant a la palla com al gra.

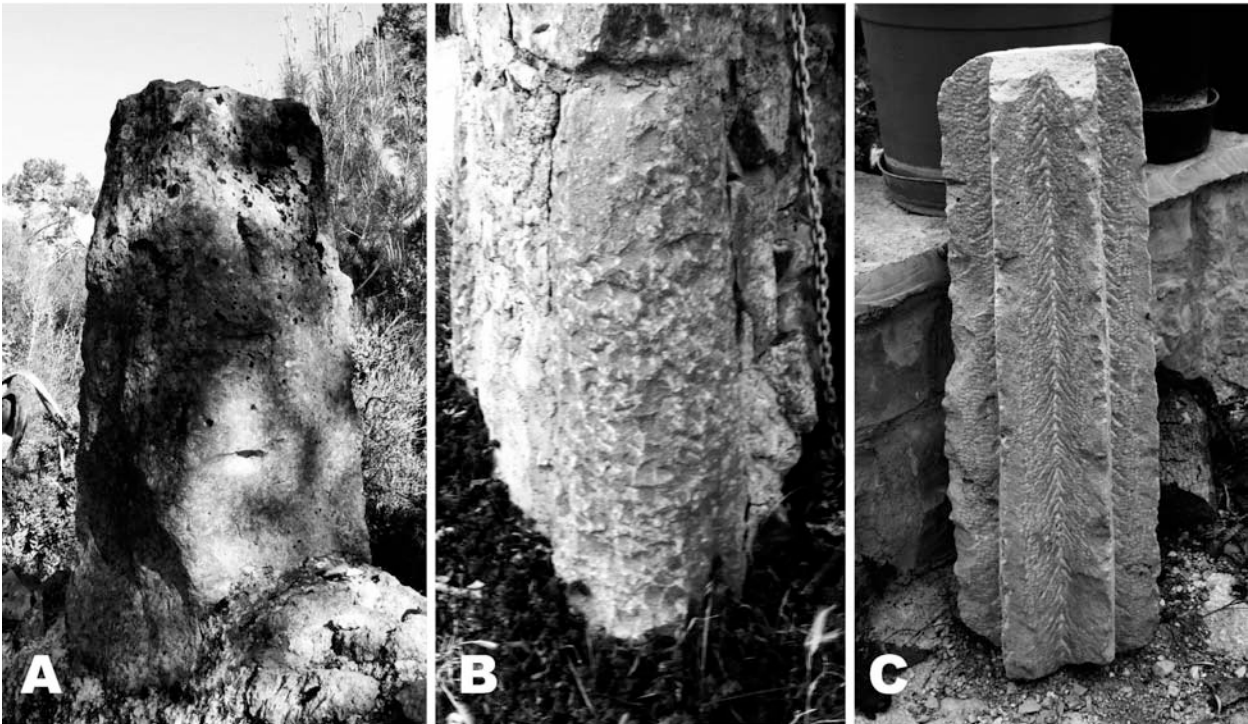

Figura 5. Evolució d'un carretó de batre. A) En brut de la pedrera (encara hi són visibles les cicatrius de la manue-lla). B) Arreglat i a punt per transportar (cilindre). C) Resultat final (carretó acabat).

A continuació exposarem una sèrie d'edificacions de Porreres que contenen material de la pedrera de sa Mola:

- L'església de Sant Felip Neri (carrer Passarats i carrer Sant Roc): els llinars dels dos portals i sis files del parament inferior de la façana del portal principal. [Figura 6B]
- Can Monjo (carrer de sa Galla, 80): el coll de la cisterna de la clastra i els escopidors, així com també la part inferior del parament de la façana i el trespol de l'acera de la portassa. [Figura 6A]
- Can Gener (carrer de sa Galla, 89): el portal i la part inferior del parament de la façana.
- Posada de sa Torre (carrer de sa Galla, 99): el portal i la part inferior del parament de la façana.
- Can Quec (carrer Major, cap de cantó amb el carrer Roca): la part inferior del parament de la façana.
- Ca na Ginarda (carrer Major, 100): el portal i les arcades de la façana de la planta baixa.
- La pica redona i els escalons de la clastra de la possessió de Son Porquer.

Algunes de les peces ubicades en aquestes construccions presenten actualment àmplies zones d'escorçament superficial, a causa de la meteorització de la mateixa pedra amb el pas del temps.

Molts dels rodapeus i vorades de les voravies de davant les cases citades al carrer de sa Galla i altres carrers de Porreres també pareix que són de pedra de sa Mola des Monjos. Però per aquestes petites construccions s'utilitzaven les parts més bastes amb més inclusions de còdols, provinents de la part superior de la pedrera.

Figura 6. A) Coll de cisterna d'una sola peça de la clastra de Can Monjo. B) Façana de l'església de Sant Felip, amb les sis primeres filades del parament de pedra de sa Mola des Monjos.

Conclusions

Hem citat per primera vegada l'aflorament i la pedrera de sa Mola des Monjos on es va explotar una pedra calcària dura, dipositada durant el Pliocè sobre el basament de margues turbídiques del Burdigalià (Miocè inferior).

Tenint en compte que els dipòsits marins del Pliocè d'aquesta zona marginal de la conca sedimentària de Campos (Son Lluís, es Moreis, es Monjos, Son Rossinyol, Son Grau) es tasconen, podem concloure que aquests constitueixen el relict pleiocè més avançat cap a l'interior de l'illa on va arribar la transgressió pliocena. Tot i així, aquesta no supera els actuals marges de la conca sedimentària de Campos.

En relació amb la pedra explotada a la pedrera de sa Mola des Monjos, podem concloure que:

- Es tracta d'una roca calcària sedimentària d'origen marí.
- Litològicament és una calcarenita molt fina o una calcisiltita granada.
- Presenta una duresa alta i una baixa porositat.
- És de color rosa moderadament ataronjat.
- Cronostratigràficament correspon a la *Formació Calcarenites de Sant Jordi*, datada al Pliocè-Plistocè inferior (5-2 milions d'anys).
- Es va explotar a partir del final del segle XIX fins a mitjan segle XX.
- Es va destinar, principalment, a la manufactura de carretons de batre i material de construcció.

Finalment, cal dir que aquesta pedra no és bona per a la construcció de pedres de mola, per això no ha estat utilitzada per a aquesta finalitat.

Agraïments

A Miquel Sorell Barceló, *de Son Vador*, per la seva paciència en acompanyar-nos i per l'amabilitat i les explicacions que han constituït la font bàsica del contingut de caire etnològic del present treball.

A Andreu Barceló, *Ferrà*, per haver-nos deixat reproduir la foto familiar i fotografiar les eines que guarda. Al company i geòleg Lluís Moragues Zaforteza per haver-nos mostrat per primera vegada la ubicació concreta de la pedrera de sa Mola des Monjos.

Bibliografia

COLOM, Guillermo; SACARES, José; CUERDA, Juan (1968). "Las formaciones marinas y dunares pliocénicas de la región de Lluçmajor (Mallorca)". *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, núm. 14, p. 46-61.

CUERDA, Juan; SACARÉS, José; COLOM, Guillermo (1969). "Hallazgo de terrenos pliocenos, marinos, en la región de Lluçmayor (Mallorca)". *Acta Geol. Hisp.*, núm. 4 (2), p. 35-37.

INSTITUTO TECNOLÓGICO GEOMINERO DE ESPAÑA (ITGE) (1991). *Mapa Geológico de España. Escala 1:50:000*. Hojas: 724 (39-28) / 723 (I,II) (38-28) *Lluçmajor. Isla de Toro y Cap de Cala Figuera (cuadrantes I y II)*. Segunda serie—Primera edición. Madrid: ITGE, p. 49 més un mapa.

MOREY, Bernat (2011a). "Primera aproximació al patrimoni paleontològic del terme de Porreres". *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Porreres, 2010*. Porreres: Ajuntament de Porreres. Col·lecció Patrimoni de Porreres, núm. 12, p. 9-27.

(2011b). "El relleu de la comarca de Porreres. Apunts d'estratigrafia, geomorfologia i tectònica". *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Porreres, 2010*. Porreres: Ajuntament de Porreres. Col·lecció Patrimoni de Porreres, núm. 12, p. 29-49.

MAS, Guillem (2011). "La pedrera des Monjos: 4 milions d'anys d'història geològica de Mallorca i la Mediterrània. De la crisi de salinitat messiniana a les platges i dunes del Pliocè-Quaternari". *Actes de les III Jornades d'Estudis Locals de Porreres, 2010*. Porreres: Ajuntament de Porreres. Col·lecció Patrimoni de Porreres, núm. 12, p. 51-60.

POMAR, Luis; MARZO, Mariano; BARÓN, Alfredo (1983). "El Terciario de Mallorca". A: POMAR, Luis [et al.] (eds.). *El Terciario de las Baleares (Mallorca - Menorca). Guía de las excursiones. X Congreso Nacional de Sedimentología, Menorca 1983*. Palma de Mallorca: Grupo Español de Sedimentología, p. 21-44.

RODRÍGUEZ-PEREA, Antonio (1984). *El Mioceno de la Serra Nord de Mallorca. Estratigrafía, sedimentología e implicaciones estructurales*. Tesi doctoral Universitat de Barcelona i Palma de Mallorca, p. 532.

Apèndix

Tipologia d'algunes pedres calcàries explotades al municipi de Porreres

Lloc d'extracció	Color	Litologia	Formació	Edat	Ambient	Paleontologia	Productes
Mola des Monjos	Rosa moderadament ataronjat (5YR 8/4)	Calcarenita-calcisilitita (còdols)	Calcarenites Sant Jordi	Pliocè-Plistocè inf.	Marí restringit	<i>Saccostrea cucullata</i> (Born, 1780)	Carretons de batre Colls de cisternes Peces de construcció
Can Meló	Gris groguenc (5Y 8/1)	Calcarenita-calcisilitita	Calcarenites Sant Jordi	Pliocè-Plistocè inf.	Marí	<i>Strombus coronatus</i> DeFrance, 1827	Carretons batre
Son Vador	Gris groguenc (5Y 8/1)	Calcària oolítica	Calcàries de Santanyí CCT	Messinià	Marí	Bivalves	Peces de construcció No permet peces de gran gruixa
Pleta des Monjos	Gris groguenc (5Y 8/1)	Calcarenita	Calcàries de Santanyí CCT	Messinià	Mari	-	?

Històries d'ametles. L'ametler d'en Verdera

FRANCESC CANUTO BAUÇA

De l'ametler, i del seu fruit l'ametla, disposam actualment d'una extensa bibliografia en què hom pot constatar que Mallorca ha estat capdavantera en la investigació, l'experimentació i les tècniques del cultiu d'aquest arbre.¹ Com a estudiós de l'onomàstica, em preocupa, això no obstant, l'observació d'un fet. En el contingut d'aquestes publicacions, realitzat generalment per tècnics agrònoms, sovint hom ha ignorat l'existència d'un camp ben interessant que augura un estudi atractívol amb unes immenses possibilitats d'investigació que no s'haurien d'ajornar més temps. Em referesc a la classificació i/o estudi dels noms amb els quals els nostres avantpassats batiaren més de 300 castes d'ametlers que encara ara perduren al nostre malmenat camp. Algú sap qui era aquest Ponç, que va donar el nom a l'ametler més vigorós de totes les nostres varietats, amb més d'un milió d'arbres sembrats arreu de Mallorca? Era natural de Consell, aquest Horrach que va donar el seu nom a més de 140.000 arbres, el desè de la llista de les varietats més cultivades? Hi podríem afegir Andreu, Llull, Duran, Alzina, Guarin, Verdera i moltes altres varietats portadores del llinatge de la persona que les va introduir o propagar, de les quals no en sabem quasi res. Si param esment a les castes d'ametles portadores de malnom, la llista és molt més extensa: d'en Menut, d'en Pota, d'en Totsol, d'en Blanc, d'en Salero, d'en Ceba, d'en Bassa, d'en Faneret, d'en Duet, d'en Pere Batle, d'en Verro, d'en Gelat, d'en Pinaret, d'en Puig, d'en Trinxet, d'en Tiu, d'en Llenyot, d'en Bo, etc. A darrere el nom de cada una d'aquestes ametles, s'hi amaga el batec d'una persona amb nom i llinatges, i és la petita o gran història d'uns personatges -empeltadors, exsecalladors, amos i senyors, tècnics agrònoms i agricultors en general- que gràcies a les seves observacions, el seu interès i les seves inquietuds, introduïren, milloraren i propagaren varietats autòctones o importades, les quals foren acceptades pels agricultors de la localitat, i en molts de casos s'expandí el seu cultiu a altres termes municipals.

La modèstia d'aquest article no té altra pretensió que manifestar el meu reconeixement envers aquests homes que, treballant cada un al seu redol, potenciaren el cultiu d'aquest arbre de tal manera que convertiren la nostra illa en un referent d'aquest cultiu a la Mediterrània. Intentaré, tot seguit, fer un assaig d'investigació amb una varietat d'ametla molt coneguda al Pla de Mallorca: l'ametla d'en Verdera o Verdereta.

1. L'AMETLER D'EN VERDERA

És una varietat molt cultivada a Mallorca, de la qual s'han comptabilitzats 447.800 exemplars. Les qualitats d'aquest arbre són que es desenvolupa molt bé a terres fèrtils i calentes, les produccions són continuades, dóna bon rendiment en bessó (29 %) i és molt fàcil de podar. El bessó és petit, rodonenc, de gran qualitat i molt apreciat per al consum com a postres. Alguns dels

¹ RALLO GARCIA, Joan; SACARÉS MULET, Josep (1997). "La història de l'ametler a Mallorca mitjançant la bibliografia". A: *A l'entorn de Llucmajor. Estudis i comentaris (I)*. Llucmajor: Edicions de pinte en ample.

inconvenients són el poc desenvolupament i l'escassa producció a terres poc fèrtils, l'alt percentatge de bessons dobles (30 %) i que és molt sensible a la poda forta. La floració és entre el 25 de gener i el 18 de febrer (Rubí 1980, 258).

La revista *El Agricultor Balear* va publicar l'any 1892 una carta del propietari Gabriel Fuster Forteza, el qual feia referència a les millors classes d'ametlers que es cultivaven al terme municipal de Palma.² Cita per aquest ordre: De la Canal, Verdereta i d'en Pota o Poteta. De l'interessant contingut d'aquesta carta, transcriurem a continuació el paràgraf relatiu a l'ametla Verdereta:

[...] Cábe me el gusto de manifestar igual conformidad en el orden de importancia a la conocida con el nombre de Verdereta llamada tambien Porreretas y Vellaneta, debido el primero de estos últimos a ser originaria de Porreras, y el otro aludiendo a la forma redondeada del fruto semejante a la avellana. Su fruto es el que tiene más valor por la gran cantidad de semilla que produce o sea 16 kg. por hectólitro. En terrenos de consistencia media, calientes y de esmerado cultivo adquiere gran desarrollo y produce abundantes cosechas; en terrenos fríos no puede cultivarse este árbol, por ser sus cosechas destruidas por las heladas, siendo como es, muy sensible al frío, tanto más cuando no está protegido por el follaje que brota muy tarde. Otra circunstancia que le recomienda es la facilidad de podarse, pues, al revés de lo que sucede con otras variedades, casi nunca saca ramas chuponas. El fruto tiene dos semillas y la cáscara leñosa y muy delgada y poco dura [...].

Pere Estelrich (1907, 29) va estudiar aquesta casta a la possessió de sa Capella (Santa Margalida) i a la possessió de sa Punta (Palma). Les terres d'aquesta antiga possessió estaven ubicades entre la carretera de Sóller i la de Valldemossa, formant una espècie de gaia o punta, d'aquí el seu nom. Tenia cases i dret a aigua de la síquia de la Font de la Vila i el 1842 era propietat del senyor Gaspar Fuster i de Puigdorfilà. Actualment desapareguda, les seves terres estan integrades al casc urbà de Ciutat. L'esponerós ametlerar d'aquesta possessió, cridà fortament l'atenció de Pere Estelrich, que en destacà el gran desenvolupament i forma dels arbres així com l'excel·lent producció. L'any 1905, els noranta arbres d'aquest ametlerar de la varietat Verdereta, varen produir 100 hectolitres d'ametles pelades.

Actualment aquesta ametla és una varietat molt apreciada pels agricultors, que destaquen sobretot les bones produccions. En boca dels vells informadors: "Cada any carreguen, són molt bones d'espolsar de l'arbre i les ametles molt bones de pelar." Aquestes tres qualitats sembla que determinaren la gran difusió del seu cultiu a pràcticament tots els termes municipals de la nostra illa, fet que va generar, segons els tècnics agrònoms, l'aparició d'algunes subvarietats, les quals posen de manifest aquesta variació en la forma del fruit i la disminució de la duresa de la clovella. Vegem a continuació alguns dels diferents noms amb què és coneguda aquesta varietat a Mallorca.

1. 1. *Verdereta / d'en Verdera*

El nom citat en primer lloc és avui per avui el més antic registrat en la documentació històrica i l'hem trobat consignat en el catàleg de l'Exposició Agrícola celebrada a Palma el 1861.

² *El Agricultor Balear*, volum I, pàg. 81. Any 1892.

La variant d'en Verdera, localitzada a documents posteriors, ens ha inclinat a descartar d'antuvi el possible origen d'aquest nom referent al color verd (tanmateix l'hipotètic derivat hauria estat *verdeta* o *verdaleta*). Altra interpretació etimològica a rebutjar és la geogràfica, amb un possible origen o pertinença del lloquet de Son Verdereta (Porreres). Respecte del nom citat en segon lloc, d'en Verdera, és sens dubte el primigeni, i fa referència al malnom o llinatge de l'introduïdor o propagador de l'espècie. La petita mida del fruit d'aquesta varietat sembla que va determinar l'ús aclaparador del diminutiu Verdereta, nom amb què és coneguda popularment a quasi totes les localitats de Mallorca, de tal manera que a hores d'ara, pràcticament ningú no recorda el nom d'en Verdera.

El DCVB (s.v. *Ametler* i s.v. *Ametla*) registra: “Ametler d'en Verdereta: és mitjancer, abundós, d'ametles petites i rodones (Campanet).” “Metla d'en Verdereta: és mitjancera, rodona, bona, de clovella forta (Porreres, Costitx, Felanitx, Santanyí).”

En el catàleg de l'exposició agrícola adduïda anteriorment, un dels expositors, Nicolau Ripoll de Palma, presentà una col·lecció de set varietats d'ametles, entre les quals està registrada l'ametla Verdereta. A la *Exposición Universal de Barcelona*, celebrada el 1888, un expositor de Palma, Gabriel Fuster Forteza, presentà una mostra de 91 varietats d'ametles i també hi està consignada la varietat Verdereta. A la *Exposición Balear Agrícola i Pecuaria* celebrada a Manacor el setembre del 1897, molts dels expositors d'ametles portaren aquesta varietat. Monserrat Truyol Pont, de Manacor, presentà una col·lecció de 140 castes, entre les quals hi figura l'ametla d'en Verdera. Gabriel Fuster Forteza, de Palma, presentà una col·lecció de 125 varietats, on hi està consignada l'ametla Verdereta. Els germans Miquel i Joan Amer Servera, de Manacor, presentaren una col·lecció de 34 classes d'ametles, on també hi figura la varietat d'en Verdera.

1. 2. *Redona*

És el nom més utilitzat a Porreres per anomenar aquesta ametla, si bé sovinteja amb el nom Verdereta. La mitja dotzena de persones entrevistades, totes de Porreres, la coneixen principalment amb aquest nom, però també la identifiquen com Verdereta. “És la mateixa!” contestaren davant la meua insistència, quan intentava aclarir si eren dues ametles distintes.

1. 3. *Mel·la redona d'en Verdereta* (sic)

Variet registrada a la Llibreta XXXII, elaborada per Alcover i Moll l'any 1922 (Melià 2007, 184). Aquesta variant, recollida de viva veu a Porreres, ens remet al diminutiu del llinatge o malnom Verdera i aclareix a la vegada la dualitat dels dos noms utilitzats actualment per identificar-la: *Redona* i *Verdereta*. Si observam l'article personal, veurem que aquesta denominació s'adapta perfectament a un dels esquemes del sistema nominatiu utilitzat en el món camperol per identificar les varietats d'ametles: característica física + article personal + antropònim. Vet aquí un parell d'exemples: Bord d'en Cama, Rimades d'en Pere Batle, Fortes d'en Ros, Redona d'en Gelat.

Sembla doncs, que aquesta variant ens convida a cercar un membre de la nissaga Verdera del segle XIX, probablement baix d'estatura, usufructuari del malnom Verdereta i presumiblement relacionat amb el món de l'arboricultura: exsecallador, empeltador o simplement agricultor.

1. 4. *Porrereta*

Nom utilitzat en algunes localitats, indicador del lloc d'on és originària aquesta espècie. Observau el diminutiu que fa al·lusió a la petita mida del fruit. A la revista d'agricultura *El Porvenir Balear*, un agricultor de Palma, Jordi Mayol Arbona, del Secar de la Real, la descriu així:

[...] D'en Porreretas (sic): Variedad de las primeras en florecer, resistiendo en flor los vientos más fuertes y los más intensos fríos. Las cosechas que rinde este árbol son abundantes, impidiéndole el desarrollo, así es que tarda mucho tiempo en ser corpulento y ramudo. Apetece esmerado cultivo y se da mejor en terrenos de regadío que en los secanos. El fruto desprovisto de su corteza es casi redondo y superior en rendimiento en igual volumen a todas las otras variedades. El almendrón es de un color castaño-rojizo conteniéndose dos semillas en cada fruto, lo cual hace que no se tenga en gran aprecio. El fruto de esta variedad es sumamente buscado por los especuladores que lo pagan a mayor precio, por su excesivo aumento en litros. La corteza es muy delgada y la cáscara es muy dura y de poco espesor. [...].³

1. 5. *Porrerenca*

Variante registrada en el catàleg de l'Exposició Agrícola celebrada a Palma el 1861. Està consignada a la mostra que presentà Miquel Fons de Palma.

1. 6. (A)*vellaneta*

La forma rodonenca i petita del fruit, com una avellana, ha estat el determinant perquè es conegués amb aquest nom en algunes localitats. El qui subscriu va recollir aquesta variant al Pla de na Tesa (Marratxí).

2. SOBRE EL POSSIBLE ORIGEN DE L'AMETLER D'EN VERDERA. LA FAMÍLIA VERDERA DE PORRERES

De finals del segle XIX, són les referències que atesten que aquesta varietat d'ametles és originària del terme de Porreres. Ho constaten també les sinonímies tractades anteriorment: Porrereta i Porrerenca. Si param esment en un dels noms utilitzats per identificar aquesta varietat, veurem que es tracta del llinatge Verderna, però sembla que en aquest cas utilitzat com a malnom, cosa per altra banda usual si ens atenem a les pautes de la malnomenació, ja que exemples de llinatge utilitzat com a malnom els podem trobar a tots els pobles de Mallorca.

La identificació d'aquesta nissaga és relativament fàcil, ja que a Porreres existeix solament una família usufructuària d'aquest llinatge avui extingit, el qual va deixar la seva empremta en una possessió, Son Verderna, propietat de la família des de l'avior. Son Verderna és una pos-

³ *El Porvenir Balear* (1877). Volum II, p. 29-30. Palma de Mallorca.

sessió ubicada al sud-oest del terme municipal de Porreres, limítrof amb el terme de Campos, que confronta amb les possessions de Baulenes, Son Vallets i es Campot. La primera atestació antiga que disposam és del 1585 i el seu propietari era Mateu Verdera. Aquest llinatge es va perpetuar al front de la possessió fins al 1790, i a hores d'ara trobam Son Verdera Vell, Son Verdera Nou i Son Verdereta, a més de petites segregacions, conseqüència de les diverses divisions efectuades a partir del segle XVII (Barceló et al. 1997, 133).

La investigació d'aquesta nissaga l'hem iniciada en el segle XVIII, resseguint una de les dues branques en què es va dividir -vers el 1800- aquesta família benestant de Porreres, de la qual forma part el personatge que, a parer nostre, té algunes possibilitats de ser el que va donar el nom a aquesta preuada varietat d'ametla. La descendència d'aquesta família l'hem consultada en els llibres sacramentals de baptismes, matrimonis i defuncions de l'Arxiu Parroquial de Porreres:⁴

1. Cristòfol Verdera Orell (1778-1826)

Honor, casat amb Catalina Marimon Barceló (n. c. 1774), *de l'Hospital*. En el padró de l'any 1822 consta que vivia al carrer *travesia den Lluís*.⁵ Féu testament en poder del notari Antoni Mora el 29 de desembre de 1826. Aquesta és la descendència de Cristòfol i Catalina:

1. 1. Magdalena Verdera Marimon (1808-1880)

Es va casar amb Pere Joan Mora Barceló (1804-1879). Féu testament en poder del notari Josep Gallard. Tengueren dues filles: Catalina Mora Verdera (1836-1921), casada amb Joan Servera, i Monserrada Mora Verdera (1857-1926), casada amb Pau Mora.

1. 2. Catalina Verdera Marimon (1812-1872)

Matrimonià amb Joan Barceló. Féu testament en poder del notari Tomàs Talladas el 19 de juny de 1865. Tengueren un fill, Cristòfol Barceló Verdera (1846-1910), casat amb Jerònima Feliu.

1. 3. Monserrada Verdera Marimon (1815-1892)

Fadrina. Féu testament en poder del notari Josep Gallard.

1. 4. Rafel Verdera Marimon (1806-1864)

És el fill primogènit perpetuador de la nissaga. Es va casar amb Margalida Ignàsia Mora Barceló (1805-1886), *de Son Gornals*, filla i hereva de Damià Mora, propietari de la possessió de Son Gornals.

⁴ Vull agrair al rector de Porreres, Joan Rosselló Vaquer, malgrat sigui d'una manera pòstuma, la bona atenció rebuda i les facilitats amb què m'ha obsequiat durant les meves visites a l'esmentat arxiu.

⁵ Ajuntament de Porreres (1997). *Padró de la vila de Porreres (1822 i 1828)*. Porreres: Patrimoni de Porreres, 1.

La casa pairal d'aquest matrimoni està ubicada al carrer des Pou Florit núm. 5 i està habitada actualment pels seus descendents de la quarta generació. L'any de la construcció o reforma d'aquest casal, el 1846, gravat al llindar del balcó situat a damunt el portal forà, és indicador que la construcció de l'immoble es realitzà a instàncies de Rafel Verdera.

Juntament amb altres porrerencs, participà a l'exposició de productes mallorquins celebrada al col·legi de Montesion de Ciutat el 1860, amb motiu de l'arribada a Mallorca de la reina Isabel II. Els participants porrerencs obtingueren un bon nombre de premis i Rafel Verdera va ser guardonat amb una medalla de coure per una mostra de prunes i serves. També va obtenir una menció honorífica per una mostra de garroves. Crec que la participació del nostre personatge a la secció de fruites i de fruits secs denota una preferència per l'arboricultura i, per aquest motiu, sembla que té algunes possibilitats de ser el descobridor o introductor d'aquest arbre, que posteriorment fou conegut com l'ametler d'en Verdera. Per contra, hem de dir que el seu nom no figura en el llistat dels expositors d'ametles, alguns dels quals ja presentaven la varietat Verdereta a les seves col·leccions. Tal vegada hem seguit la via equivocada i aquest Verdera sigui un membre de l'altra branca familiar, també extingida, la qual va continuar al front de la possessió de Son Verdera.⁶ La variant tractada anteriorment *Redona d'en Verdereta*, ens remet a un malnom diminutiu del llinatge Verdera, que caldria investigar.

Rafel Verdera finí als 58 anys el 10 de desembre de 1864. Havia fet testament en poder del notari Bernat Vicens el 6 d'abril de 1845. Nomenà marmessors l'esposa i els seus oncles, els preveres Josep Bernat Mora i Miquel Marimon. Destinà tres-centes lliures a obra pia. Transcriurem a continuació algunes de les disposicions testamentàries:

[...] Man que en el die de mon òbit se me cantan unas matinas de mort: vull que a los homos qui aportaran mon cadàver al cementeri, al qui durà el fanal y a los qui duran antorxa o candela acompanyant mon cadàver en dit lloch, se los pach la llimosna de sis sous a cade un, man també que en el dia de mon òbit, se repertescan vint y quatre lliuras entre los pobres necessitats qui acompanyaran mon cadàver al cementeri passant el rosari en sufragi de la mia ànima, també a disposició y beneplàcit de los nominats marmasors; y pagat el importe de tot lo referit y de lo demás que resolguen los marmesors de las indicadas trescentas lliuras, lo restant de ellas se invertirà en misas resadas celebradores en sufragi de la mia ànima, a direcció de los repetits marmasors. [...] hereva mia universal fas e instituesch, a la espresada dona Margalida Mora ma muller y a los seus hereus o sucesors legals a sas llibres voluntats; però baix la obligació de haver de pagar per espay de deu anys unas matinas de mort que dispondrà se cantan cade any en sufragis de la mia ànima, en el die en que heurà sucedida la mia mort [...].⁷

La seva esposa i hereva Margalida Ignàsia Mora Barceló, està consignada amb el número 1.070 en el registre de finques rústiques de Porreres i el 1887 era propietària de les terres següents:⁸

⁶ L'Honor Antoni Verdera Mora (1774-1850) era propietari de Son Verdera el 1822. Es va casar tres vegades: de primeres núpcies amb Catalina Mora; de segones amb Antònia Mora, *de Son Masnou*, i de terceres amb Maria Barbarillo. Tengué tres filles i tres fills. Part de la seva descendència arrelà a la vila de Campos, per mor de la proximitat de la possessió amb aquella vila. Aquesta branca del llinatge Verdera es va extingir per manca de progènie masculina.

⁷ ARM, prot. V-513, f. 49.

⁸ Arxiu Municipal de Porreres, signatura 973.

Son Gornals (possessió de 106 quarterades d'extensió), es Rafal⁹ (possessió de 14 quarterades d'extensió), es Malet, es Vinyet, es Vinyet de Son Vermell, sa Vinya de la Senyora, Son Artigues, es Tescal, sa Tanca, ses Planes, Son Gardana, Son Veny, es Molí Marimon, Son Toi, es Camí de la Serra, na Bosca, na Bovera, sa Mesquida, Son Verdera (porció de 18 quarterades), es Moreis, Son Mora, Son Bergues i Son Colom. La suma total d'aquestes terres és de 224 quarterades, que es distribuïen en 32 sembrades de cereals, 56 de vinya, 48 d'ametlerar, 24 de figueral i 6 de garrovers. La garriga ocupava 10 quarterades i el terreny improductiu 43 quarterades. El llinatge d'aquesta família benestant ha quedat reflectit a la toponímia del terme: sa Tanca d'en Verdera, porció de 14 quarterades antigament plantades de vinya, ubicada a la zona de Binicapús i s'Hort d'en Verdera o s'Hort Sec, devora es Pas des Frare als afores de la vila de Porreres.

L'hisendat Rafel Verdera Marimon no tengué progènie masculina i la trajectòria del seu llinatge es va aturar en les seves nétes. Aquesta és la seva descendència:

1. 4. 1. Catalina Verdera Mora (1838-1917)

Fadrina. Morí als 79 anys el 4 de febrer de 1917, amb testament en poder del notari Joan O'Callaghan.

1. 4. 2. Bàrbara Verdera Mora (1840-1918)

Es va casar el 14 de febrer de 1867 amb Miquel Mulet Escarrer (1841-1912), *de s'Alqueria Blanca*, metge cirurgià. Oficià el casament el prevere Francesc Mulet Escarrer, germà del contraient, aleshores ecònom de l'església de Sant Magí de Palma. Finí als 78 anys el 7 de març de 1918. Aquesta és la descendència de Miquel Mulet i Bàrbara Verdera:

1. 4. 2. 1. Jaume Mulet Verdera (1867-1871)

Morí a l'edat infantil.

1. 4. 2. 2. Francisca Maria Mulet Verdera (1869-1922)

Casada amb Gregori Barceló Sastre (1865-1941), *de Can Roig*, metge.

1. 4. 2. 3. Margalida Mulet Verdera (1871-1930)

Casada amb Mateu Escarrer Sitjar (n. c. 1861), *Matevet*.

1. 4. 2. 4. Bàrbara Mulet Verdera (1880-1972)

Casada amb Francesc Mora Escarrer (1882-1946), *de Ca l'amo en Tòfol*. Habitaven a la casa pairal de Can Verdera, ubicada al carrer des Pou Florit núm. 5. Són els pares de Cristòfol Mora Mulet (1919-2006).

⁹ Propietat rústica ubicada a la carretera de Vilafranca, anomenada antigament es Rafal d'en Verdera, segons comunicació oral d'Antoni Lliteres Mestre (n. c.1925), *des Rafal*, de Porreres.

1. 4. 2. 5. Isabel Maria Mulet Verdera (1883-1958)

Casada amb Joan Servera Mora (1874-1923), *Mas*.

3. ALTRES CASTES D'AMETLES POSSIBLEMENT ORIGINÀRIES DE PORRERES

A un diari del segle XIX, titulat *L'Ignorància*, es va publicar dia 7 d'abril de 1883 una nota sobre les distintes varietats d'ametles conegudes a Mallorca en aquelles saons.¹⁰ El seu autor i col·lector Aleix Llull i Galmés, era amo o majoral de sa Plana, possessió ubicada al terme de Manacor, limítrof amb el terme municipal de Felanitx. A les terres d'aquesta possessió, s'inicià el 1959 la urbanització de Cala Murada i de la possessió primitiva se'n deriven actualment sa Plana Vella, sa Plana Nova i sa Plana des Moix. Aleix Llull va elaborar una llista amb 81 varietats d'ametles, i indicà el nom amb el qual eren conegudes, el lloc d'origen de les varietats i els quilos de bessó per quartera del fruit. En aquest extens llistat -exceptuant la Verdereta, tractada anteriorment- hi ha tres castes d'ametles que també semblen originàries de Porreres:

1. D'en Géro (sic)

Originària de la possessió es Monjos. El rendiment en bessó és de 13 kg per quartera. Sembla que el nom correcte d'aquesta varietat és d'en Gerro i presumiblement és el malnom del personatge que la va descobrir o propagar. No he trobat o no he sabut localitzar aquest malnom en la distinta documentació històrica consultada, relativa a la vila de Porreres. A la *Exposició Balear Agrícola i Pecuaría* celebrada a Manacor el setembre del 1897, dos dels expositors d'ametles registren aquesta varietat. Monserrat Truyol Pont, de Manacor, presentà una col·lecció de 140 varietats, entre les quals hi figura l'ametla d'en Gerro. Gabriel Fuster Forteza, de Palma, presentà una col·lecció de 125 varietats, entre les quals està consignada l'ametla d'en Gerro.

2. Gomeres

Originària de la possessió de Son Porquer. El rendiment en bessó és d'11 kg per quartera. Cal no confondre aquesta varietat amb la *Gomosa* ni amb una altra casta denominada *de la Goma*, de les quals el seu nom ve determinat per l'exsudació de goma que s'origina al capoll del fruit a l'època de maduració. Per altra banda, el recull de Sacarès (1992, 173) la registra com originària de Felanitx. Altra possibilitat és que aquesta varietat fos originària de la possessió Gomera, ubicada al terme de Lluçmajor. Si ens atenem al llistat del manacorner Aleix Llull, *de sa Plana*, el qual afirma que és originària de Son Porquer, no em puc estar de relacionar aquesta varietat amb el prevere Bartomeu Riera i Rosselló (n. c. 1794), natural de Manacor i nascut a la possessió de sa Cabana, de la qual els seus pares eren els arrendataris. A Porreres fou conegut com el capellà de Son Porquer i era propietari de les possessions de Son Porquer, Son Verdera, Son Mas, Son Miró i moltes altres terres, horts i cases, com la casa pairal de Son Porquer ubicada al carrer de sa Galla de Porreres (Sacarès 1990, 121). Es va dedicar a l'agricultura i molt especialment a l'arboricultura, d'aquí que apuntem la possibilitat que fos aquest capellà el descobridor o propagador d'aquesta espècie.

¹⁰ Ressenya feta per: ROSSELLÓ, Ramon (2005). *Noticiari de Porreres (s. XVI-XX)*. Porreres: Patrimoni de Porreres, 6.

A la *Exposición Balear Agrícola i Pecuaria* celebrada a Manacor el 1897, dos dels expositors d'ametles consignen aquesta varietat. El catàleg de Monserrat Truyol Pont, de Manacor, registra l'ametla *de les Gomeres*. En el de Gabriel Fuster, de Palma, hi figura la varietat Gomeres.

3. D'en Porreres (sic)

Originària de la possessió de Son Berga (Palma). El rendiment en bessó és de 15 kg per quartera. Tot i que el nom de la varietat no apunta l'origen geogràfic, fa al·lusió al seu descobridor o propagador, que indefugiblement era de Porreres o havia tengut algun tipus de relació amb aquesta vila. El malnom Porreres és usual a molts de pobles per a identificar els nadius o propis de la vila homònima. Concretament a Montuïri, coexisteixen sense cap tipus de problema els malnoms Porrerenc i Porreres. Caldria aprofundir aquesta via d'investigació.

A l'Exposició Agrícola de 1860, dos dels expositors, Josep Zafortesa i Nicolau Ripoll, ambdós de Ciutat, registren la varietat d'en Porreres a les seves mostres d'ametles. A la *Exposición Balear Agrícola i Pecuaria* celebrada a Manacor el 1897, trobam consignades a la mateixa llista les quatre varietats tractades anteriorment: d'en Gerro, de les Gomeres o Gomeres, Verderetes o d'en Verdera i d'en Porreres, prova fefaent que són varietats distintes i no existeix cap tipus de confusió per mor de l'extens i ric ventall de sinonímies utilitzades pels agricultors.

4. Porrerí

Espècie que trobam documentada a l'obra *El Almendro* (Rubí 1982, 155). El seu cultiu està registrat als termes municipals de Palma, Bunyola i Sant Llorenç des Cardassar. S'han comptabilitzats 69.282 arbres d'aquesta varietat. No tenim més notícies al respecte.

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Vet aquí doncs, amics porrerencs, una petita mostra de la gran riquesa genètica de l'ametler, un dels cultius més emblemàtics que encara ara ocupa zones extensíssimes de la vostra ruralia i que avui va de rota batuda. Un llegat cultural, que també abasta altres cultius agrícoles com l'albercoquer, la vinya, el garrover, la figuera, el safrà i els cereals,¹¹ productes que denoten un esplendorós i laboriós passat agrícola de la vila de Porreres, que caldria catalogar i preservar. Algú ha dit que les varietats, com els idiomes, una vegada perdudes, mai no tornen a ressuscitar. En les vostres mans està doncs el preservar aquesta varietat d'ametla genuïnament porrerenca -la denominació d'origen està més que provada- que ha passejat el gentilici de la vostra vila arreu de la geografia mallorquina.

¹¹ Una varietat de blat anomenat Porrerí o Porrerenc, està registrada a: *El Anunciador. Revista semanal del Sindicato Agrícola*, any 1911.

Bibliografia

BARCELÓ, Maria; FERRÀ, Rafel; SERVERA, Bartomeu (1997). *Les Possessions de Porreres*. Estudi històric. Ajuntament de Porreres: Patrimoni de Porreres, 2.

ESTELRICH, Pedro (1907). *El almendro y su cultivo en el mediodia de Espanya y las Baleares*. Palma de Mallorca: Imprenta B. Rotger, pàg. 215.

Exposición Balear Agrícola y Pecuaria celebrada en Manacor en septiembre de 1897 (1898). Palma de Mallorca: Tipo-litografía de Amengual y Muntaner.

Exposición agrícola, industrial y de Bellas Artes, organizada por la Diputación Provincial, a mediados de setiembre de 1860 con el plausible fin de obsequiar a S. M. La Reina Isabel II (1861). Palma.

FUSTER, Gabriel (1892). "Nuevas ideas acerca de las mejores castas de almendros." A: *El Agricultor Balear*, volum I, núm. VI, pàg. 81.

LLULL GALMÉS, Aleix (1883). "Classes d'ametlès que se coneixen á Mallorca y fruyt que fan." A: *L'Ignorància*, 7 d'abril de 1883, pàg. 3.

MELIÀ GARÍ, Joan (2005). "Porreres al Diccionari català-valencià-balear." A: *Actes de les I Jornades d'estudis locals*. Ajuntament de Porreres: Patrimoni de Porreres, 9.

MUNAR OLIVER, Gaspar (1979). *Història de Porreres*. Volum segon (Des del segle XVII fins al XX). Mallorca.

RALLO GARCÍA, Joan; SACARÉS MULET, Josep (1997): "La història de l'ametler a Mallorca mitjançant la bibliografia." A: *A l'entorn de Lluçmajor. Estudis i comentaris (I)*. Lluçmajor: Edicions de pinte en ample.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (2005). *Noticiari de Porreres. Crònica de Porreres (segles XVI-XX)*. Ajuntament de Porreres: Patrimoni de Porreres, 6.

RUBÍ, Ventura (1980). *El Almendro*. Ministerio de Agricultura. Delegación de Baleares. Lérida: Ediciones Dilagro.

SACARÉS MULET, Josep (1990). "Sa casa de sa por i altres records d'infantesa." A: *Lluçmajor de pinte en ample*. Publicació extraordinària, núm. 100. Lluçmajor: Edicions de pinte en ample.

- (1992). "D'ametllers i conradors (Notes disperses)." A: *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*. Lluçmajor: Edicions de pinte en ample.

ANNEX

PUNT 1

1. A. Ametler verdereta de s'Almudaina (Montuiri)

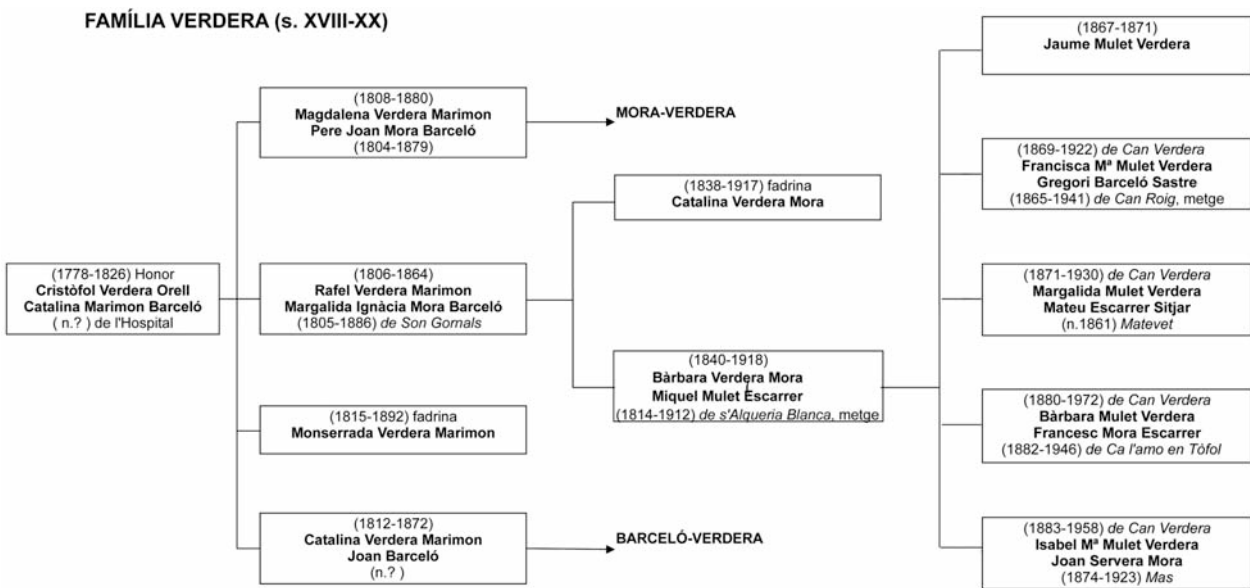
1. B. Ametla verdereta

ANEJO 2-4-3

1. C. Mapa de distribució de l'ametla verdereta (font: el almendro, pàg. 148)

PUNT 2

2. Arbre genealògic de la família verdera (s. XVII-XX)

Els llamps i la seva relació amb les pluges intenses a Porreres (1994-2010)

MIQUEL TOMÀS BURGUERA I CRISTINA MAS RIERA

Introducció

Els llamps són provocats pels *cumulunimbus*, uns níguls de gran desenvolupament vertical que també són els responsables de la major part dels episodis de pluges intenses, ja que són els que contenen una major quantitat d'aigua. Les descàrregues elèctriques que provoquen aquests níguls poden ser, essencialment, de dos tipus:

- Nígul-terra: es tracta de descàrregues elèctriques que es produeixen entre el nígul i la superfície terrestre. Al punt on fan impacte hi poden provocar desperfectes, així com també provocar la mort d'éssers vius. De fet, a Porreres, el mes de juny de 2008, una tempesta va causar la mort d'aproximadament trenta ovelles (Última Hora, 05/06/08).
- Nígul-nígul: en aquest cas, les descàrregues elèctriques es produeixen entre dos níguls o, fins i tot, entre dues parts del mateix nígul.

La xarxa de detecció de llamps d'AEMET (Agència Estatal de Meteorologia) només detecta les descàrregues nígul-terra, per tant, el present estudi se centrarà únicament en aquesta tipologia.

A les Illes Balears, el primer estudi sobre aquest tema el va realitzar González Márquez (1996), el qual va analitzar les descàrregues elèctriques del període comprès entre el mes d'agost de 1994 i el mes de setembre de 1996. Posteriorment, i amb una quantitat major de dades, Guijarro i Heredia (2004) varen analitzar les descàrregues elèctriques dels anys compresos entre el 1997 i el 2004, ambdós inclosos.

Aquests dos estudis són d'àmbit balear, però en aquest article analitzarem únicament les descàrregues del municipi de Porreres dels anys que es comprenen entre el 1994 i el 2010 (un període superior al d'altres estudis). Això ens permetrà avançar cap a una climatologia d'aquest fenomen, tot i que per parlar estrictament de climatologia l'Organització Meteorològica Mundial estableix que s'han d'analitzar trenta anys de dades.

Finalment, també estudiarem la relació entre les tempestes i les precipitacions intenses al municipi de Porreres. Cal esmentar que un precedent és l'estudi d'Alomar i Grimalt (2009), en el qual s'analitza la relació entre les tempestes i les precipitacions estivals.

Metodologia

La informació de les descàrregues elèctriques l'hem obtinguda de la xarxa de detecció de llamps de l'AEMET, que construeix uns fitxers amb el següent contingut:

- La data: inclou l'any, el mes, el dia, l'hora i el minut de l'impacte.
- La localització geogràfica: el llamp està posicionat mitjançant les coordenades X, Y.
- La intensitat de la descàrrega, tot i que en aquest estudi no la tractarem.

Per dur a terme l'estudi hem fet ús d'una aplicació de SIG (Sistema d'Informació Geogràfica), en concret de l'ArcGis, juntament amb una capa de municipis de Mallorca, per tal de crear una nova base de dades que contengui únicament les descàrregues elèctriques que han afectat el municipi de Porreres.

Amb aquestes dades hem elaborat la distribució temporal i espacial del fenomen. Finalment hem estudiat la relació de les pluges intenses amb els dies de tempesta.

L'estudi de la distribució temporal l'hem elaborada fent ús de les dades dels anys complets dels que se'n tenen (1995-2010), per evitar possibles desviacions introduïdes per la presència, únicament, de mig any del 1994.

Per poder analitzar la relació de les pluges intenses hem emprat les dades pluviomètriques de l'estació meteorològica de Porreres (B346), que pertany a la xarxa d'estacions meteorològiques d'AEMET. De la seva sèrie hem extret els dies amb precipitacions superiors a 20 mm i a 40 mm, i hem analitzat quins d'aquests dies la pluja va anar acompanyada de tempesta.

Resultats

El nombre total de descàrregues elèctriques analitzades durant el període assenyalat és de 1.406 llamps, el que dóna una densitat superficial de 16,3 descàrregues/km², un valor lleugerament inferior a l'obtingut pel total de Mallorca. [Taula 1]

Indret	Nombre de llamps	Densitat de llamps (llamps/km ²)
Porreres	1.406	16,3
Mallorca	70.428	19,3

Taula 1.- Densitat de descàrregues elèctriques a Porreres i a Mallorca.

Distribució espacial

Hem elaborat un mapa amb la distribució de les descàrregues elèctriques al municipi de Porreres, en el qual és difícil avaluar l'existència d'indrets amb més o manco concentració de descàrregues. Tot i així, sembla que el nord del municipi és més procliu a rebre descàrregues elèctriques que no pas el sud. [Figura 1]

De totes maneres, en posteriors estudis resultaria prou interessant intentar veure si existeix alguna relació amb la topografia, comprovar si el nucli de població rep més o manco descàrregues que el seu entorn, així com també analitzar la relació amb els usos del sòl.

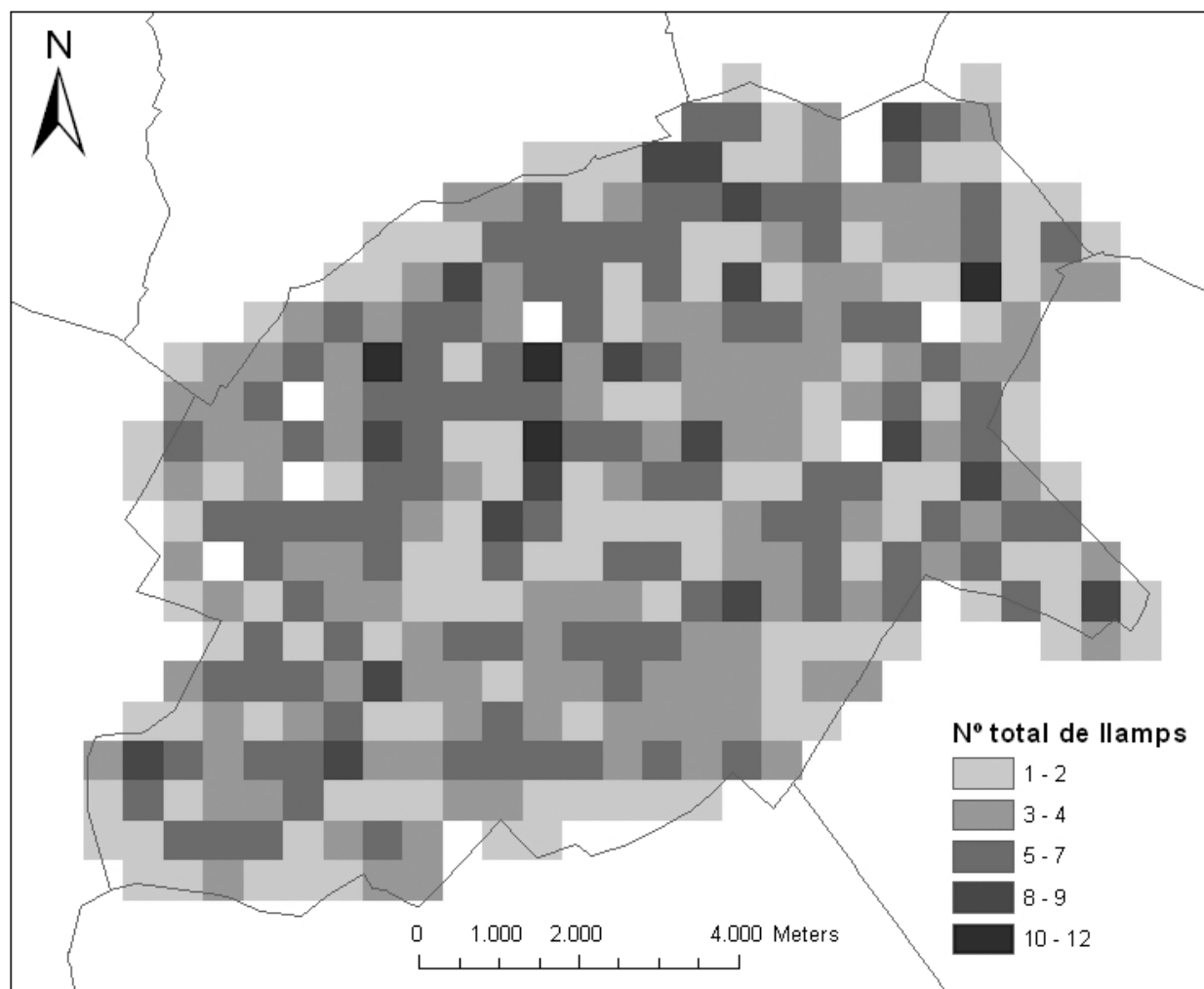

Figura 1.- Distribució espacial de les descàrregues elèctriques a Porreres.

Distribució temporal

El nombre de llamps entre un any i un altre presenta una elevada variabilitat. [Figura 2]

Els primers anys complets analitzats (1995-2000) es corresponen amb anys de baixa activitat, mentre que dins el període 2001-2009 l'activitat és més notable, però amb una irregularitat manifesta. La mitjana del període complet és de 85,8 llamps per any, amb una desviació estàndard de 73,2, cosa que manifesta aquesta elevada irregularitat ja comentada. A la figura hi apareixen representades la mitjana, la mitjana +1 desviació estàndard i la mitjana -1 desviació estàndard per percebre de manera més ràpida la presència d'extrems. Així podem veure que el 2001, el 2006 i el 2009 es troben per damunt de la mitjana +1 desviació estàndard, i que no hi ha cap any que es trobi per sota la mitjana -1 desviació estàndard.

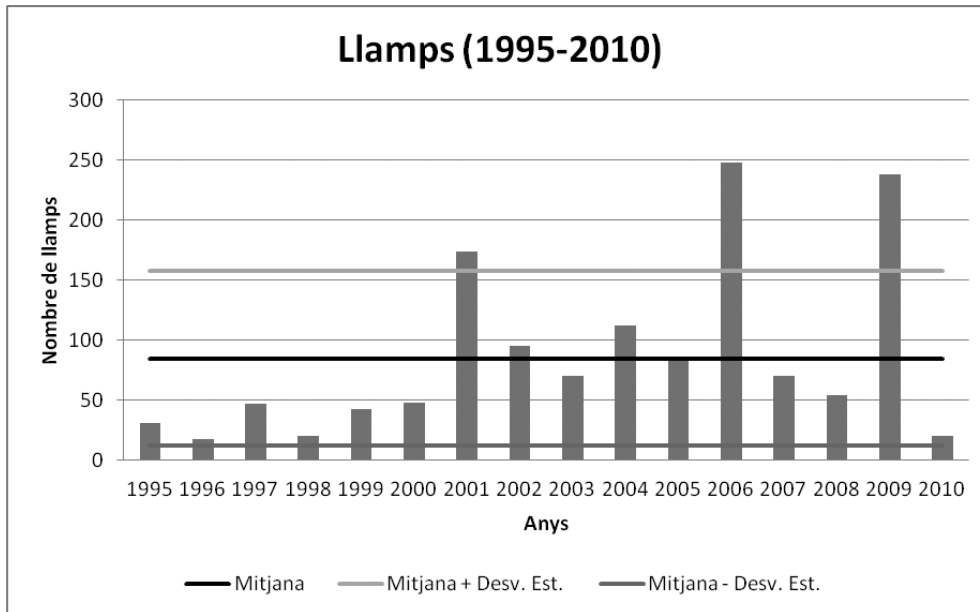

Figura 2.- Distribució anual de les descàrregues elèctriques.

Si ho analitzem per mesos podem comprovar com el màxim d'activitat es concentra al final de l'època càlida, amb un màxim centrat durant el mes de setembre, que va disminuint progressivament fins a marcar el mínim hivernal. Més endavant, a la primavera, es produeix un lleuger increment de l'activitat, centrat amb un màxim secundari durant el mes de maig. [Figura 3]

Val a dir que, a part del setembre, l'agost i l'octubre són els dos mesos que presenten una major activitat elèctrica, mentre que en els mesos de gener i febrer aquesta activitat és quasi nul·la.

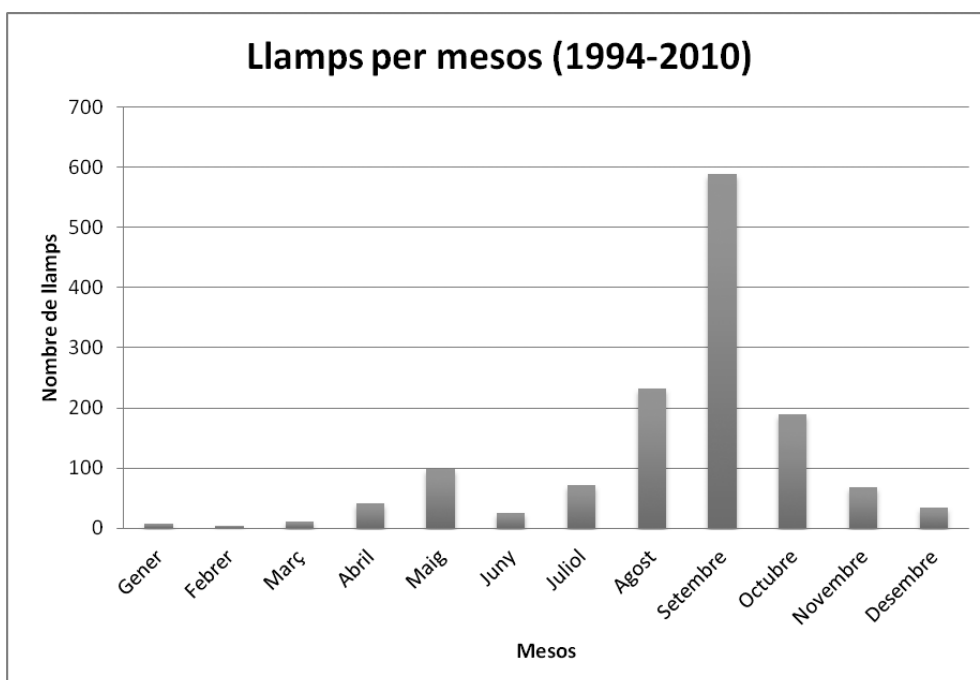

Figura 3.- Distribució mensual de l'activitat elèctrica.

Al municipi de Porreres, hem comptabilitzat com a dia de tempesta aquell en què, com a mínim, hem detectat una descàrrega elèctrica. A la seva distribució anual també observem una marcada irregularitat entre un any i un altre, tot i que no és tan important com la que es presenta en el nombre absolut de descàrregues. En aquest cas la mitjana és de 12,06 dies. [Figura 4]

La variació es produeix entre un mínim de quatre dies l'any 2010 i un màxim de deu dies l'any 2006. Si comparem el nombre de dies de tempesta amb el nombre de descàrregues podem observar que no existeix una gran relació. Hi ha anys amb un nombre abundant de dies de tempesta, però que presenten un baix nombre de descàrregues elèctriques, com per exemple el cas del 2007 i el 2008.

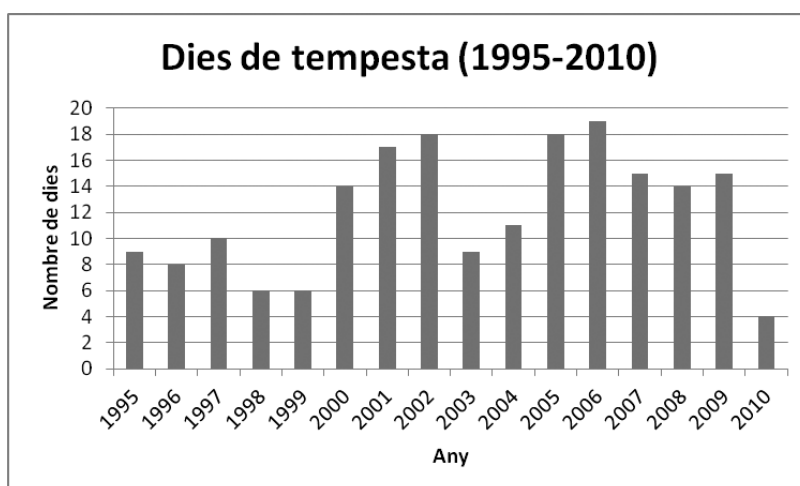

Figura 4.- Distribució anual dels dies de tempesta.

Pel que fa a la distribució per mesos, es presenta semblant a la del nombre de llamps, amb un màxim marcat al final de l'època càlida, un màxim secundari primaveral poc important i un mínim hivernal molt marcat. De nou, el mes de setembre és el que presenta un valor més elevat, però els mesos d'octubre i d'agost es capgiren, ja que el mes d'octubre presenta un major nombre de dies de tempesta que no pas l'agost, però al mateix temps un menor nombre de descàrregues elèctriques. Això es produeix perquè les tempestes d'agost, encara que són menys nombroses, tenen una major activitat elèctrica. [Figura 5]

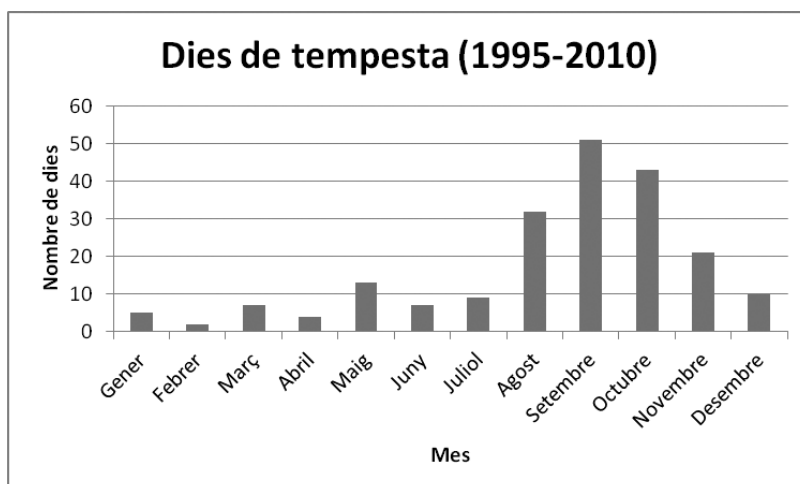

Figura 5.- Distribució mensual dels dies de tempesta.

Si ho analitzem per hores, l'activitat elèctrica es concentra al voltant del migdia, amb un màxim molt marcat centrat entorn a les 13 h UTC. A mitjanit, apareix un màxim secundari centrat a les 00 h UTC, però presenta una activitat molt menor que el màxim del migdia. Durant la resta del dia l'activitat és poc important i és gairebé nul·la entorn a les 9 h UTC i a les 17 h UTC.

L'escalfament diürn, juntament amb la convergència de l'embat, són els responsables de l'aparició d'un màxim tan marcat al migdia. En canvi, el màxim nocturn estaria més relacionat amb les tempestes marítimes, ja que durant les hores nocturnes la màxima inestabilitat es concentra damunt la mar. Posteriorment a la seva formació, aquestes tempestes es van desplaçant i afecten el municipi de Porreres, de manera que fan aparèixer el màxim secundari nocturn.

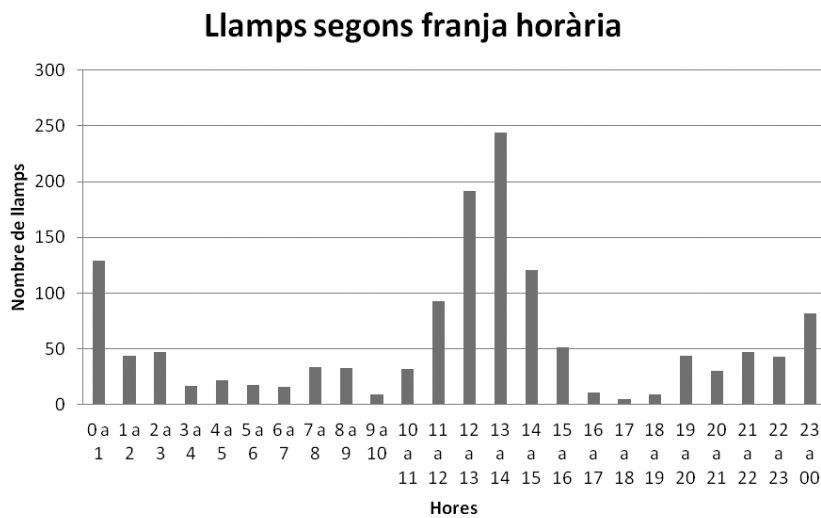

Figura 6.- Distribució horària de les descàrregues elèctriques

La següent figura representa un cas típic de tempesta originada per la convergència de l'embat, en la qual es pot veure com la majoria de descàrregues elèctriques (punts negres) es concentren a l'interior de Mallorca i segueixen un eix que va en direcció NE-SW. Aquest eix s'explica per ser el punt on convergeix l'embat de NE, que penetra a través de la badia d'Alcúdia, amb l'embat de SW, que penetra per la badia de Palma i també per la de Campos. [Figura 7]

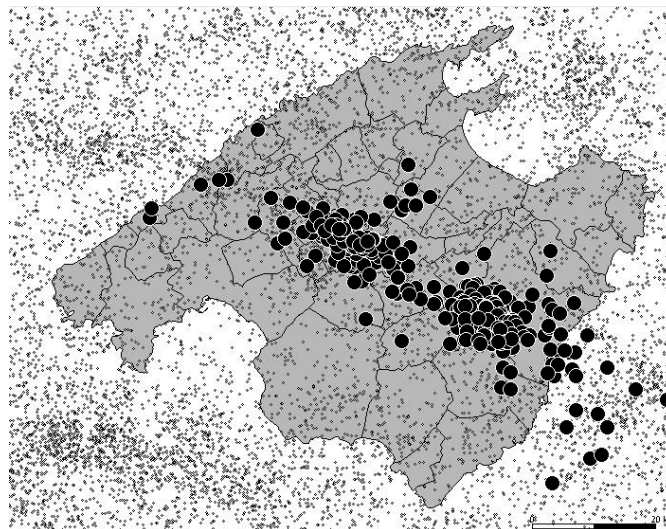

Figura 7.- Activitat elèctrica durant una tempesta diürna. 25/08/2003

En canvi, la següent figura representa un cas de tempesta nocturna, en la qual es veu com les descàrregues estan distribuïdes arreu del territori amb alguns indrets de màxima concentració de llamps que s'ubiquen damunt la zona marítima. [Figura 8]

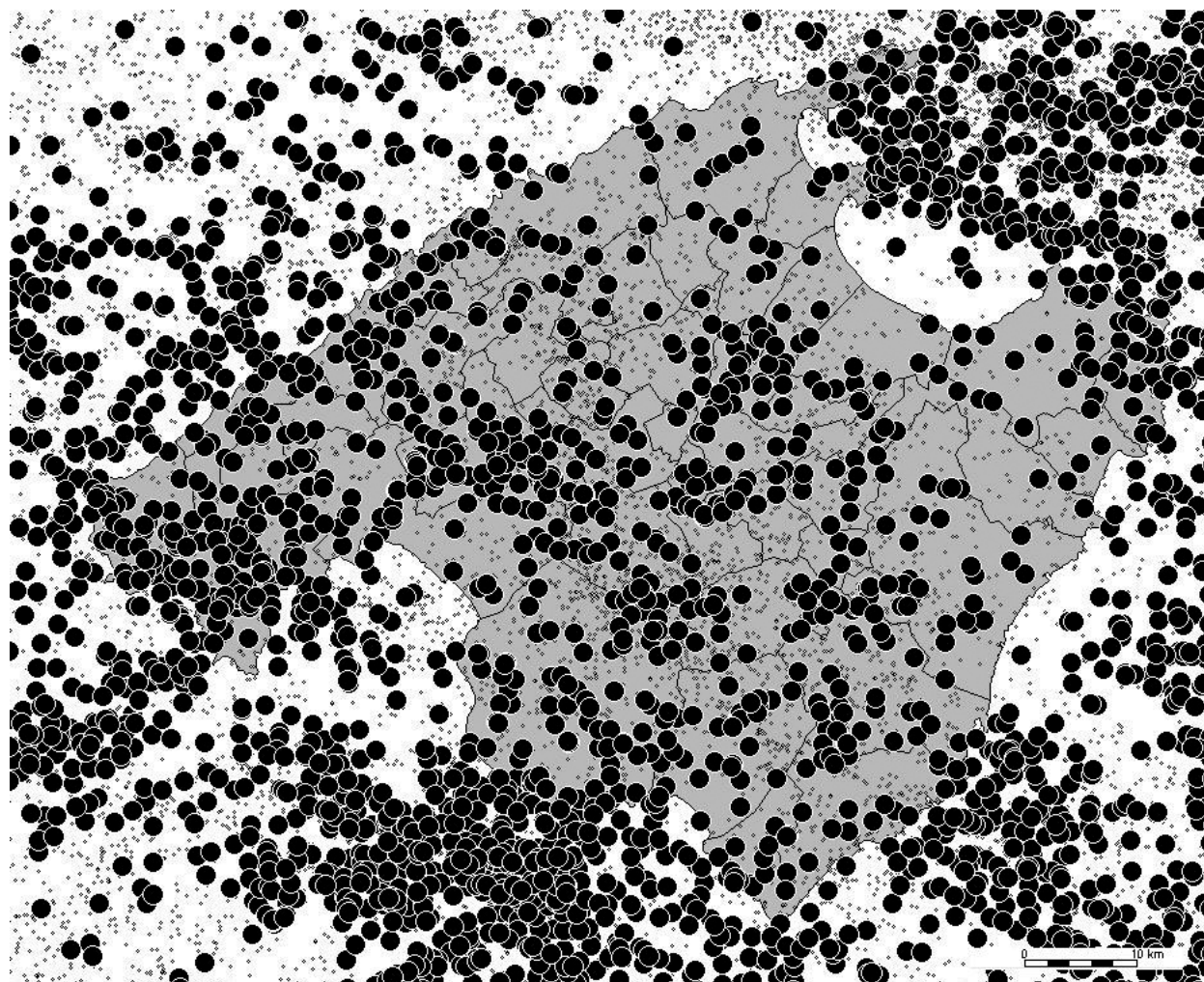

Figura 8.- Activitat elèctrica durant una tempesta nocturna. 07/09/2001

Relació de les tempestes amb les precipitacions

Es defineix com a pluja amb tempesta aquella que es produeix en un dia en què, a més d'haver-hi precipitacions, també s'hi detecten descàrregues elèctriques. Nosaltres tndrem en compte les pluges amb tempesta que s'han produït dintre del terme municipal de Porreres.

La quantitat total de precipitació amb tempesta acumulada al llarg d'un any presenta una important variabilitat, que sembla no guardar una gran relació amb la quantitat total de precipitació recollida durant tot l'any. Hem calculat el coeficient de correlació r^2 i hem obtingut un valor de 0,37, cosa que implica l'existència d'una feble relació. Aquest fet s'exemplifica clarament si observem els anys 2001 i 2003, els quals tenen una precipitació total acumulada molt semblant, amb valors lleugerament inferiors als 600 mm. Tot i així, la precipitació associada a la tempesta és prou diferent, ja que el 2001 presenta un valor superior als 300 mm, mentre que el 2003 no arriba als 100 mm.

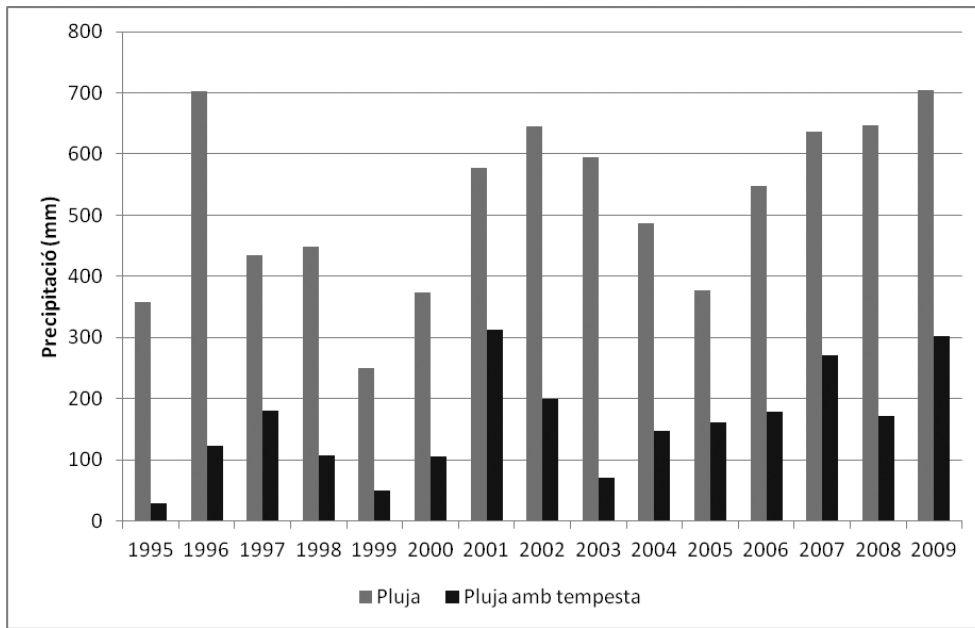

Figura 9.- Precipitacions anuals totals i amb tempesta.

Si analitzem de manera conjunta tots els dies de tempesta i construïm un histograma a partir de la quantitat de precipitació acumulada en cadascun d'ells, resulta que en la majoria d'ocasions el que es produeix són precipitacions inferiors a 5 mm, mentre que els episodis de precipitacions destacables suposen un nombre poc important de casos. [Figura 10]

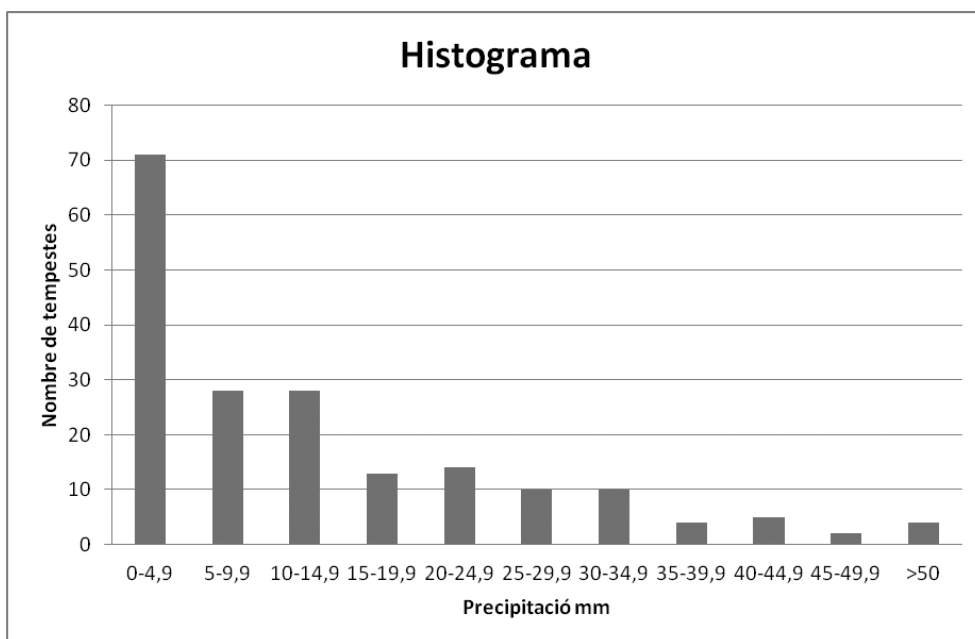

Figura 10.- Quantitat de precipitació acumulada per tempesta.

Per tant, queda demostrat que l'ocurrència d'una tempesta no assegura una elevada precipitació. La següent passa és intentar veure si existeix una relació entre les pluges intenses i les tempestes, una relació que sembla que és positiva. Quan es parla de precipitacions superiors a 20 mm, el 47% dels casos en què hi ha pluja a Porreres, ho fa amb almanco una descàrrega elèctrica al municipi, percentatge que puja fins al 61% en el cas de pluges superiors a 40 mm. Cal dir que el percentatge s'incrementa fins al 77% en el cas dels 20 mm i fins al 83% en el cas dels 40 mm, si el que s'avalua és la presència d'una descàrrega elèctrica a qualsevol indret de Mallorca. [Taula 2]

		Amb descàrrega elèctrica a	
		Total casos	Mallorca
> 20 mm	104	80 (77%)	49 (47%)
> 40 mm	18	15 (83%)	11 (61%)

Taula 2.- Relació entre precipitacions intenses i tempestes.

Conclusions

La densitat superficial de descàrregues elèctriques a Porreres és lleugerament inferior al de la resta de Mallorca. Aquesta ofereix una activitat que té lloc de manera preferent durant el final de l'època càlida mentre que presenta un mínim hivernal molt marcat. Cal dir que durant la primavera, quan les temperatures superficials comencen a ascendir però encara hi ha entrades d'aire fred residuals, es conforma un màxim secundari d'activitat.

La poca activitat elèctrica hivernal pot estar vinculada amb el fet que l'energia disponible és molt menor que a finals de l'època càlida. A més, la tropopausa, la qual marca el límit superior fins al que poden créixer els nifuls, es troba a una alçada inferior que a les èpoques més càlides. Això provoca que, encara que el niful assoleixi el màxim desenvolupament vertical possible, aquest sigui inferior que en altres èpoques de l'any.

Pel que fa a la distribució interanual, l'activitat elèctrica presenta una variació molt important, més notòria en el nombre de descàrregues elèctriques que no pas en el nombre de dies de tempesta.

Durant la jornada, les hores centrals del dia, típicament les més caloroses, són les que presenten una major activitat elèctrica. Segurament, una part important d'aquesta activitat està relacionada amb l'embat i la seva convergència a l'interior de Mallorca.

Finalment, pel que fa a la relació de les precipitacions amb les tempestes, podem afirmar que l'ocurrència d'una tempesta no assegura que la quantitat de pluja sigui important. En canvi, les pluges importants (> 20 mm i > 40 mm) tenen lloc de manera preferent en dies en què hi ha tempesta, ja sigui al municipi de Porreres o a un altre indret de Mallorca, que tot i no afectar Porreres és un clar indicatiu de condicions d'elevada inestabilitat.

Agraïments

Projecte CGL2011-29263-C02-02 *Estructura diaria y 10-minutal de la precipitación y su caracterización sinóptica objetiva en el mar Balear (Baleares)*.

Les dades de la xarxa de detecció de llamps i de la pluviometria pertanyen a AEMET.

Bibliografia

ALOMAR, G.; GRIMALT, M. (2009). *Tormentas y precipitaciones estivales en Mallorca. Microcontinentalidad y brisas marinas*. Congreso de Geógrafos Españoles. XXI. Ciudad Real. 1681-1690.

EZCURRA, A.; AREITIO, J.; HERRERO, I. (2002). "Relationships between cloud-to-ground lightning and surface rainfall during 1992-1996 in the Spanish Basque Country area". *Atmospheric research*, núm. 61, p. 239-250.

GONZÁLEZ MÁRQUEZ J. (1996). "Distribución de las tormentas en Baleares". *Boletín Mensual Climatológico Islas Baleares*, núm. 53, p. 121-124.

GUIJARRO, J.A.; HEREDIA, M.A. (2004). "Climatología de descargas eléctricas nube-tierra en las Islas Baleares". *Revista de Climatología*, vol. 4, p. 9-19.

JANSÀ, J.M.; JAUME, E. (1946). "El régimen de brisas en la isla de Mallorca". *Revista de Geofísica*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Nacional de Meteorología. Madrid. Año IV, núm. 19, p. 304-328.

Última Hora. 05 de juny de 2008.

Els vents locals de Porreres i els seus aprofitaments agraris

GABRIEL ALOMAR GARAU
JOSEP FORTESA BERNAT
JORDI AMENGUAL OLIVER

RESUM

El territori de Porreres constitueix un excel·lent camp d'estudi geogràfic des d'un punt de vista atmosfèric –i en concret, aerològic–, a causa de la influència que tenen els vents locals en el seu règim anual de vents. L'aparent “continentalitat” geogràfica de Porreres és relativa quan es comprova instrumentalment que la localitat està afectada tant pels vents marítims diürns en forma de brises marines, com pels terrals nocturns. Una forma indirecta de detectar la disponibilitat i la distribució territorial del vent al municipi és observant la localització i la disposició espacial d'infraestructures que històricament han estat relacionades amb el recurs eòlic: les eres i els molins de vent, les primeres per obtenir gra i els segons per moldre'l.

A partir d'una metodologia pròpia, en el present treball s'analitza la disposició espacial d'aquestes infraestructures agràries, amb la hipòtesi de partida segons la qual l'anàlisi espacial de la seva localització té com a resultat un mapa del potencial eòlic del territori estudiat. Aquest potencial esdevingué el principal factor per a la instal·lació d'eres i molins de vent en una economia de subsistència de base cerealística, ja que per mantenir les constants de la producció blade-rra –a Mallorca en general i a Porreres en particular–, va fer falta l'acoblament i la sincronització dels factors climàtics –aigua, temperatura i vent– amb l'organització humana del treball, als quals cal sumar l'elecció del lloc de localització de la producció i de l'emplaçament de les infraestructures agràries.

INTRODUCCIÓ

El tema d'aquesta comunicació té, com es veu en el mateix títol, dues parts. D'una banda, una part climàtica, i en concret, l'estudi d'una variable importantíssima dels elements del clima, com és el vent. D'altra banda, una part agrològica, ja que el que s'aborda aquí és també la distribució geogràfica, dins el municipi de Porreres, de dos tipus d'infraestructures de caràcter agrari, com són les eres i els molins de vent. Com es veurà, la localització d'aquestes infraestructures dóna una informació indirecta de la qualitat i la quantitat del recurs eòlic disponible al territori porrerenc, de manera que és possible dibuixar un mapa del potencial eòlic d'aquest territori observant analíticament la ubicació geogràfica d'aquestes construccions.

Porreres és un municipi de mida mitjana (86,8 km²), amb una part oriental en general molt menys abrupta que la part occidental, en la que apareixen les elevacions subsidiàries del massís central de Randa (543 m), com per exemple les que es reconeixen a la denominada Serra Llarga,

que assoleix poc més de 320 metres d'alçària. Tot i l'aparent planúria, dins el municipi es distingeixen algunes elevacions menors, algunes aïllades, com la del santuari de Monti-sion (239,7 m d'altitud snm), el puig de Son Drago (167,8 m), el puig de Son Nebot (189,3 m), el putxet de sa Bastida (282,0 m), el puig de ses Tres Fites (292,1 m), sa Roca Roja (246,9 m), el puig d'en Femella (292,7 m), el puig des Avencs (277,6 m) o el puig de Mulet (262,4 m). Per contra, a Porreres apareixen també representades les planes de l'anomenada cubeta de Manacor-Felanitx, així com àrees relativament planeres ocupades per l'arboricultura. Es tracta d'un municipi històricament conreat –cosa que també succeeix al Pla central de Mallorca–, amb poca proporció de terrenys de reguiu, i amb una dedicació predominant a l'arbrat de secà, i dins ell la vinya. Apareixen també associacions tradicionals d'albercoquers i de garrovers, i certes extensions no arbrades de caràcter cerealístic.

EL RÈGIM DE VENTS DE PORRERES

Pel que fa a la climatologia, i dins ella el vent, s'ha de dir que el territori de Porreres esdevé interessant per conèixer la influència dels corrents d'aire marítim a una àrea interior de l'illa de Mallorca, i comprovar els efectes de l'orografia en la circulació del vent, particularment les brises de mar diürnes –els *embats*, segons la denominació local mallorquina– i els terrals nocturns. Per conèixer el règim de vents d'una determinada localització, hom compta amb la informació que proporcionen les estacions meteorològiques dels organismes estatals de meteorologia. En el cas d'Espanya, l'*Agencia Estatal de Meteorología* (AEMET) disposa d'una xarxa d'estacions en què es mesura la velocitat i direcció del vent a 10 m d'altura, normalment cada hora. Les bases de dades resultants contenen sèries temporals que cobreixen períodes relativament llargs, de forma que el tractament estadístic de les dades permet conèixer les condicions de vent a mig i llarg termini. No obstant això, l'escassetat d'estacions meteorològiques dotades d'anemocinemògrafs, unida a la seva desigual distribució geogràfica, fa que la informació que aporten serveixi només per a les zones d'influència més pròximes a cada estació. A més a més, les sèries de dades que s'obtenen contenen errors causats, entre altres motius, per la presència de pantalles edificatòries o de vegetació, que poden pertorbar les mesures. Precisament a la localitat de Porreres existeix una estació meteorològica automàtica –B346A Porreres-Poliesportiu– depenent de l'*Agencia Estatal de Meteorología*, dotada d'anemòmetre i, per tant, amb capacitat de proporcionar dades de vent.

Una segona font d'informació del règim eòlic d'una regió és la que prové de les campanyes de mesura del vent fetes amb la instal·lació planificada de torres de mesura precisa, de diferents altures, dotades d'anemòmetres i penells, les dades dels quals són registrades i conservades per un *data logger*. L'inconvenient és que les sèries temporals resultants abasten períodes breus de temps –entre un i tres anys en un mateix emplaçament–, la qual cosa obliga a trobar el suport estadístic que aporten les citades estacions meteorològiques estatals.

Una tercera font d'informació per a la prospecció eòlica d'un territori és la que prové de les bases de dades de reanàlisi, és a dir, dades produïdes a partir de models meteorològics en els quals es combinen dades de radiosondatges, estacions dels organismes estatals de meteorologia i estacions a escala sinòptica. Les dades de reanàlisi permeten disposar d'una imatge representativa de les condicions de vent d'un territori a mig i llarg termini, però l'escala global en què s'obtenen suposa una pèrdua important de precisió espacial de la informació. Un exemple d'utilització de les dades de reanàlisi és l'*Atlas Eólico de España*, elaborat a partir del model numèric MASS (*Mesoscale Atmospheric Simulation System*) de predicció de l'estat de l'atmosfera, i publicat per l'*Instituto para la Diversificación y Ahorro de la Energía* (IDAE, <http://atlaseolico.idae.es>).

Per al cas d'aquesta comunicació, i a efectes de conèixer el règim de vents de Porreres, disposam d'una sèrie de dades diàries de vent corresponent a l'estació meteorològica B346A Porreres-Poliesportiu, i que abasta un període d'11 anys, entre 1993 i 2003. L'estació està emplaçada a menys d'1 km al nord del nucli urbà de Porreres. Les dades es refereixen a dades de vent de les 13 hores UTC i de les 00 hores UTC, és a dir, preses en les hores centrals del dia i en les hores centrals de la nit, respectivament. L'estació meteorològica està situada a uns 23 km de la costa est de Mallorca, i 18 km de la costa sud, circumstància que li confereix un relatiu caràcter "continental", però que, fruit de les dimensions relativament petites de l'illa, permet que s'hi manifesti la influència marítima (Alomar-Garau i Grimalt 2009). Si bé les dades que proporciona una única estació meteorològica no són suficients per a conèixer les particularitats eòliques de la totalitat d'una determinada regió, i si assumim que la informació que aporta es refereixen tan sols a una determinada zona d'influència de l'observatori, extrapolarem aquesta informació a la resta del territori estudiat, amb el benentès que els règims de vents d'indrets molt separats de l'observatori poden diferir del que estadísticament indica l'observatori en qüestió.

En termes generals, el règim anual de vents de Porreres ve definit tant pels vents generals que operen a escala sinòptica –per exemple, els ponents de procedència atlàntica, la tramuntana o les llevantades produïdes en el si de la ciclogènesi de la Mediterrània occidental–, com pels vents que operen a escala local, fonamentalment els del règim de brises de mar i de terra, típic de Mallorca. La rosa anual de vent a les 13 hores UTC (**Figura 1**), confeccionada a partir de la sèrie de dades ja mencionada i convenientment depurada, descriu un domini a migdia dels vents del tercer quadrant (S, SSO, SO, OSO i O) –45,1% de les jornades analitzades–, i en menor mesura els del primer quadrant (N, NNE, NE i ENE i E) –27,5%–, mentre que ESE, E i SSE sumen conjuntament el 18,6% dels casos. Les freqüències desglossades d'aquests components es comproven en la **Taula 1**, en la que s'adverteix que, anualment, els vents diürns bufen sobre un ampli ventall de rumbos, entre els que predomina el SSO.

Pel que fa a la rosa anual de vents de les 00 hores UTC (**Figura 3**), és a dir el vent de nit, es constata un domini estadístic del sector NO, amb una freqüència percentual del 19,6%, seguida pel 12,1% del NNO, mentre que les calmes suposen el 17,6% del total (**Taula 2**). El fet que les calmes nocturnes (vents de velocitat inferior a 1 m/s) només afectin a aquest percentatge menor de jornades, significa que la gran majoria de nits hi ha vent, cosa que suggereix que durant el cicle nocturn, quan no es tracta de vent "general" de caràcter sinòptic, operen eficaçment les brises nocturnes –els terrals–, a les quals cal sumar els vents catabàtics –descendents– que drenen aire dels vessants muntanyosos cap a les planes litorals.

La influència de la brisa marina a Porreres-Poliesportiu es detecta amb més facilitat en la rosa de vents de la **Figura 2**, que representa les freqüències relatives (%) de les direccions del vent a les 1300 UTC durant l'estiu (juny, juliol i agost) per al període estudiat. Si s'assumeix que el sistema de brises adopta característiques prototípiques durant el període estival, els seus efectes a àrees de l'interior de Mallorca com la localitat de Porreres tenen necessàriament més notorietat als mesos de juny, juliol i agost, de manera que si es comparen les freqüències anuals de les direccions del vent a migdia amb les freqüències amb què operen a l'estiu, s'observa un augment relatiu de les components del segon quadrant –marítimes– en detriment de les components del tercer i el primer quadrant, menys marítimes. Si, com s'ha dit, els vents diürns bufen anualment sobre un ampli ventall de rumbos, entre els que predomina el SSO, i en general el tercer quadrant, a l'estiu el predomini és també del SSO, però augmenta la freqüència de les components "de lleuant" (ENE, E i ESE), i es marquen encara més les direccions SSO i S.

L'anàlisi visual de les roses de vent mostra que durant el dia el vent és normalment de procedència marítima, mentre que per la nit la procedència és terrestre, amb una component dominant "de mestral". Això indica que el règim de vents de Porreres té una clara onda diürna, amb una relativament marcada alternança dia-nit, cosa que demostraria la influència efectiva d'un règim de brises típic i, per tant, de vents locals. Per altra part, la marcada component nocturna "de mestral" no pot ser explicada solament per la presumible existència d'una persistent brisa de terra nocturna capaç d'eliminar la resta de sectors, i suggereix que en la localització estudiada opera per la nit una acusada canalització orogràfica del vent, de curt abast, que s'origina als vessants nord-orientals del massissos subsidiaris de Randa, des dels quals opera també un drenatge catabàtic d'aire. En aquest sentit, sembla que en la direcció final del vent nocturn influeix molt més l'orografia que no en el cas dels vents diürns.

Tot plegat, pel que fa al règim de vents de Porreres, la conclusió és que a la localitat tenen molta importància els vents locals, fonamentalment els que es refereixen al sistema de brises marines diürnes i els terrals nocturns. Les brises marítimes generades a la costa penetren durant el dia cap a l'interior de Mallorca adossades al terreny, de manera que terra endins canvien de direcció en funció de la topografia, es canalitzen entre turons i per les valls, i conflueixen sobre certes zones centrals de l'illa com la de Porreres. Aquestes brises convergents creen moviments ascendants d'aire –convectius– que poden fer aparèixer nuvolositat cumuliforme i que, en ocasions, sota condicions d'instabilitat atmosfèrica, arriba a produir episodis estivals de precipitació a zones interiors del territori insular com la de Porreres i Montuïri.

	ANY	GEN	FEB	MAR	ABR	MAI	JUN	JUL	AGO	SET	OCT	NOV	DES
N	2,7	4,7	3,9	3,2	2,7	1,8	1,8	1,8	2,3	1,8	1,8	3,6	3,2
NNE	7,8	7,3	12,3	10,0	6,4	4,1	7,0	4,1	6,7	7,6	7,9	10,6	9,1
NE	6,8	5,6	7,1	11,4	7,6	6,7	5,2	5,3	3,2	7,6	8,2	7,0	6,5
ENE	3,9	2,1	4,2	3,5	1,5	4,4	7,0	6,5	4,7	6,1	3,5	1,5	2,1
E	5,9	4,1	5,5	6,5	4,8	11,1	8,5	8,8	8,8	3,6	5,9	1,2	1,5
ESE	6,8	2,9	4,2	6,5	5,8	9,1	14,5	9,1	9,4	7,9	6,2	3,6	2,3
SE	5,1	5,3	1,6	4,4	3,9	6,7	5,8	8,5	8,2	5,8	4,1	3,9	3,5
SSE	5,6	6,2	4,8	5,3	3,6	5,6	6,4	10,6	9,1	4,5	5,9	3,0	2,6
S	7,6	5,0	4,8	3,8	7,3	10,3	9,4	14,1	14,7	8,5	5,3	4,5	4,1
SSO	13,6	14,7	12,6	10,3	17,0	12,6	14,5	15,0	16,1	17,0	11,4	8,8	13,8
SO	9,1	8,5	6,5	10,0	14,2	8,2	7,6	7,6	6,5	9,4	10,9	11,5	8,2
OSO	9,3	10,6	8,7	10,3	11,5	7,3	4,5	3,5	3,5	9,4	12,3	15,5	14,4
O	4,8	4,4	6,5	4,7	5,8	3,5	4,5	0,6	2,6	4,2	6,5	7,6	6,2
ONO	3,6	5,9	5,2	3,8	3,0	2,1	1,5	0,6	1,5	3,0	3,5	5,5	7,9
NO	2,6	2,6	5,5	1,5	3,6	2,9	0,9	0,0	0,6	2,4	1,8	5,2	4,4
NNO	2,5	4,7	5,5	2,9	0,6	2,1	0,0	0,3	1,5	0,9	4,4	3,0	4,7
CALMA	0,8	0,0	0,6	0,6	0,3	0,3	0,9	2,3	0,6	0,0	0,6	1,5	1,8
LLACUNES	1,4	5,6	0,6	1,5	0,3	1,2	0,0	1,5	0,0	0,3	0,0	2,4	3,8

Taula 1. Freqüències relatives (%) mensuals i anuals de les direccions del vent a les 1300 UTC (dia) de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003). Les direccions del vent es classifiquen en setze sectors.

	ANY	GEN	FEB	MAR	ABR	MAI	JUN	JUL	AGO	SET	OCT	NOV	DES
N	6,3	7,6	9,4	5,3	6,4	5,6	5,2	5,6	6,5	5,8	6,5	5,2	6,5
NNE	4,2	4,7	5,5	3,8	3,3	4,7	5,5	2,1	3,8	5,5	3,8	4,8	3,2
NE	2,9	2,9	4,2	3,2	3,0	2,3	1,5	4,1	3,2	2,7	2,6	3,0	2,1
ENE	1,3	1,2	1,6	2,1	2,1	1,8	0,3	0,9	0,0	1,5	3,2	0,6	0,9
E	0,7	0,6	1,0	0,9	1,5	1,5	0,3	0,0	1,5	0,6	0,6	0,0	0,0
ESE	0,6	0,3	1,0	0,6	1,5	1,2	0,3	0,3	0,0	0,6	0,6	0,9	0,3
SE	0,6	0,3	0,3	0,9	1,2	0,9	0,3	0,3	0,6	0,6	0,3	0,9	0,6
SSE	0,9	0,6	0,6	0,6	1,2	1,2	0,3	0,9	1,2	0,9	0,6	1,5	1,2
S	1,3	1,8	1,3	0,9	2,7	2,1	0,9	0,6	1,5	2,1	0,3	0,3	1,2
SSO	5,4	9,1	6,5	5,9	6,7	3,5	2,4	5,0	3,5	5,8	6,2	5,5	5,3
SO	5,7	3,5	6,5	5,9	6,1	6,2	4,8	2,9	5,0	5,5	8,2	7,9	5,9
OSO	6,0	4,4	7,4	5,6	9,7	7,9	4,5	4,1	2,6	2,7	4,4	7,6	10,9
O	5,4	6,2	6,8	4,4	7,0	4,1	6,7	2,6	3,8	3,6	3,8	7,9	7,9
ONO	7,7	9,1	7,7	9,4	7,3	7,0	6,1	6,5	9,1	6,7	5,6	8,8	9,7
NO	19,6	18,5	19,7	19,9	16,7	16,7	21,8	19,1	21,1	23,3	22,0	18,5	17,9
NNO	12,1	12,9	8,1	11,4	6,4	13,2	15,5	17,9	12,0	14,2	11,4	11,2	10,6
CALMA	17,6	10,9	11,6	18,8	16,7	19,4	23,6	26,1	24,0	17,9	19,4	12,7	10,3
LLACUNES	1,6	5,6	1,0	0,6	0,6	0,9	0,0	1,2	0,6	0,0	0,6	2,7	5,9

Taula 2. Freqüències relatives (%) mensuals i anuals de les direccions del vent a les 0000 UTC (nit) de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003). Les direccions del vent es classifiquen en setze sectors.

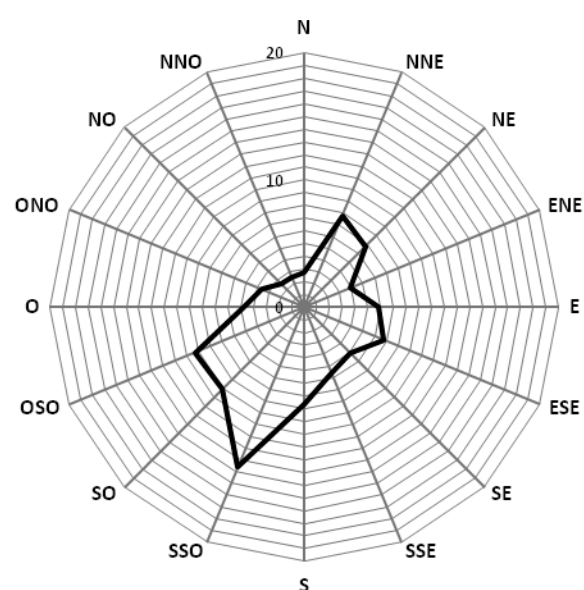

Figura 1. Rosa de freqüències relatives anuals (%) de les direccions del vent a les 13 hores UTC de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003).

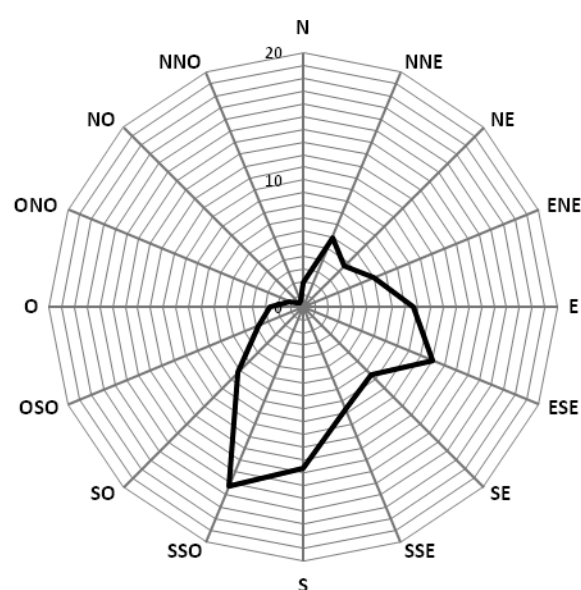

Figura 2. Rosa de freqüències relatives (%) d'estiu (juny, juliol i agost) de les direccions del vent a les 13 hores UTC de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003).

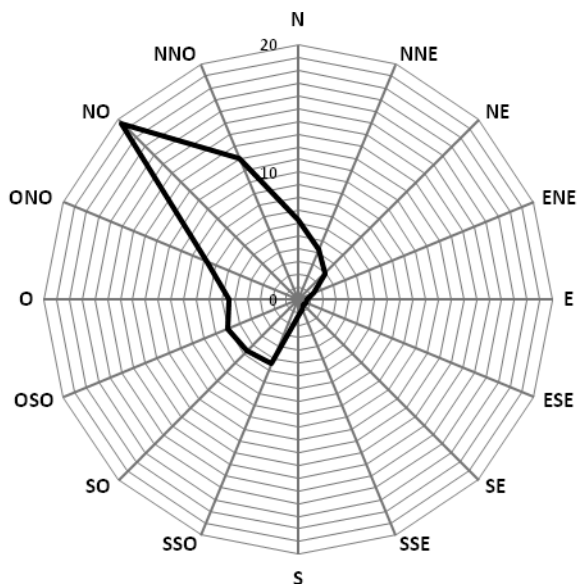

Figura 3. Rosa de freqüències relatives anuals (%) de les direccions del vent a les 00 hores UTC de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003).

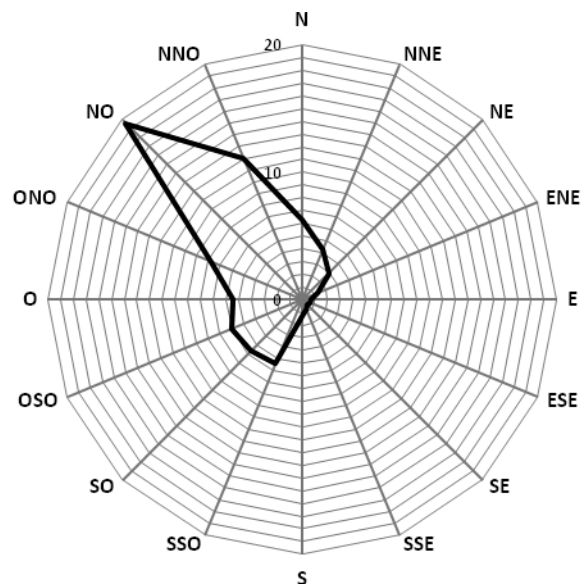

Figura 4. Rosa de freqüències relatives (%) d'estiu (juny, juliol i agost) de les direccions del vent a les 00 hores UTC de l'estació B346A Porreres-Poliesportiu (1993-2003).

EL RECURS EÒLIC A PORRERES I ELS SEUS APROFITAMENTS AGRARIS

Si la localització de les infraestructures agràries que utilitzen el vent com a força de treball –els molins de vent i les eres– depèn en primera instància de la qualitat i la quantitat del recurs eòlic del lloc on s'instal·len, és possible dibuixar un mapa del potencial eòlic d'un territori observant la ubicació geogràfica d'aquestes infraestructures per deduir-ne l'existència de potencial. Pel que fa als molins fariners de vent, es tracta d'unes construccions directament creades per aprofitar l'energia cinètica del vent i convertir-la en energia mecànica. És per això que els emplaçaments moliners cerquen els llocs en què la ventilació és constant, o si més no regular. Aquesta circumstància la troben en els vents locals representats fonamentalment per les brises marines, però, a més a més, la troben a emplaçaments topogràficament elevats, és a dir, allà on els *embats* o els vents de caràcter general són més efectius, ja que la velocitat del vent augmenta amb l'alçada.

La distribució geogràfica dels molins de vent fariners de Porreres troba la seva millor expressió gràfica en la cartografia (**Figura 5**). A través d'aquesta s'observa que la localització preferent dels molins no només coincideix amb llocs topogràficament elevats, sinó també amb les àrees de concentració humana, en combinació amb les zones properes als cultius cerealístics. Per això, els molins fariners apareixen en molts casos a les perifèries urbanes, però també a les vores de les carreteres i dels camins més transitats. Així, dels 37 molins fariners inventariats del municipi de Porreres, d'acord amb el Catàleg de Béns Patrimonials (2011), i a partir de les observacions realitzades sobre el terreny, poc menys de la meitat es localitzen en l'entorn del nucli urbà.

Per tal de comprovar la correspondència de la localització dels molins fariners de Porreres amb el règim de vents dominants, s'ha realitzat un exhaustiu treball de camp amb l'objectiu de comprovar l'orientació de les antenes, amb la hipòtesi de partida segons la qual en el moment en què cada molí va deixar de funcionar, la seva antenada –i la seva roda giratòria– va quedar presumiblement orientada en la direcció en què bufava el vent. Si es pressuposa que aquesta direcció és la normal al lloc de l'emplaçament, és possible obtenir un retrat històric de les direccions

normals del vent al territori estudiat, observant l'orientació “fossilitzada” de l'antena de cada molí. Malauradament, aquest mètode de determinació indirecta de la direcció del vent al lloc d'observació només s'ha pogut aplicar a un dels molins analitzats –el molí de Son Gornals–, que és l'únic que conserva la roda, tot i que aquesta està completament reformada i fa pensar que l'orientació original ha estat alterada.

Per altra part, s'ha tractat de trobar una pauta constructiva relativa a l'orientació de la porta forana o entrada principal de 30 molins fariners examinats. El resultat és que els molins de Porreres sembla que segueixen un model homogeni pel que fa a aquestes orientacions, segons el qual dotze dels accessos s'orienten al sud-est, set ho fan al sud, quatre a est, dos a nord-oest, dos a nord-est, un a nord, un a oest i un a sud-oest. La resta de sectors és absent. Aquestes dades mostren una component de vent meridional predominant –sud-est i sud– i dues components de menor freqüència: una septentrional i altra oriental. Les dades s'ajusten amb relativa bondat amb la preferència per les orientacions de migjorn dels portals forans i façanes principals de les cases de pagès i cases de possessió mallorquines. Per altra part, segons els informadors orals consultats, a l'època freda de l'any el vent és predominantment de tramuntana i de ponent, és a dir, direccions oposades a les que en general presenten els accessos forans dels molins estudiats, amb l'objectiu precisament de fugir del vent fred de component nord.

De manera similar a la que s'observa en el cas dels molins de Porreres, un recompte preliminar de construccions de pedra en sec al terme municipal de Llucmajor, elaborat per Calviño i Clar (2011), estableix que l'orientació de l'entrada de les 1.234 barraques inventariades és predominantment sud-est (40,3 %), sud (24,6 %) i sud-oest (17,5 %), que són les direccions normals de la brisa marina a la zona meridional de l'illa. Aquestes orientacions cerquen probablement la protecció del pòrtic contra el fred vent del nord a l'hivern i, com a complement, a favor de la llum del sol al matí.

La idea del coneixement del potencial eòlic d'un territori a través de l'anàlisi de la localització dels molins de vent, també pot ser posada en pràctica a través de l'observació d'altre tipus d'infraestructures que tenen, inusualment, un caràcter eòlic, i que són les eres de batre (Alomar-Garau *et al.* 2010). Això és així perquè a l'espai funcional que constitueix una era es realitzen tres tipus fonamentals de feines encadellades i indissociables: batre, ventar i ererar. En aquest sentit, les eres són elements constructius dissenyats específicament per complir tres funcions, destinades a l'obtenció massiva de gra cerealístic. Pel que fa al ventat, es tracta de l'operació de separar la palla del gra, és a dir, fer que la palla quedi a un costat de l'era i que el gra hi quedi a dins. La idea del ventat és, per tant, que la palla aixecada amb forques es desplaci en la direcció del vent, mentre que l'element més pesant –el gra– caigui per decantació sobre la vertical de l'era. Aquesta és una operació en la qual el vent intervé de manera decisiva, de forma que la distribució geogràfica i disposició espacial d'aquestes infraestructures agràries respon en bona part a una causa climàtica centrada en el règim de vents i, en concret, en el règim de brises marines, ja que les feines de ventar es feien normalment el mes de juliol, és a dir, coincidint amb la fase més activa i efectiva de les brises diürnes estivals.

Per comprovar si la distribució espacial de les eres de Porreres s'ajusta al teòric règim de brises, s'han georeferenciat les entitats utilitzant com a font d'identificació l'ortofotografia aèria de l'any 1956. El resultat és una cartografia sintètica d'eres com la que es mostra a la **Figura 6**, i en la qual el nombre total d'unitats s'eleva a 139 (1,6 eres/km²). Es tracta d'una xifra que segurament subestima el nombre d'eres realment existents l'any 1956, ja que la fotografia aèria d'aquest any és un producte imperfecte, i hi ha eres que no s'hi han pogut identificar, bé perquè no s'aprecien en aquest producte cartogràfic, bé perquè estan relativament ocultes o bé perquè el contrast radiomètric no és suficient per identificar les construccions. Sobre la cartografia resul-

tant s'han dibuixat les línies de corrent de la brisa marina de Mallorca segons el model teórico-experimental de la brisa descrit pels meteoròlegs J.M. Jansà i E. Jaume l'any 1946, en un estudi titulat precisament *El régimen de brisas en la isla de Mallorca*. Les línies de corrent són les que dibuixen aquests autors en un mapa que titularen *Carta I. Líneas de corriente*. Segons això, les brises diürnes de Porreres tenen una procedència marítima en general del sud-oest i sud-sud-oest, cosa que s'ajusta als resultats de l'anàlisi estadística de les dades instrumentals de vent de l'estació meteorològica B346A Porreres-Poliesportiu, segons els quals la direcció del vent predominant a la localitat és precisament la del SSO i SO. A la part septentrional del municipi, Jansà i Jaume (1946) dibuixen línies de corrent de procedència oposada –NE–, tot donant validesa a la idea que al municipi de Porreres conflueixen simultàniament els corrents marítics de distintes procedències litorals, en aquest cas del sector sud i del sector nord-est.

Tot plegat, la localització de les eres se sotmet a una servitud topogràfica segons la qual rebutgen les àrees orogràficament més destacades i prefereixen les zones planeres, ben ventilades pels *embats*. De vegades, les eres s'agrupen i es concentren formant “nius” com el de la zona de s'Hort Vell, a la part meridional del nucli urbà de Porreres (**Figura 7**).

Finalment, la necessitat de garantir la ventilació al lloc d'emplaçament de les eres era tan important que s'ha reflectit a Mallorca en la terminologia popular. Una era ben exposada al vent es reconeixia a Mallorca com *una era ventosa*. En aquest cas també es diu que una era *té bons colls*. Aquest *coll* es refereix al corredor natural entre dues elevacions topogràfiques entre les que bufen certs vents, de manera que les eres o els molins de vent que tenen *bon coll* són, bàsicament, les que es troben emplaçades al llarg de la prolongació d'aquest corredor d'aire, o simplement que estan ben situades. Quan la part de la jornada dedicada a ventar té un vent favorable, s'utilitzen expressions com *es vent colla bé*, *es vent entra bé*, *es vent ve de bon lloc*, *avui hem tengut vent de coll* o *avui hem tengut un bon coll i hem llevat d'era prest*. Pel contrari, les jornades desfavorables ocasionen manifestacions orals com *hem tengut mal coll de vent* o *es vent s'assanta*. Durant les feines de ventar a l'era, el pitjor dels escenaris aerològics és aquell en què el vent bufa amb intermitències i canvia constantment de direcció, i aleshores es diu que *es vent capeja* o *es vent mos ha collejat*.

Bibliografia

ALOMAR GARAU, G. i GRIMALT GELABERT, M. (2009). “Tormentas y precipitaciones estivales en Mallorca. Microcontinentalidad y brisas marinas”. XXI Congreso de la Asociación de Geógrafos Españoles (AGE).

ALOMAR GARAU, G.; GINARD BUJOSA, A.; RAMIS PUIG-GRÓS, A. (2010). “Les eres a Mallorca. El cas de Lloret de Vistalegre”. Ginard, A.; Niell, F.; Ramis, A. (eds.): *Jornades d'Estudis Locals de Lloret de Vistalegre*. Mallorca: Institut d'Estudis Balearics.

CALVIÑO ANDREU, C. i CLAR MONTSERRAT, J. (2011). “Inventari de les construccions de pedra en sec al terme municipal de Lluçmajor. Estat de la qüestió”. Actes de la V Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni de Pedra en Sec als Països Catalans. Consell de Mallorca.

JANSÀ GUARDIOLA, J.M. i JAUME, E. (1946). “El régimen de brisas en la isla de Mallorca”. *Revista de Geofísica*, IV, 19, p. 304-328. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Nacional de Meteorología.

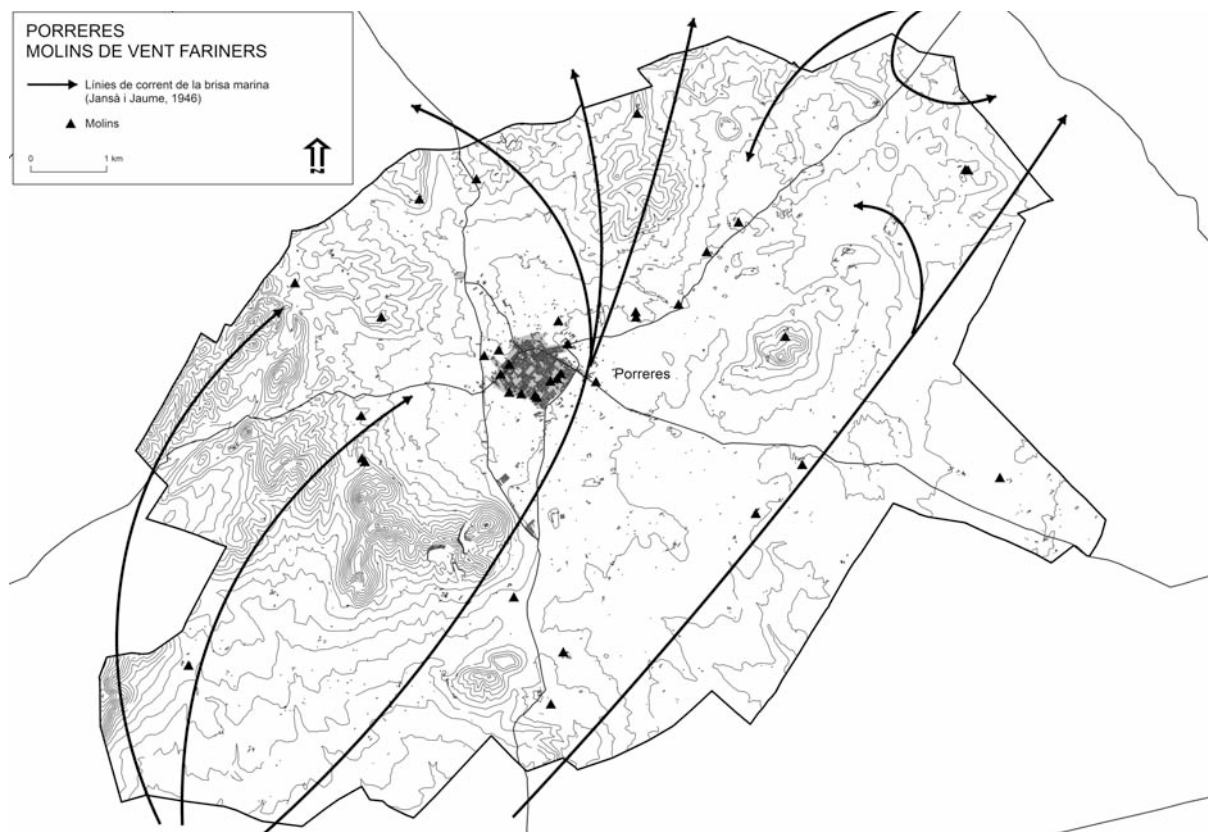

Figura 5. Cartografia de molins del municipi de Porreres i línies de corrent de la brisa marina segons JANSÀ i JAUME (1946).

Figura 6. Cartografia d'eres del municipi de Porreres i línies de corrent de la brisa marina segons JANSÀ i JAUME (1946).

Figura 7. Cartografia i agrupació d'eres –simbolitzades amb punts de color blanc– a la part meridional del nucli urbà de Porreres, sobre la base de la fotografia aèria de l'any 1956.

El suposat sarcòfag de Son Porquer a Porreres

JAUME CARDELL PERELLÓ
ALEXANDRE FONT JAUME

A la possessió de Son Porquer, a Porreres, adossada a la cisterna de les cases, es troba una pica considerada ja des de fa temps un sarcòfag romà; amb tot, falten referències bibliogràfiques que permetin confirmar o refutar aquesta suposició. El present treball té com a objecte l'estudi d'aquesta pica i del seu pretès origen romà.¹

1. Els testimonis escrits

El primer testimoni que tenim sobre l'existència de sarcòfags romans a l'esmentada finca ens la donava un anònim capellà de Porreres que, commocionat per l'assalt i l'incendi de l'arxiu de l'Ajuntament d'aquesta vila, la nit del tres al quatre d'octubre de 1868, escrivia, no massa més tard d'aquesta data, unes inèdites *Notas sobre la historia de Porreras*,² amb el desig de rescatar la memòria històrica perduda amb l'incendi. Però no era aquesta l'única intenció d'aquestes notes. D'acord amb el seu autor, el culpable de l'incendi era un "populacho" imbuït de les idees destructives dels demòcrates, que pretenien "igualar al propietario con el más ínfimo pordiose-ro";³ una multitud, en definitiva, mancada d'un instint "natural", un "amor patrio" d'acord amb el qual convenia magnificar el passat (i, sobretot, el romà) de la vila des d'una perspectiva aristocràtica certament mal avinguda amb el rigor científic. I amb això no feia altra cosa que seguir la tradició de la historiografia mallorquina, iniciada per Joan Baptista Binimelis. Per això es queixava amargament l'autor d'aquestes notes històriques del menyspreu de mallorquins en general i porrerencs en particular envers les "antiguitats":

Es muy sensible el descuido que se halla haber tenido en las repúblicas, villas y lugarejos de notar lo que ha pasado en la serie de los tiempos; este mismo descuido lo hallamos en la villa de Porreras. Sólo se han cuidado de beneficiar sus tierras, y si se han encontrado algunos monumentos dignos de la mayor atención, sólo les ha servido para plantar allí algún almendro o higuera u otro árbol productivo, y si han encontrado alguna moneda, alguna figura de bronce u otra cosa de metal, la han vendido por el más bajo precio, considerándolo de ningún valor (Anònim, s/a., 14).

¹ Hem pogut comptar amb la col·laboració, per a diferents aspectes, de la Dra. Maria Barceló, del Sr. Pep Sastre Mora, propietari de Son Porquer, de la família Llinàs, de Magdalena Deyà, de Miquel Jaume, de Guillem Mas i de Joan Sorell; a tot ells, el nostre agraïment.

² ANÒNIM (s/a.). *Notas sobre la historia de Porreras recogidas por un sacerdote, hijo de la misma villa*, p. 1-2 i 14, còpia mecanografiada pel P. Gaspar Munar, que la data a la "Segunda mitad s. XIX", i que es conserva a la Biblioteca de la Reial (referència BB11-94).

³ *Notas esmentades*, p. 1-2; MUNAR OLIVER, G. (1979). *Història de Porreres*. Vol. II. Palma de Mallorca, p. 263.

L'anònim sacerdot fill de la vila de Porreres era en realitat (segons indica el P. Munar a la portada del manuscrit) mossèn Gabriel Font, i a ell li correspon el mèrit de ser el primer en assenyalar, tot i magnificar-la, la presència romana al que avui és Porreres. La provaven, afirmava, les nombroses antiguitats escampades pel terme, gairebé totes vinculades a l'àmbit funerari; entre elles, làpides, sarcòfags, urnes, epitafis i monedes, com les que trobà a es Còtil, cap a l'any 1830, Joan Barceló, *Renya*,⁴ o les de Son Orell, aleshores del Sr. Miquel Mora i Servera.⁵ Pel que fa en concret a la finca de Son Porquer, l'autor de les notes històriques deia que en temps del Sr. Bartomeu Riera, prevere, propietari d'aquest predi, s'havien trobat:

Gran cantidad de monedas de Fausta Augusta. Esta emperatriz, llamada Annia Faustina, fue hija de Antonino y de Faustina, y esposa del emperador Marco Aurelio, [de la] cual se ignora su nacimiento, pero falleció el año 175 de Jesucristo. Otras medallas se hallan que en su anverso tienen una cabeza imberbe, al parecer de Apolo, y en el reverso se descubre un caballo corriendo, con la inscripción ROMA en su parte superior, ya muy borrada. Pertenecen a la serie de monedas consulares. Sobre esta clase de monedas a que pertenecen estas medallas el célebre numismático Echel en su *Doctrina nummorum veterum* pone un capítulo, al ocuparse de las consulares, con este epígrafe: *Nummi peregrini aenei inscripti: Roma*, y dice que es muy incierto su origen (Anònim, s/a., 15).

L'atribució de les monedes amb la inscripció FAVSTA AVGVSTA a l'emperadriu Faustina, és a dir, a *Annia Galeria Faustina Minor*, morta efectivament el 175, sembla errònia. Fausta era Flàvia Màxima Fausta, segona esposa de Constantí el Gran, de la qual s'encunyaren monedes a partir de la seva proclamació com a augusta i fins a la seva mort, entre el 324 i el 326, amb la inscripció, precisament, FAVSTA AVGVSTA. D'altra banda, a l'obra de Joseph Hilarius Eckhel *Doctrina numorum veterum*⁶ no hem localitzat les monedes consulars amb el bust d'Apol·lo i un cavall corrent, però la tipologia ens duu a pensar en monedes d'època republicana.

En aquest context es produí el descobriment del "sarcòfag de Son Porquer", o, millor dit, dels sarcòfags de Son Porquer, quan, el 1850, Josep Gornal féu l'excavació per construir el molí. Les indicacions que dona l'autor de les *Notas sobre la Historia de Porreras*, Gabriel Font, són poques:

En el lugar en donde se edificó el molino se encontró una pieza que p[re]senta las ruinas de un templo o anfiteatro, y, en medio, un altar en donde sacrificaban a sus ídolos, y debajo de este altar se hallaron una multitud de huesos de muchas especies de animales, y por alrededor sepulcros muy bien trabajados, rodeados por dentro de lámparas, indicando que allí descansaban los restos de grandes personajes (Anònim, s/a.,15).

Resulta obvi que aquestes línies estan escrites des dels pressuposts ideològics que al

⁴ A la qual es descobriren alguns sepulcres "molt ben llaurats", amb nombroses restes òssies i ceràmiques, fragmentades, a més d'algunes peces de bronze, aquestes senceres.

⁵ Amb troballes del mateix tipus. Vegeu les *Notas* esmentades, p. 14 i 15.

⁶ E ECKHEL, JOSEPH HILARIUS (8 toms, 1794-1798). *Doctrina numorum veterum*. Vindobonae: sumptibus Josephi Camesina et Soc., impressum Typis Kurtzbekianis.

començament s'han esmentat, i que el desig de glorificar Porreres amb un passat romà il·lustre ha donat lloc a unes interpretacions inversemblants, com creure que eren d'un temple o d'un amfiteatre les restes de construccions que es trobaren; si aquestes existiren, resultaria més adient que correspongessin a un possible *tumulus* o monument funerari familiar.⁷ D'altra banda, amb la referència als grans personatges destinataris dels sarcòfags, mossèn Font sembla al·ludir, implícitament, els cònsols dels quals afirmava, amb orgull i convicció, que vivien a Porreres: “Por las antigüedades que se hallan en Porreras, se deja ver que en tiempo de los romanos ya habitaban en este suelo cónsules, principales personas de aquella nación” (Anònim, s/a.,14).

Si la interpretació dels fets és inversemblant, no ho resulta la troballa de restes romanes quan se va fer l'excavació per edificar el molí. El P. Gaspar Munar, autor de la *Història de Porreres*, va poder veure les notes històriques de mossèn Font, que li havia deixat el Sr. Miquel Llinàs, director de l'Escola Graduada del poble, i en va fer una transcripció a màquina.⁸ A la portada féu constar, entre altres coses, que les notes “Valen para los hechos que presencié el autor y en cuanto a los descubrimientos arqueológicos de que da cuenta”. El P. Munar va recollir la notícia del descobriment dels sarcòfags a la història abans esmentada, i la va completar afegint algunes noves dades que no sabem de quina font procedeixen, presumiblement del Sr. Miquel Llinàs. Diu així el seu relat:

A Son Porquer, l'any 1850, en ocasió de la construcció del molí que hi ha més avall de les cases, es trobaren gran multitud d'ossos humans, molins de mà, dos sarcòfags, un dels quals serveix actualment de pica a la cisterna que hi ha davant la casa, i moltes monedes imperials. Tot això fa pensar que per aquell indret hi havia hagut una vil·la romana.⁹

El P. Munar no diu res de les ruïnes del temple o de l'amfiteatre on es trobava el sarcòfag, no diu tampoc res de l'altar fúnebre, i redueix els “sepulcros muy bien trabajados” a dos sarcòfags, dels quals presumiblement el pitjor és el que s'emprava –i se continua emprant– com a pica d'aigua de la cisterna de les cases de Son Porquer. De l'altre sarcòfag no especifica res, però genèricament s'hi pot referir quan afirma que gairebé totes les “reliquies” trobades “han anat a parar molt enfora de Porreras, excepte alguns objectes que amb un interès molt laudable ha anat recollint el Sr. Miquel Llinàs, director de l'Escola Graduada de la vila, i que guarda gelosament a casa seva”. Segons informacions de l'actual propietari de Son Porquer, el Sr. Pep Sastre, el sarcòfag, almenys, va anar a parar a Madrid, i està actualment dipositat a un museu.

2. El context arqueològic

Abans hem recollit el que esmenta mossèn Font de les troballes a les “excavacions” des Còtil i de Son Orell; hi podríem afegir els clots per sembrar arbres practicats el 1822 a Son Cota, que posaren al descobert una làpida funerària a més, segons sembla, de nombrosos enterraments,

⁷ Que correspondria als comitents amb més recursos; vegi's NOGUERA CELDRÁN, J. M.; CONDE GUERRI, E. (2001). *El sarcófago romano: Contribuciones al estudio de su tipología, iconografía y centros de producción*. Murcia: Universidad de Murcia, p. 27.

⁸ Vegeu *supra*, n. 2.

⁹ MUNAR OLIVER, G.; ROSSELLÓ VAQUER, R. (1977). *Història de Porreres*, “Des dels temps prehistòrics fins al segle XVI”. Vol. I. Mallorca: Ajuntament de Porreres, p. 21 i n. 13.

i la troballa el 1884, a sa Figuerassa, d'un cip amb inscripció llatina.¹⁰ En conjunt podríem dir que l'època romana està representada a Porreres, des de la perduració de jaciments talaiòtics, com el conjunt de Son Redó, on es descobrí, l'any 1851, un bronze d'*Athena Prómachos*, o el talaiot del Turó del Moro, avui desaparegut, fins a jaciments netament romans, com es Porrolat, Son Cota o es Pagos.¹¹

Tot i aquestes troballes, el terme municipal està lluny d'haver estat ben estudiat. Falten encara estudis de conjunt i estudis particulars, entre els quals un sobre el jaciment de Son Porquer, del qual sols tenim les dades, molt poc explícites, de la carta arqueològica.

No obstant això, Son Porquer és un jaciment singular. Situat a l'estrep sud del puig de Monti-sion, compta amb cases, unes planes de secà i de vinya, i, entre ambdues, un molí de bella factura, que indirectament és el causant d'aquest treball.

En superfície aflora gran quantitat de material ceràmic, que ens delimita una extensió molt ampla, des de les cases fins a la zona de les vinyes, que s'endinsa per les finques dels voltants. Majoritàriament correspon a grans contenidors, de tradició púnico-ebussitana i romana. No hi falten tampoc ceràmiques de vaixel·la de taula, *terra sigillata*, i de cuina africana, així com restes de material de construcció, sobretot fragments de tègula. A tot això cal afegir que cap al 1971 una llaurada fonda abans de sembrar les vinyes que hi ha vora el molí va treure a la superfície molt de material arqueològic, una petita part del qual (alguns molins de mà, de morter amb percutor i de llosa plana, i material amfòric divers) hem pogut examinar.

Totes aquestes restes són el testimoni d'una presència romana a Son Porquer que es pot relacionar amb les làpides funeràries de les no llunyanes Son Cota i sa Figuerassa, però no són prou indicatives del tipus d'assentament del qual procedeixen; de la metodologia emprada, d'altra banda, no se'n dedueix una cronologia precisa.

Res no s'oposa, en principi, a la troballa de sarcòfags a la finca, ni al seu posterior reciclatge com a piques, que no resultaria insòlit, sinó tot el contrari: és freqüent la reutilització d'aquests receptacles, sobretot si eren no ornamentats, fet aquest que pot ser un dels motius pels quals es conserven tan pocs sarcòfags a les nostres illes;¹² però no sabem en virtut de quines informacions o a partir de quins criteris el P. Munar, que dóna el fet com a segur sense proporcionar cap clarícia, identificà amb un sarcòfag romà la pica de la cisterna de Son Porquer; tal vegada es limità a relacionar les notícies sobre les troballes amb la singularitat evident d'aquesta pica.

¹⁰ Descobriment produït amb posterioritat, molt probablement, a la redacció de les notes històriques. Les inscripcions han estat publicades per VENY, CRISTÓBAL (1964). *Corpus de inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*. Madrid: C.S.I.C, p. 97-89.

¹¹ Darrera les cases es troba, a més del talaiot que encara conserva restes de la columna central, nombrosa ceràmica que ens fa pensar en un assentament romà.

¹² El reciclatge de sarcòfags es produí ja a partir de la pròpia Antiguitat, i pot ser funerari, quan s'aprofitaven per a altres cometents, o per a usos diferents als de la seva naturalesa, com les piques d'aigua o com a material de construcció. És, en tot cas, un fenomen generalitzat a Hispània, tant al centre més important de producció de sarcòfags, *Tarraco*, [vegeu CLAVERIA NADAL, M. (1997-1998). "La reutilización de sarcófagos romanos en Cataluña", *Anales de Prehistoria y Arqueología* 13-14, p. 241-250] com a la Bètica, on probablement sofriren l'animadversió destructiva de la població musulmana per motius religiosos [vegeu GARCÍA GARCÍA, M. (2004). "La reutilización y destrucción de los sarcófagos romanos de *Baetica* durante la Edad Media". *Romula* 3, p. 239-256].

3. La pica de Son Porquer

Davant les cases es troben actualment no una, sinó tres piques, una més petita, feta de peces de marès revocades per dedins amb ciment per tal d'impermeabilitzar-la, que per les seves característiques, tipologia i dimensions podem excloure com a possible sarcòfag. Les altres dues són més grans, una situada vora la cisterna, mig enterrada, utilitzada com a menjadora, i l'altra damunt unes mitjanes de marès, amb un extrem encaixat a una pica més petita, adossada al coll de la cisterna.

Les característiques de la pica utilitzada com a menjadora són les següents:

Estat de conservació: regular, amb faltes a les vores, una de les quals, més grossa, ha estat restituïda amb pasta.

Material: pedra arenisca local.

Dimensions, expressades en metres:

- Llargada exterior : 1,83 interior: 1,65 part superior; 1,59 part inferior
- Amplada exterior: 0,60 interior: 0,44
- Alçada exterior: 0,33 interior: 0,20
- Gruix: 0,085

Descripció: la part exterior no presenta cap tipus d'element decoratiu i la part interior està revocada amb diverses capes de morter, i forma un pla inclinat de secció trapezoïdal, amb la base de menor dimensió a la part inferior. Aquesta forma tendria la funció de matar l'angle recte, evitar l'acumulació de restes que podrien fermentar i facilitar la neteja.

Conclusió:

Pensem que ni per les mides ni per la tipologia la pica pot correspondre a un sarcòfag; es tracta d'un abeurador o d'una menjadora.

L'altra pica, vora la cisterna, a la vegada senzilla i singular, presenta les següents característiques:

Estat de conservació: en bon estat relatiu l'estructura; té algunes faltes restaurades amb pasta. Pel que fa a l'ornamentació, la dels dos laterals llargs estan millor conservats, però no així la dels curts, sobretot el que està adossat a la cisterna, que presenta els relleus molt gastats i gairebé invisibles.

Material: a falta d'una analítica química, un examen ocular sols permet dir que es tracta d'un sol bloc de calcària detrítica amb partícules de quars.

Dimensions, expressades en metres:

- Llargada exterior : 1,74 interior: 1,59
- Amplada exterior: 0,695 interior: 0,55
- Alçada exterior: 0,325 interior: 0,26
- Gruix: 0,075
- Profunditat màxima del relleu: 0,005

Descripció: aquesta peça presenta les cares amb un aprofundiment que deixa en relleu unes barres rectilínies amb els extrems arrodonits, emmarcades per una doble motllura i distribuïdes de manera regular. El nombre de relleus de la cara septentrional és superior al de la cara meridional (28/25). No es poden comparar el nombre de relleus de les cares transversals perquè la que

està adossada a la cisterna està massa deteriorada, com ja hem indicat. La peça no presenta cartela, és a dir, espai per posar la dedicatòria al difunt.

Si seguim les pautes i el criteri de l'informe que molt amablement ens va proporcionar la Dra. Montserrat Claveria, de la Universitat Autònoma de Barcelona,¹³ les podem centrar en tres aspectes: mides, ornamentació i origen.

Pel que fa a les mides, les habituals per a l'exterior d'un sarcòfag romà d'adults oscil·len entre els 180-220 cm de llargada i els 55 a 65 cm d'amplada; la peça de Son Porquer, de 174 cm per 69 cm, pot considerar-se dins la normalitat. No així la seva alçada, de 32 cm, molt inferior als 58-65 cm que solen fer les caixes sarcòfagiques; tot i que es troben alguns casos amb alçada semblant,¹⁴ aquesta resulta insòlita per a un sarcòfag d'adults, i no pot tractar-se ni d'una tapa, perquè la base de l'actual pica (que seria la cara superior de la tapa) presenta la superfície no polida, ni tampoc d'una caixa per a infant, perquè aleshores l'alçada seria semblant (uns 35 cm), però la llargada hauria de ser d'uns 110 cm, y l'amplada d'uns 50 cm, dimensions que no s'avenen amb la peça de Son Porquer.

Pel que fa a l'ornamentació, cal dir que la pica de Son Porquer presenta diferències molt notables respecte dels sarcòfags romans, des del punt de vista tant de la iconografia com de l'estilística. Iconogràficament el més semblant que podem trobar a l'ornamentació de la peça de Son Porquer són els sarcòfags acanalats fets a tallers locals de les províncies occidentals, com per exemple els elaborats a Tàrraco.¹⁵ Però la tècnica no és la mateixa: en aquestes peces les canals tenen forma de mitja canya i estan rebaixades a partir de la superfície, mentre que la peça de Porreres no presenta canals sinó unes barres verticals emmarcades per una doble motllura que sobresurten, en relleu, d'un fons rebaixat; és a dir, les barres configuren un alt relleu, en tant que els acanalaments són un baix relleu. El gruix del relleu, a més, és massa escàs en comparació amb els sarcòfags acanalats produïts a partir del segle II dC; per trobar un gruix semblant hauríem de recórrer als sarcòfags de cofre dels segles I aC–I dC, que iconogràficament resulten massa diferents de la peça de Son Porquer. D'altra banda, estilísticament la sensibilitat artística que informa l'ornamentació d'aquesta peça és diferent de la que sol ser pròpia dels sarcòfags romans. En aquests és palès el desig que l'ornamentació ocupi gran part de la superfície, i per això els acanalaments, rectilinis o sinuosos (estríjols), són proporcionalment més llargs i estilitzats, i, sobretot, més atapeïts, que les barres de la peça de Son Porquer, que, lluny de l'*horror vacui*, mostra un cert equilibri entre els diferent espais.

Pel que fa a la procedència, les dades que tenim sobre el material lapidi de la peça no ens permeten treure conclusions definitives. Donada la composició de la pedra i la pràctica inexistent-

¹³ Montserrat Claveria s'ha especialitzat, precisament, en l'estudi de la circulació d'influències iconogràfiques, estilístiques i formals de l'art funerari romà. Vegeu, d'aquesta autora, a més de l'obra citada anteriorment, i entre d'altres, "El sarcòfago romano. Cuestiones de tipología y centros de producción", *El sarcòfago romano. Tipología, iconografía y centros de producción* (2001). Murcia: Universidad de Murcia, p. 11-42; *Los sarcòfagos romanos de Cataluña* (2001). CSIC: Murcia; "Nuevos datos en torno a la producción de sarcòfagos en Tarraco". *Actas de la II Reunión sobre escultura romana en Hispania* (1996). Tarragona, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, p. 193-212; "Cronología del sarcòfagos romans figurats de tema pagà de Barcelona". *Actes del III Congrés d'Història de Barcelona* (1993). Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona; "Exportación y comitentes del sarcòfago romano de época imperial", *Verdolay* (1998), p. 49-55.

¹⁴ Així, el trobat a Iliberris, Granada, que fa 0,35 cm d'altura conservada (hauria que afegir-hi alguns centímetres de pèrdua motivada per la reutilització) per 152 [vegeu BELTRÁN FORTES J. (1979). *Los sarcòfagos romanos de la Bética con tema pagano*, con un ensayo preliminar de Pedro Rodríguez Oliva. Madrid: Universidad de Málaga-Universidad de Sevilla, p. 188].

¹⁵ Tàrraco era el centre de producció de sarcòfags més important d'Hispania.

cia a Mallorca d'aquest tipus de calcària, el més probable és que es tracti d'una peça d'importació; ara bé, les peces que s'exportaven eren generalment sarcòfags de marbre, no de pedra, que solen ser molt més humils, fets a tallers secundaris i per abastir un mercat local, no per exportar, de manera que no té gaire sentit considerar la pica de Son Porquer un sarcòfag importat.

En conclusió, podríem dir que no hi ha raons per creure que aquesta pica fos primitivament un sarcòfag romà; ben al contrari, la falta de correspondència amb els paràmetres habituals d'aquests tipus de receptacles funeraris ens fa pensar, en l'estat actual de les nostres investigacions, que no ho era. Possiblement es tracta d'una pica ornamentada, sense poder determinar amb exactitud la cronologia.

Annex fotogràfic

Molins de mà trobats vora el molí de Son Porquer (fot. A. Font Jaume).

Cisterna de les cases, amb les piques (fot. A. Font Jaume).

Detall del suposat sarcòfag romà, amb la decoració de barres (fot. A. Font Jaume).

Detall de la cara curta del suposat sarcòfag, amb l'encastament amb la piqueta distribuïdora (fot. M. Jaume Campaner).

La promoció artística de la família Dusai al Santuari de Monti-sion de Porreres

MAGDALENA CERDÀ GARRIGA

La promoció artística de la família Dusai al santuari de Monti-sion de Porreres no ha estat una qüestió àmpliament analitzada pels estudiosos en història o història de l'art. La informació que podem obtenir al respecte prové d'alguns esments a publicacions d'història local del municipi, com és la *Història de Porreres* de Gaspar Munar Oliver i Ramon Rosselló Vaquer (Munar & Rosselló 1977) i el monogràfic de Juan Feliu centrat en la història del santuari (Feliu, 1976). Altres autors també han fet algunes referències a la història del santuari o a les obres en qüestió (Isasi 1923-31; Ripoll 1972; Lliteras 1997, Barceló 2001). Malgrat les citades aproximacions, mancava un estudi centrat en la important promoció artística que aquesta notable família realitzà en el santuari de Monti-sion de Porreres, aspecte que es pretén analitzar en el present treball a partir de la informació obtinguda sobre la saga familiar, com també a partir de l'anàlisi de les peces conservades.

1. La família Dusai

El llinatge Dusai, documentat baix les formes de Dusay o Duzay, és d'origen català. Des de final del segle XIII formà part de l'oligarquia barcelonina i al segle XV ascendí a l'estament militar (De Fluvià 2005, 693). D'aquesta branca catalana es coneix important membre de la família Dusai vinculat amb Mallorca a finals del segle XV. Es tracta de Joan Dusai, doctor en ambdós drets, civil i canònic, que desenvolupà destacats càrrecs polítics vinculats a la Corona. Sobre aquest personatge existeix abundant i rellevant informació documental. Es sap que Joan Dusai realitzà una important tasca d'ambaixador vinculada a la Corona el 1463, quan aconseguí el perdó per als habitants de Maó que s'havien unit a l'alçament català contra el rei Joan II d'Aragó, segons esmenta Joaquim Maria Bover (Bover 1996, 154). Altres notícies informen sobre l'estada d'un any i quatre mesos de Joan Dusai a l'illa de Sicília i la seva arribada a Mallorca l'any 1490 (Muntaner 1936, 34). També apareix documentat l'any 1491 com a Lloctinent General del Rei a l'illa de Sardenya i Assessor del Lloctinent General del Regne de Mallorca¹. En les mateixes dates es troba documentat com ambaixador dels Jurats mallorquins a la cort de Ferran el Catòlic². A la vegada resulta interessant citar alguna prova de l'endogàmia dins la família Dusai, i que és pròpia de les altes classes socials de l'època, a partir de la notícia del casament de la filla de Joan Dusai amb el seu nebot Arnau Dusai l'any 1488 (Muntaner 1936, 34). Un aspecte a destacar és la promoció artística documentada de Joan Dusai, que l'any 1489 apareix citat com a promotor de la sarja amb l'arcàngel Sant Gabriel per a les portes de l'orgue de la capella palatina de Santa

¹ ARM Prot. P-411 f.101

² ARM AGC 14, f. 14-42

Aina de l'Almudaina³, amb el pagament de 238 lliures, 8 sous i 8 diners a Joan Sagrera, mestre picapedrer de les obres reials de Mallorca. A l'obra podem veure un element interessant, la inclusió en la part inferior de la imatge de Sant Gabriel de les armes de la família Dusai, un blasó amb tres peixos en camp de gules (Llompart, 1977-80, 162-163).

Malgrat aquest precedent, l'arrelament del llinatge Dusai a Mallorca, documentat al llarg dels segles XVI i XVII, es deu a l'establiment d'una família de petita aristocràcia d'origen sard. El primer Dusai de la branca sarda fou Salvador Dusai, mercader i notari que arribà a Mallorca l'any 1530 procedent de Càller, Sardenya (Dolç 1989-97, 363), i que ja es troba documentat l'any 1531, amb el càrrec d'escriptor, com a testimoni de l'inventari de béns de mossèn Gabriel Vaquer, prior de Lluc (Barceló & Ensenyat 2005, 222). Durant la seva vida fou un notari ciutadà destacat i al respecte es conserva documentació a l'Arxiu del Regne de Mallorca, prova de les seves tasques notariales, que abasten des de l'any 1532 fins el 1586⁴ on apareix citat com "Ego Salvador Dusay notharius publicus Maioricarum"⁵. Salvador Dusai es casà amb Magdalena de Alba, germana de Bernardino de Alba, prior de la Cartoixa i de Gabriel de Alba, gentilhome castellà. El matrimoni tingué diversos fills, dels quals coneixem documentalment⁶ Alfons, procurador de la Tresoreria i cavaller; Bernardí, que s'establí a Aragó i morí a Saragossa; Antoni, paborde de la Seu i Gaspar, doctor en ambdós drets. De filles se n'ha pogut conèixer l'existència de dues: Onofra, que fou monja jerònima al convent de Santa Elisabet de Palma (Estelrich 2003, 203); i Jerònima, que es casà amb Rafel Figueres, mercader, fill d'Antoni Figueres, l'any 1573 (Ramis de Ayreflor 1947, 13).

Les propietats documentades de Salvador Dusai també resulten rellevants. Salvador Dusai adquirí per establiment a Francesc Desclapés un casal d'origen gòtic al barri de la Calatrava de Palma (Gili & Caimari 2007, 61). Aquesta propietat apareix documentada a l'Estim de Palma de l'any 1576, on es cita a la Parròquia de Santa Eulàlia una Illa de mossèn Salvador Dusai amb la casa del notari estimada en nou-centes lliures (Ramis de Ayreflor 1914, 130). A dia d'avui el casal encara es conserva amb el nom de *Can Dusai*, que també ha heretat el carrer que l'allotja. Però tal vegada la notícia que més interessa és que Salvador Dusai fou propietari de diverses possessions del municipi de Porreres durant el segle XVI, concretament de les possessions de Son Porquer i Es Misser. Això es pot constatar als Estims de l'any 1578, on apareixen estimades les propietats del notari:

Mossen Salvador Dusay notari de Ciutat casa descuberta y corral quinse lliures. Dit mossen Salvador Dusay cases terra y vinya del rafal dit son Porquer en alou de la cavalleria dels Magnífichs senyors Huguet Jordi de Sant Joan y Mossen Gregori Santiscle mil y cent sinquanta lliures. Dit mossen Dusay cases y terras y rafal dit Lo Misser mil y quatrecentes lliures⁷.

Les possessions de Son Porquer i Es Misser estan situades al sud de la vila, prop del san-

³ Conservada a la Col·lecció March del predi de Sa Vall. L'autoria de la pintura ha estat atribuïda a importants pintors del darrer gòtic com són Pere Terrencs i Alonso Sedano (Sabater 2002, 370-371).

⁴ A l'Arxiu del Regne de Mallorca es conserven 4 volums del notari Salvador Dusai d'entre els anys 1532 i 1586 (Protocols Notariales: 4172,4173, T4174 i P4175)

⁵ ARM Prot. 4172 f. 10

⁶ El matrimoni i els fills varons de Salvador Dusai són citats al document de sol·licitud de cavaller del seu fill Alfons Dusai de l'any 1587 (ARM, AU XXXIII / 2188)

⁷ ARM D-1252 f. 770v

tuari de Monti-sion. La primera referència documental d'aquesta darrera tinença és de dia 17 de juny de 1556 quan Salvador Dusai llogava per cinc anys a Jaume Ferrer l'hort que tenia la possessió d'Es Misser (Barceló & Ferrà & Servera 1997, 115-116). La importància de la família Dusai per a la vila de Porreres queda testimoniada a partir de la toponímia, ja que es conserven a dia d'avui dos topònims que fan referència a aquesta família: el carrer de Dusai, a la vila de Porreres i la Dusaia⁸, antiga alqueria del terme de Porreres, situada entre el pou Rovat i Montision (Dolç 1989-97, 364).

La família es perllongà en el temps fins a finals del segle XVII. El fill de Salvador Dusai, Alfons Dusai i Alba, que posseïa el càrrec de tesorero de la Procuració i cavaller des del 1626 (Montaner 1987, 26, 35), també desenvolupà un important paper per a la vila de Porreres, ja que segons cita Munar (Munar 1977-79, 16), l'any 1595 Alfons Dusai era capità de guerra de Porreres, càrrec que sembla que es mantingué dins de la mateixa família al llarg del segle XVII. Al respecte, el seu fill també Alfons Dusai, desenvolupà el mateix càrrec durant el segle XVII, segons informa Joaquim Maria Bover. El mateix autor parla sobre la participació d'aquest membre de la família Dusai a l'estaferm de la confraria de Sant Jordi celebrat al Born el 1647 per a celebrar la pacificació dels partits nobiliaris dels Canamunt i Canavalls (Bover 1996, 154). Un aspecte destacat és la participació d'Alfons Dusai en la institució de la confraria del Santíssim Sagrament a l'església de Porreres l'any 1659, amb el pagament de les despeses de les Terceres Dominiques durant un any (Munar 1977-79, 70), com també la participació a les obres de construcció de la nova església parroquial de Porreres, formant part de la junta d'obrers, constituïda l'any 1666, amb l'objectiu de vigilar per al bon desenvolupament de la fàbrica (Munar 1977-79, 44).

Finalment cal fer referència a l'extinció de la branca illenca de la família Dusai. Alfons Dusai i Antic de Llorac, casat amb Francina Mesquida de Romeguera, morí l'any 1670 sense fills legítims. Les antigues propietats de la família Dusai passaren a altres branques de la família, les possessions de Son Romaguera i Son Porquer foren a parar a mans dels seus cosins els Mora-Mulet. Es troba documentat com Francina, la vídua i hereva d'Alfons Dusai, fideïcometé els seus béns -la possessió de Son Romaguera de Porreres- l'any 1679 a favor dels seus cosins, els Mora-Mulet. Les possessions de Son Porquer i Son Romaguera, antigues propietats de la família Dusai, en els estims de l'any 1685 eren posseïdes per Francesc Mora-Mulet, ciutadà (Barceló & Ferrà & Servera 1997, 116, 121-122). El casal de ciutat, Can Dusai, en morir Alfons Dusai i Antic de Llorac, passà a mans dels seus cosins, els Antic de Llorac (Ferrà 2004, 47). Així i tot, cal esmentar que Alfons Dusai i Antic de Llorac, tingué dos fills naturals: Joana i Miquel, aquests darrer, casat amb Catalina Sureda, tingué tres fills: Pere Joan Dusai Sureda, prevere; Alfons, ciutadà militar, que morí sense successió; i Francina, que morí el 1691 sense haver-se casat amb el seu promès Pere Lull (Dolç 1989-97, 363).

A partir de les dades analitzades es pot comprovar com el llinatge Dusai fou prou destacat per al municipi de Porreres, a partir de la tinença d'importants possessions a la zona, com també per la participació activa a la vida municipal al llarg dels segles XVI i XVII. A la vegada són notòries les tasques d'algun membre d'aquesta família en la construcció de la nova església parroquial i la sufragació de noves confraries. Totes aquestes notícies ajuden a confirmar el destacat paper econòmic i social de la família Dusai, ja constatat pels càrrecs que desenvoluparen els membres d'aquesta família des de la seva arribada a Mallorca.

⁸ Aquest topònim, recollit per Josep Mascaró Pasarius, sembla una feminització del cognom Dusai (Mascaró 1986, 513)

2. El santuari de Monti-sion de Porreres

El santuari de Monti-sion de Porreres, que corona el puig homònim situat al sud de la vila, té els seus orígens a l'època medieval. Es sap que arran de la pesta negra de l'any 1348 s'erigiren a Mallorca alguns dels santuaris ubicats sobre puigs que avui es conserven, com el santuari de Nostra Senyora del Puig de Pollença o el de Sant Salvador de Felanitx. Seguint aquesta tendència, alguns autors (Feliu 1976, 21; Munar & Rosselló 1977, 62) situen cronològicament la primitiva ermita de Monti-sion de Porreres a la segona meitat del segle XIV. Així i tot, ja nota Feliu que el títol de Monti-sion, referent al misteri de la presentació de la Verge al temple, és d'aplicació posterior, a partir de la construcció de la nova església a inicis del segle XVI⁹.

La construcció de l'església de Monti-sion s'inicià al tombant del segle XV al XVI. Sembla que l'objectiu de la nova construcció vingué propiciada arran de la pesta de l'any 1475, fet que mogué al poble i als Jurats de Porreres a prometre una festa anual al misteri de la Visitació, i anys més tard a l'edificació del nou temple, iniciat l'any 1498 (Feliu 1976, 23). Aquesta data fou constatada a partir del testimoni d'un protocol notarial conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca del notari Miquel Mataró de Lluçmajor, en una escriptura atorgada entre un llucmajorer Bartomeu Barceló de Baulenes de Porreres de l'any 1497¹⁰, on apareixen uns goigs populars en acció de gràcies a Nostra Senyora de Monti-sion en referència a la nova construcció al puig de Monti-sion: “[...] e farien huna església al Puig de Montission perquè sen fasa memòria tant com durarà lo món [...]” (Munar & Rosselló 1977, 107). Una dada prou rellevant és la troballa a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya d'una concòrdia de l'any 1508 entre els Jurats de la Vila de Porreres i l'imaginaire Gabriel Mòger II per a la finalització de l'obra *Passió de Jesucrist* amb imatges embotides per a la recent fundada església de Santa Maria de Monti-sion (Jobani 1997, 395-401). Aquesta notícia ens confirma que la fàbrica de l'església es troba iniciada a principis del segle XVI, segurament fent referència a la fundació dels beneficis o a la consagració de l'església.

Es poden citar altres notícies que avalen aquetes dates com inici de la construcció, com és el testament del prevere de Porreres Antoni Salom, de dia 12 d'abril de 1509, on expressa la seva voluntat de ser sepultat a l'església de Monti-sion. Com també el càrrec de Agustí Ferran, prevere, que l'any 1518 era clavari de l'obra de Santa Maria de Monti-sion (Barceló 2012, 10). De fet, són abundants les referències a deixes testamentàries per a “l'obra de Monti-sion de Porreres” durant les tres primeres dècades del segle XVI¹¹. La visita pastoral realitzada pel doctor Foncilles l'any 1564 esmenta l'església de Monti-sion, de la qual es citen només dues capelles o altars (Pérez 1963, 175). Per tant, es pot entendre que la fàbrica d'aquesta església, iniciada a principis de segle, va allargar les obres de construcció al llarg de la centúria del cinc-cents, sense tenir consistència documental de la data de finalització de les obres.

L'església, de petites dimensions, fou construïda en estil gòtic, i a dia d'avui compta amb una nau i dues capelles laterals a cada costat i és coberta amb tres trams de volta de creueria. S'ha de tenir en compte que malgrat ens situem en una data ja avançada, l'estil gòtic pel que fa a l'arquitectura religiosa es perllongà a Mallorca durant el segle XVI. Altre aspecte a esmentar és què ocorregué amb l'antiga ermita del segle XIV. Segons Munar i Rosselló (Munar & Rosselló 1977, 109), seguint a Feliu (Feliu 1976, 24), amb la nova construcció fou destruïda part de l'antiga ermi-

⁹ L'antiga ermita estigué dedicada, segons Feliu, a la Visitació de Maria (Feliu 1976, 21)

¹⁰ Document descobert per Jaume Cirera i donat a conèixer per Gabriel Llompart a: LLOMPART, G., (1974). “Los cruces ros marianos mallorquines en la Baja Edad Media”. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 30. Madrid. 27. i reproduïts posteriorment per Munar i Rosselló (Munar & Rosselló 1977, 107-108).

¹¹ Maria Barceló Crespí aporta abundants referències a deixes testamentàries per a l'obra de Monti-sion (Barceló 2012, 10)

ta, ja que servia de pas per a l'entrada dels materials constructius. Només en quedà un vestigi, ubicat a la part dreta de la nova església, on es construí una petita capella per a l'advocació popular durant el desenvolupament de les obres dedicada a la Visitació de Maria, ocupa actualment l'espai del vestíbul del restaurant del santuari.

La fàbrica que avui es pot veure és fruit de les modificacions que sofrí al llarg dels segles posteriors. Durant el segle XVIII es produïren reformes segons apareix citat als *Llibres de entrades y eixides de la Casa de Ntra. Señora de Montision*, conservats a l'Arxiu Parroquial de Porreres, centrades en el presbiteri, on s'instal·là un nou retaule, així com a les capelles laterals i a la sagristia. Entre els anys 1778 i 1807 es feren noves obres de renovació del santuari, citades als mateixos documents, simplement s'anoten els imports d'obres menors com són una escala, voltes, cuina i habitacions. Malgrat tot, la reforma més destacada de l'església es produí durant el segle XIX, quan Joan Campins, Rector de Porreres i futur Bisbe de Mallorca, va encarregar la restauració del santuari de Monti-sion a l'arquitecte Bartomeu Ferrà. En aquesta reforma es modificà el presbiteri l'any 1892 amb la construcció d'un nou retaule neogòtic, els paraments i paviment de l'església foren restaurats i es feu una nova claraboia a la façana (Munar 1977-1979, 184-189).

El santuari de Monti-sion de Porreres, a més de l'església esmentada, allotjà un important col·legi de gramàtica fundat en el segle XVI i que cal relacionar amb l'empenta que rebé la cultura humanista a Mallorca des de finals del segle XV. Així només cal recordar la fundació de l'Estudi General l'any 1483 i l'aparició de diverses escoles de gramàtica a Mallorca, com són la de Cura (1502) o la del Puig de Santa Magdalena d'Inca (1534) (Munar & Rosselló 1977, 175-176). En aquest context d'entrada dels postulats de l'humanisme italià i el reviscolament del lul·lisme, cal entendre l'aparició del col·legi de gramàtica de Monti-sion de Porreres. Com s'ha esmentat, l'origen del col·legi es remunta a mitjans del segle XVI i es sap que en aquestes dates el col·legi es trobava en un moment d'esplendor i el número d'estudiants era considerable. Al respecte citen Gaspar Munar i Ramon Rosselló la troballa d'un volum de *Les Metamorfosis* d'Ovidi, datada a Venècia l'any 1497, que inclou inscripcions dels alumnes del col·legi de Monti-sion amb data de 1551. La visita pastoral del bisbe Diego de Arnedo de l'any 1564 esmenta una casa i cambres a Monti-sion, segurament emprades per allotjar els estudiants (Munar & Rosselló 1977, 176). Així i tot, les obres del col·legi no foren acabades fins el segle XVII amb la creació de tot un complex format per l'habitació del mestre, les cel·les dels estudiants, una hostatgeria, una cuina i l'aula de gramàtica, reformada l'any 1694 per poder allotjar creixent nombre d'estudiants (Munar 1977, 191). L'esplendor del col·legi fou decreixent al llarg del segle XVIII fins que l'any 1835 desaparegué (Munar 1977, 266), com la resta de col·legis de gramàtica mallorquins, mostra del declivi dels estudis de llatí dins el nou sistema d'ensenyament del segle XIX.

3. Les obres de promoció de la família Dusai al santuari de Monti-sion de Porreres

A l'església del santuari de Monti-sion de Porreres es conserven a dia d'avui un grup de peces que denoten la important influència i promoció de la família Dusai, gràcies als escuts que s'inclouen en elles. Dins d'aquest conjunt cal citar la imatge d'escultura exempta de la Mare de Déu de Monti-sion, així com cinc relleus arquitectònics: una clau de volta, dos capitells i dos relleus amb garlandes.

La imatge de la Mare de Déu de Monti-sion presideix actualment l'altar major de l'església. Però aquesta no fou la seva ubicació original, ja que apareix documentat un canvi d'ubicació d'aquesta peça des d'una capella lateral a l'altar major l'any 1734 en el context de les reformes realitzades al santuari (Feliu 1976, 28-29, 65). Els anys següents apareixen documentades altres

tasques relacionades amb la imatge, com és la decoració del cambril que l'allotjava, la impressió d'imatges de *Nostra Senyora de Monti-sioni* el regal de dues corones de plata per a les imatges de la Verge i del Nin, amb les que foren coronades les figures el dia 8 d'abril de l'any 1738 (Munar 1977, 188). Per tant, es pot afirmar que des del segle XVIII la imatge es troba ubicada a l'altar major de la església de Monti-sion. Així i tot, cal recordar que durant la reforma duta a terme a finals del segle XIX per Bartomeu Ferrà (Munar 1977, 273), es realitzà un nou retaule major, d'estil neogòtic, en el que fou col·locada la peça i que és el que avui es pot observar.

La problemàtica que suposa la trajectòria d'aquesta imatge rau en la seva concreció cronològica abans del segle XVIII, ja que no hi ha cap notícia documental al respecte. Si ens atenem a les informacions proporcionades per les visites pastorals, podem veure com l'any 1564, a la visita realitzada pel doctor Foncilles s'esmenten dos altars diferents a l'església de Monti-sion: l'altar major, en el qual no s'especifica l'advocació, i l'altar de la Mare de Déu: "Item visitavit altare Virginis Marie. Bene" (Pérez 1963, 175), sense fer referència al tipus d'imatge que allotjava. Aquest altar podia contenir una imatge mariana no conservada a dia d'avui o també es podria relacionar amb una de les peces que configuraren l'obra de *la Passió de Jesucrist* carregada pels Jurats de la vila de Porreres a Gabriel Mòger II l'any 1508 (Jobani 1997 395-401), com és la conservada actualment a l'església parroquial¹² que, pel seu estil característic, ha estat atribuïda a l'artífex¹³.

Per tal de completar les mancances documentals cal recórrer a una anàlisi estilística i formal de la peça per a poder ubicar-la cronològicament en un període concret. Es tracta d'una imatge de la Mare de Déu amb el Nin, dempeus, tallada en marbre o alabastre¹⁴ i de mesures considerables (112 cm d'alçada). La figura de Maria, en *contrapposto*, recolza el seu pes sobre el seu costat dret, amb el que sosté al Nin, emparant-lo amb la seva mà dreta. El Nin es troba de costat i amb les seves mans vol collir l'ocell¹⁵ que la mare sosté amb la mà esquerra, prop del pit. La ubicació del Nin en el costat dret és una curiositat que resulta poc corrent encara que no excepcional, ja que es conserven a Mallorca altres talles marianes amb aquesta característica¹⁶. Les mans de la Verge són grans i estilitzades, amb els dits fins i llargs. Maria mira de front i presenta unes faccions harmòniques i serenes: celles fines, ulls ametllats, nas petit i boca carnosa. El rostre es troba acarolat per la seva cabellera ondulada, configurada per dues masses de rínxols, una a cada costat de la cara, que cauen sobre les seves espatlles. El Nin té el rostre arrodonit, lleugerament alçat cap a la Mare, i el cap cobert per rínxols caragolats. Les robes de la Mare de Déu estan configurades per una túnica, pràcticament invisible, i una gran mantell llarg que es creua per davant de la figura i es sosté sota el braç esquerre, creant multitud de plectes que li donen gran volumetria a la figura. La peça no conté restes de policromia, únicament presenta policromats de color obscur els iris dels ulls de la Verge. Els peus de la Mare de Déu reposen sobre una peanya octogonal amb la inclusió d'un motiu heràldic que posteriorment s'analitzarà.

¹² La imatge de la *Marededéu de Porreres* es trobava ubicada abans de la seva restauració l'any 2000 a la sagristia de l'església del santuari. Per a més informació sobre la peça (Llompart & Juan 1961-1967, 191)

¹³ L'obra de la *Marededéu de Porreres* fou atribuïda a l'imaginaire Gabriel Mòger II per diversos autors (Llompart & Juan 1961-1967, 191; Munar & Rosselló 1977, 76)

¹⁴ El material de la peça ha estat considerat marbre o alabastre pels diversos autors que l'han analitzada. Per a poder confirmar el material seria necessari realitzar les analítiques pertinents.

¹⁵ L'ocell, a mode de jogueta per al Nin, té des dels inicis de la iconografia mariana un significat simbòlic, relacionant-se amb l'ànima salvada (Réau 1996, 107-108)

¹⁶ Es poden citar els exemples de la *Marededéu de la Lluminiària* de Lluçmajor, la *Marededéu* del portal de ponent de la Llotja i la *Marededéu del Llamp* del convent de Sant Francesc de Palma.

Estilísticament es pot afirmar que la imatge es troba relacionada amb el moment d'irradiació del corrent renaixentista a Mallorca. Es pot destacar el posat de la Mare de Déu i pel Nin, en actitud de joc i relació amb la mare, denoten un intent d'humanització apropant les figures sacres a l'espectador, aspecte que ja s'inicia durant a les imatges gòtiques de la baixa edat mitjana. Però tal vegada l'aspecte que més allunyi aquesta peça de les obres medievals és el seu classicisme, que pot observar en les proporcions equilibrades de les figures, en el tractament fluid dels plecs de les vestidures de la Mare de Déu, així com en la idealització del seu rostre, amb uns trets harmoniosos i serens. A la figura del Nin destaca la seva postura i la torsió del coll, la cara rodona amb abundants galtes i els cabells organitzats com un casquet de rínxols. Totes aquestes característiques ens la manera de fer dels mestres renaixentistes ¹⁷.

Un altre aspecte a destacar és el material de la peça, marbre o alabastre, materials nobles no emprats comunament a Mallorca per a l'elaboració de peces d'imatgeria per resultar costosos atès la seva importació. Al respecte es conserven a Mallorca algunes talles del tombant del segle XV al XVI elaborades amb aquests materials nobles. Són les obres del conjunt de les "Verges de Trapani" considerades importades des del sud de la península itàlica i adscrites a tallers destacats com els de Domenico Gagini i Francesco Laurana¹⁸. Encara que aquesta producció demostra un tractament estilísticament anterior a la imatge de Monti-sion, serveix per veure l'excepcionalitat del material de l'obra.

L'element clau per a la investigació de la promoció d'aquesta obra és l'heràldica. La peça incorpora als peus un escut de tipologia anomenada de "cara de cavall" amb un perfil estilitzat

Mare de Déu de Monti-sion de Porreres

¹⁷ Presenten un estil similar la pintura de Santa Catalina de Fernando Yáñez de la Almedina o la imatge de la Mare de Déu amb el Nin i Sant Joan Baptista de Bartolomé Ordóñez, obres claus del Renaixement peninsular. També es pot veure certa similitud en el posat, rostre i vestidures amb la imatge de la *MaredeDéu de la Mamella* d'Algaida, imatge amb funcions de sagrari que es pot considerar de la segona meitat del segle XVI.

¹⁸ Es poden citar les conservades a dia d'avui a l'església de La Sang de Palma, *Nostra Senyora de Mallorca*, atribuïda al taller del sud d'Itàlia de Francesco Laurana i la *Mare de Déu del Carme*, de l'antic convent del Carme, també considerada obra d'origen italià, possiblement del cercle de Domenico Gagini. Altres exemples són la *Mare de Déu de les Neus* de Bunyola o la *MaredeDéu de la Mamella* conservada al Museu Diocesà de Mallorca.

Escut ubicat a la peanya de la Mare de Déu

es correspon amb la representació reinterpretada de les armes dels Dusai²².

L'escut analitzat es pot relacionar directament amb els altres elements d'escultura arquitectònica que es troben ubicats a la església. Com anteriorment s'ha citat, es conserven cinc relleus amb les mateixes armes: una clau de volta, dos capitells i dos relleus amb garlandes. Aquests elements presenten com element principal l'escut de la família Dusai, seguint en la majoria dels casos el mateix patró que apareix a la imatge de la Mare de Déu. D'entre aquests, destaquen els dos relleus inserits al mur davall l'arrencada del segon arc toral de l'església, configurats per un escut central envoltat d'una garlanda i amb *putti*²³ que els sostenen. Aquests relleus presenten la mateixa tipologia de l'escut de "cara de cavall", un poc més simplificada atès que el seu perfil només presenta quatre mossegades, i amb la mateixa iconografia que el de la imatge de la Mare de Déu: a dreta l'arbre i a sinistra els peixos sortint de la mar, de nou coincidint amb les armes del matrimoni Rafel Figueres i Jerònima Dusai. Les garlandes ornamentals estan configurades per elements vegetals, però també en una d'elles apareixen formes amb escames que semblen peixos, conec-

conformat per 6 mossegades. Aquesta tipologia és d'origen italià pròpia del primer renaixement i permet veure els lligams d'aquesta família amb Itàlia, com també de la irradiació del nou corrent estilístic a l'illa (Bestard 2000, 252). Mostra d'aquest fet és la presència a Mallorca d'altres escuts d'aquesta tipologia de finals del segle XV o principis del XVI¹⁹. Es tracta d'un escut compost, que es troba partit amb les armes de dues famílies que formen el matrimoni promotor. A la dreta (esquerra per a l'espectador) apareix el llinatge del marit: un arbre; a la sinistra (dreta per a l'espectador) hi ha dos peixos sobre les ones de la mar, les armes de la muller. A partir de la recerca del possible matrimoni promotor, es pot proposar com a hipòtesi la identificació d'aquest escut amb les armes del matrimoni de Jerònima Dusai, filla de Salvador Dusai, i Rafel Figuera l'any 1573²⁰. Evidentment les armes de l'escut coincideixen en la seva posició amb aquestes famílies, la part del marit a la dreta és un arbre, i que es podria entendre com a una representació del llinatge Figuera²¹, mentre que la part sinistra, la dona,

¹⁹ Alguns exemples de la tipologia d'escut de "cara de cavall" es poden veure a la làpida commemorativa a Pere Espanyol al Museu de Mallorca o a l'escut dels Vivot-Santjoan al portal d'estudi de Ca n'Ordines d'Almadrà.

²⁰ ADM I/45-M/1 f. 107

²¹ Cal apuntar que el llinatge Figuera apareix normalment representat en heràldica amb una fulla de figuera.

²² Les armes de la família Dusai catalana són de gules, amb tres peixos (molls) d'or posats en pal. En canvi, els Dusai mallorquins representen les seves armes ubicant el peix d'enmig cap a l'esquerra. En els escuts de l'església de Montisyon de Porreres el llinatge Dusai apareix representat amb dos peixos que surten de la mar que es pot entendre com a una versió reinterpretada de l'escut original d'aquesta família.

²³ De l'italià *putti* (putto en singular) que significa nins.

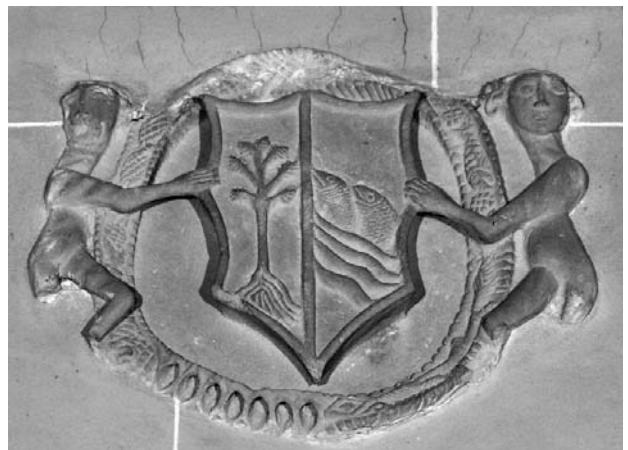
tant de nou amb les armes de la família Dusai. Els *putti* o nins nuus grassonets apareixen en dues modalitats: en el primera són dos *puttis*, un a cada costat de la garlanda, a mode de tinents sostenint amb les mans l'escut. L'altre model presenta un *putto* sostenint la garlanda des de la part superior, des d'on surt el seu petit cap. Aquests elements són propis del repertori italià, presents a altres escuts i elements heràldics illencs de principis del segle XVI²⁴, moment d'entrada del nou corrent renaixentista a l'illa.

Cal apuntar que aquests dos relleus, actualment inserits en el mur de la nau, sembla que es troben descontextualitzats, és a dir, que han patit un canvi d'ubicació, fruit de les reformes dutes a terme al santuari al llarg dels segles XVIII i XIX. Es pot observar com els relleus es troben mutilats, sobre tot les figures dels dos *puttis* que sostenen un dels escuts, als quals els manca part de les cames i les cabelleres, possiblement a causa del seu canvi d'ubicació. Al respecte, es pot pensar que originàriament tindrien una altra localització, i que tal vegada es pot relacionar amb els escuts que es troben al capitells de dos pilars de la capella lateral de l'esquerra més pròxima a l'altar. Aquí s'han dissociat les armes de les dues famílies promotores, unides en el mateix escut dels exemples anteriors: al relleu del pilar de la dreta apareix un escut amb els armes de la família del marit, un arbre, mentre que en el pilar de l'esquerra apareixen de nou els dos peixos del llinatge de la dona, seguint per tant,

la mateixa iconografia que els escuts anteriorment citats. Així i tot, cal notar que aquests dos escuts ja no segueixen la tipologia de "cara de cavall" sinó altra més comunament estesa de contorn francès, visible en molts emblemes nobiliaris de Mallorca dels segles XV i XVI i es troben emmarcats amb ornamentació vegetal conformada per grans fulles. La ubicació d'aquests emblemes en aquesta capella connecta amb la idea que aporta Feliu sobre la situació de la Mare de Déu en aquesta capella abans del seu trasllat a l'altar major l'any 1734 (Feliu 1976, 29). Conseqüentment, es pot conjecturar que fou aquesta capella la que la família Dusai, més concretament la hipòtesi esmentada de la promoció del matrimoni Figueres-Dusai, costejà al darrer quart del segle XVI a exemple de promoció privada dins un àmbit eclesiàstic, costum estesa entre les famílies de l'aristocràcia mallorquina.

Relleu amb motius heràldics ubicat al mur de l'església

Relleu amb motius heràldics ubicat al mur de l'església

²⁴ Es poden citar les ornamentacions arquitectòniques de Ca n'Ordines d'Almadrà o la placa encastada a la façana principal de l'Estudi General Lul·lià.

Capitell amb motius heràldics (Capella lateral)

Capitell amb motius heràldics (Capella lateral)

El tipus de treball dels relleus descrits anteriorment denota una qualitat de caràcter popular allunyada de la perícia dels artífexs de renom, segurament per provenir d'un encàrrec a un taller local d'escultors o *lapiscida*. Les formes dels *putti*, les garlandes i els motius vegetals no presenten una factura que connecta la qualitat que denoten altres obres de la mateixa tipologia d'aquesta època, sinó més bé pareixen ser el resultat d'una adaptació d'aquests elements d'arrel italiana a la manera de fer dels mestres locals. A causa d'aquest fet i de la vessant popular d'aquestes peces, resulta difícil fer una anàlisi eminentment estilística de les mateixes, i podrien ser el resultat del perllongament de tipologies ja superades dècades enrere.

A aquest conjunt de relleus arquitectònics cal afegir una altra una peça que presenta les mateixes armes. Es tracta de la clau de volta del segon tram de l'església, que forma conjunt amb l'altre exemplar amb la representació

dels Sants Joans, patrons de Porreres. La peça conté de nou les armes de les dues famílies dins un escut de contorn francès, dins una orla amb motius vegetals entrelaçats. Així i tot, per la manera de fer que es pot apreciar, molt més refinada i perfecta en els relleus de les armes, aquesta obra denota una diferent mà o taller en la seva execució. Fins i tot es podria pensar que és una obra més moderna, atès el color de la pedra emprat, més blanc que els relleus analitzats i que el color de la pedra de la volta. De nou hem de recordar les reformes realitzades a l'església, sobre tot aquella duta a terme per Bartomeu Ferrà a finals del segle XIX, que suposaren canvis en els murs de l'església. Pels motius exposats es pot proposar com a hipòtesi que les actuals claus de volta pogueren ser refetes durant la restauració del segle XIX, possiblement a causa del deteriorament de les antigues, ubicant-se en el mateix lloc unes de noves que reproduïen el mateix repertori que les anteriors.

Conclusions

Com a resultat de l'estudi efectuat a partir de les dades existents sobre la família Dusai, així com de l'anàlisi de les peces conservades a l'església del santuari de Montis-ion de Porreres que inclouen les armes d'aquest llinatge, es pot proposar com a hipòtesi la promoció de part de les obres de l'església per part del matrimoni de Rafel Figuera i Jerònima Dusai en el darrer quart del segle XVI. Concretament podem referir que el matrimoni costejà aquella part referent al segon tram de la nau on es troba ubicada la clau de volta i la capella

Clau de volta del segon tram de l'església

lateral esquerra, on es localitzen els capitells amb escuts de la família i antiga ubicació de la Mare de Déu abans que fos traslladada a l'altar major l'any 1734.

Cal recordar que Salvador Dusai, primer membre d'aquesta família que arribà a Mallorca procedent de Sardenya, es troba documentat com a propietari de possessions a Porreres, molt properes al santuari, a mitjans de segle XVI. El matrimoni de Salvador Dusai amb Magdalena de Alba no pareix ésser el promotor de les obres, atès que les armes de les dues famílies no es corresponen amb els escuts conservats. Per aquest motiu, cal recórrer a una dona descendent de la família Dusai com a part del matrimoni promotor de les peces. Tenint en compte l'anàlisi heràldic, juntament amb les notícies sobre la família Dusai al segle XVI, es pot proposar com a hipòtesi que el matrimoni entre Rafel Figueres i Jerònima Dusai, filla de Salvador Dusai, fou el promotor de les obres, atès que les armes de les famílies, com la seva posició dins l'escut, coincideixen amb les obres conservades.

La connexió de la família Dusai amb Itàlia ajuda a configurar la possibilitat que la peça de la Mare de Déu, pel material i l'estil que presenta, fos una obra importada o bé encarregada a un mestre d'origen italià. Mentre que la resta de relleus arquitectònics, per la seva factura, semblen ser el resultat de l'adaptació dels models italians per part d'un taller local, i suposen un perllongament al llarg del segle XVI d'un repertori que resultava innovador dècades enrere. Per tant, es pot entendre el patronatge d'una capella lateral destinada a allotjar la imatge de la Mare de Déu i ornamentada amb els relleus heràldics que demostren el patronatge d'aquesta família, amb la intenció de deixar constància de la seva aportació. Així i tot, s'han de recordar les problemàtiques derivades de la desubicació dels relleus ornamentals, fruit de les successives restauracions dutes a terme a l'església, cosa que dificulta la concepció d'aquesta obra de promoció en el seu conjunt.

Des de la baixa edat mitjana les famílies nobles i benestants comencen a participar en la promoció de les obres d'esglésies, incloent una capella privada amb una clara intenció devocional però també amb l'objectiu de demostrar la seva posició social, constituint aquestes obres un símbol de poder i de riquesa del promotor. Aquesta relació entre art i societat es veurà incremen-

tada durant els primers temps del Renaixement, a causa de l'arribada a l'illa de les noves idees del context de l'humanisme italià. A partir de les dades que es coneixen a dia d'avui, es pot proposar que en el darrer quart del segle XVI es podria haver donat una important promoció privada d'una família benestant, els Dusai, a l'església del santuari de Montis-sion, prop de les propietats familiars i que es trobava en procés de construcció, amb la intencionalitat de deixar constància d'aquest fet a partir de la inclusió de les armes de la família a les obres costejades.

Fonts

ARM Prot. P-411 f.101

ARM Prot. 4172 f. 10

ARM AGC 14, ff. 14-42

ARM AU XXXIII / 2188

ARM D-1252 f. 770v

ADM I/45-M/1 f. 107

Bibliografia

BARCELÓ CRESPI, Maria (2001)...*Sobre Porreres*. Porreres.

_ (2012). "Sobre la datació de la capella del santuari de Montis-sion". *Programa de Festes de Sant Roc*. Porreres. p. 10

BARCELÓ CRESPI, Maria; FERRÀ MARTORELL, Rafel ; SERVERA SITJAR, Bartomeu (1997). *Les possessions de Porreres*. Porreres: Ajuntament de Porreres.

BARCELÓ CRESPI, Maria; ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2005). "Mossèn Gabriel Vaquer en el context de les lletres mallorquines de la tardor medieval". *BSAL* 62. Palma. p. 185-222

BESTARD CLADERA, Bartomeu (2000). "L'heràldica a Mallorca i el seu context iconogràfic als segles XV i XVI". *Al tombant de l'edat mitjana: tradició medieval i cultura humanista: XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. p. 251-265

BOVER, Joaquim M. (1996). *Nobiliario mallorquín*. Palma: Olañeta.

DE FLUVIÀ ESCORSA (2005). "Els Dusai dels carrers de Montcada i de la Mercè de Barcelona". *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 26. Barcelona: Universitat de Barcelona. p. 693-704

DOLÇ I DOLÇ, Miquel (1989-1997). *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca.

ESTELRICH I COSTA, Josep (2003). "El convent de Santa Elisabet. Apèndix documental (II) (1530-2000)". *BSAL* 59. Palma. p. 249-318

FELIU, Juan (1976). *Noticias históricas sobre el santuario de Montesion de Porreres*. Felanitx.

- FERRÀ MARTORELL, Miquel (2004). *El call de Palma: ciutat passa a passa*. Palma: Miquel Font.
- GILI FERRER, Antoni.; CAIMARI CALAFAT, Bartomeu (2007). *Els governadors del castell de Capdepera. Segles XIV-XIX*. Palma: Documenta Balear.
- ISASI RANSOME, Rafael (1923-1931). *Notas para la iconografía de la Virgen en Mallorca*. Vol. 2. Palma: s.p. Museu de Mallorca.
- JOBANI FERNÁNDEZ, Marc (1997). “Un apunt per a la recerca de Gabriel Mòger, escultor i prevera”. *BSAL* 53. Palma. p. 395-401
- LLOMPART, Gabriel (1977-1980). *La pintura medieval mallorquina: su entorno cultural y su iconografía*. Palma: Lluís Ripoll.
- LLOMPART, Gabriel.; JUAN, Jeroni, (1961-1967). “Las Vírgenes-sagrario de Mallorca”. *BSAL* 32. Palma. p. 177-192
- MASCARÓ PASARIUS, Josep (1986). *Corpus de toponimia de Mallorca*. Tom 2. Palma: Promocions.
- MONTANER, Pedro (1987). “La estructura del brazo noble mallorquín bajo los Austrias”. *Estudis Baleàrics* 27. Palma. p. 3-38
- MUNAR OLIVER, Gaspar (1968). *Los santuarios marianos en Mallorc*. Palma: Imprenta SS. Corazones.
- _ (1977-1979). *Història de Porreres*. vol. 2. Porreres: Ajuntament.
- MUNAR OLIVER, Gaspar; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1977). *Història de Porreres*. vol. 1. Porreres: Ajuntament.
- MUNTANER BUJOSA, Joan (1936).” Un noticiari de finals del segle XV”. *BSAL*,26, Palma. p. 25-41
- PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo (1963). *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*. .
- RAMIS DE AYREFLOR SUREDA, Josep (1914-1915). “Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)”. *BSAL* 15. Palma. p. 113-200
- _ (1947). *El canónigo don Antonio Figuera (1669-1747): un insigne bienhechor de la catedral de Mallorca*. : . Vda F. Soler.
- RÉAU, Louis (1996). *Iconografía del arte cristiano. Vol. 2 Iconografía de la Biblia. Nuevo Testamento*. Barcelona: Serbal.
- RIPOLL ARBÓS, Lluís (1972). *Iconografía mallorquina de la Virgen*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.
- ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1997). “Algunes notícies de la família Duzay: S. XVI”. *a: Festes de Sant Roc: Porreres 1997* (programa). Porreres: Ajuntament. p. 24-25
- SABATER REBASSA, Tina (2002). *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Algunes notes sobre la indumentària de la dona a Porreres, ss. XV- XVI

ISABEL MUNAR CATALÀ

Per a un treball sobre la indumentària femenina a la vila de Porreres, sens dubte, cal recórrer a la documentació de caràcter notarial i, de manera més concreta, als inventaris post-mortem. Per sort, a l'Arxiu del Regne de Mallorca s'han conservat un gran nombre de protocols notariaus que contenen alguns inventaris porrerencs des del segle XIV. Aquest tipus de documentació es redactava davant notari i en presència de testimonis, generalment, després de la mort del propietari. Els inventaris dels béns de difunts es duïen a terme per avaluar de manera exacta quina era l'herència. "L'inventari ve a ser una instantània d'un moment donat, és clar, del passat" (Barceló 1994, 9).

Els inventaris són una relació, més o menys exhaustiva, dels béns immobles i mobles que comprèn des dels edificis fins als estris casolans, les propietats rústiques, els esclaus o els censos que rebia el titular de l'heretat passant pels objectes més curiosos i de vegades més insignificants. Sovint els adjectius que acompanyen els objectes palesen el seu estat de deteriorament perquè són estris vells que han passat d'una a altra generació i que demostren l'afany per conservar tots els estris i també fragments. Amb tot, idò, el seu interès des d'un punt de vista històric és innegable (Barceló 1994, 9).

La relació de béns inventariats reflecteix, de manera òbvia, l'estatus socioeconòmic del propietari. Així la quantitat i la qualitat d'objectes és molt desigual. Ens trobam amb inventaris molt extensos i d'altres que tan sols ocupen un foli o dos. Però, així i tot, cal tenir en compte que qui fa inventari és perquè posseeix alguna cosa, poc o molt, ja que hi havia gent que ni tan sols no tenia la possibilitat de fer inventari perquè no posseïa gairebé res (Barceló 1994, 9).

L'objectiu del present treball consisteix a dur a terme un estudi sobre la indumentària femenina a Porreres, per tal d'analitzar les vestidures, els complements i les peces que usaven les dones per vestir-se (Alcover & Moll 1975-1977), a partir de les dades aportades pels inventaris. La cronologia establerta ha estat, sobretot, la segona meitat del segle XV i el segle XVI.

A l'hora de procedir a l'anàlisi dels inventaris hem tengut en compte els següents criteris:

- s'ha prescindit d'estudiar tot allò que no sigui indumentària. Sí que hem inclòs les habitacions i els mobles contenidors de les peces i objectes d'indumentària.
- sovint s'ha recorregut a exemples ben concrets per il·lustrar aspectes generals.
- en referir-nos a un inventari en particular del conjunt dels dinou ho fem pel nom i llinatge del propietari o simplement pel llinatge perquè, potser, documentar cada una de les afirmacions i justificar la presència de les diferents peces o objectes citats suposaria un excés de notes i de signatures a peu de pàgina. Això no obstant, citam de manera completa aquells inventaris dels quals sols hem extret alguna dada puntual.

- i no tot a totes les cases. Amb això volem dir que les peces i els objectes ressenyats, malgrat ser comuns a la majoria de les cases no hi eren tots i cadascun d'aquests presents a totes ni en el mateix nombre o qualitat.

No obren estudis sobre la indumentària medieval mallorquina, tan sols alguns capítols en obres més extenses com la de Maria Barceló (1994) *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, i la de Jaume Sastre (1997) *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (Època Medieval)*.

La roba de vestir sens dubte és un element molt important que expressa molt bé, per la quantitat i la qualitat, una diferenciació social. Existia una gran diversitat de peces i de models, com hem pogut constatar en els inventaris estudiats, en els quals, en alguns casos, s'especifica que les diferents peces de la indumentària són d'home i unes altres de dona, però de la majoria de les peces no es diu si són masculines o femenines. Però "era normal que els objectes que aportava la dona quan es casava constassin com a propis en el moment de redactar l'inventari de la casa del seu marit quan aquest, normalment, ja havia mort. La vídua feia constar davant notari allò que era ben seu" (Barceló 1994, 51).

Homes i dones portaven un tipus de vestidures amb moltes coses semblants, si bé els homes de vegades anaven curts, les dones sempre portaven robes fins als peus. Ara bé, nosaltres tan sols ens centrarem en les vestidures que, en els inventaris, s'especifica que són de la dona.

Amb les informacions que ens han aportat les fonts documentals i si seguim la classificació que va fer Maria Barceló en el seu llibre *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, i també Jaume Sastre en el seu, *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (Època Medieval)*, diferenciam els següents apartats:

- Roba interior: la camisa, apareix simplement com a "camises de dona". Quant a les característiques, en algunes ocasions s'especifica el teixit o altra característica: "duas camises de bri i stopa velles de dona"¹, "dues camises de dona de bri novas"², "quatre camisses de dona usades"³.

- Roba semiinterior: "conjunt de prendes que vestien sobre la camisa i quedaven tapades totalment o parcialment pels altres vestits" (Barceló 1994, 49). Entre aquestes, cal destacar les calces o mitges calces. Són molt poques les dades envers aquestes, tan sols en una ocasió s'especifica que són de dona, "miges calces rosades de dona"⁴. El cos o cosset era una peça de vestir sense mànegues que portaven les dones sobre la coltilla (Alcover & Moll 1975-1977), i sobretot en trobam estamenya, obrats de seda negra, de grana, lleonat i un de "xemlot guarnit de vellut negre"⁵. El camelot "a Mallorca era un teixit mesclat de fil de llana i pèl de cabra, en substitució del de camell original. N'hi havia de diversos colors: marró, vermell, blau, verd, negre i mesclat. S'emprava per a la confecció de gipons, gonelles, capes i altres peces d'abric" (Bernat & Serra 1998, 203). A la casa de Joan Cardell dins "una capse pintada" trobam "dos cossets vells de olanda".

¹ ARM, Prot. M-878, f. 209v.

² ARM, Prot. M-878, f. 227v.

³ ARM, Prot. C-453, f. 73r.

⁴ ARM, Prot. M-878, f. 210r.

⁵ ARM, Prot. M-878, f. 208v.

Pel que fa a les faldetes les localitzam majoritàriament de setzè (tela de baixa qualitat) (Sastre 1998, 112), buelles, blaves, negres o verdes. La dona Vadora Sans en tenia unes de “drap camalli ja velles”; i Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, en tenia de molt luxoses “de mesela groga ab perfil vert y faxas de vellut lehonat” o “de mescla ab tres faxes de vellut negre”.

- Del gipó, “que tant vestien els homes com les dones, amb el temps esdevingué una vesta només femenina i consistia en una peça amb mànegues, ajustada i cenyida al cos, i que cobria el tronc fins a la cintura” (Barceló 1994, 50). Del gipó femení s’indicava el tipus de tela que podia ser de drap burell (Antoni Artigues, Gabriel Mesquida), estamenya (Antoni Mesquida, Joan Cardell) o fustam (J. Cabot), o bé el color, com el negre. Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, en tenia un “de seda ab manegues de fustam” i un altre “negre ab les mànegues de seti i lo cos de fustam”; la dona de Gabriel Barceló, un “de drap leonat y manegues de stamenya negre” i la dona de Joan Cardell, “de stemenya negre nova sens cusir ab manegues de salla usada sens cusir ab tela nova per forradura”.

- Roba per vestir a cos: la gonella, composta de cos i falda més o menys llarga (Alcover & Moll 1975-1977), és la peça de vestir que més apareix, i n’hi havia de buelles, és a dir, teixides de llana grossera de color negre o fosc, de drap, d’estamenya, camelot, mescla, i de molts i diversos colors: negres, morades, verdes, lleonades, blaves, violades, etc. Sobre la gonella cal destacar que era una peça de vestir molt utilitzada i present a totes les classes socials i les diferències entre unes i altres restava en la qualitat de la tela i els complements que les ornaven, com les cortapises i els perfils (Sastre 1998, 113). La cortapisa consistia en una franja o sanefa de tela, de pells fines o de pedres precioses, que es posava postissa al voltant de la part inferior de faldes, gonelles, mantells i altres peces de vestir (Alcover & Moll 1975-1977). Sobre la gonella, a la casa d’Antoni Mesquida, en la cambra “nova” s’inventarià, dins un “cofre gran lo qual es de la dona muller del dit deffunt”, “une gonella de grane ab manegues e perfil de vellut”. Dins una “caxa vermela de pi ab son pany i clau” de Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, entre moltes altres coses, s’hi guardaven “una gonella negra de stamenya ab perfill vert” i “una gonella de drap fi ab tres faxes de velut negre ab cos y ab manegue colsera”. De la dona Vadora Sans eren “una gonella burella ab son cos burell ab perfil blau bona” i “una altre gonella sens cos hi perfil morada”.

El brial era un vestit de seda o tela rica que portaven les dones i que, lligat a la cintura, arribava fins als peus (Alcover & Moll 1975-1977). En tenia un “de cotonina bo” la dona de Guillem Morlà.

- Peces de damunt: “es coneixia com a mongil un vestit llarg que, potser, inicialment usassin les monges per la qual cosa en derivaria el nom. Al D. C. V. B. s’assenyala que el portaven les monges, les senyores d’edat o fins i tot les núvies” (Barceló 1994, 52). N’hem constatat dos de bruges⁶. Es tracta d’un “teixit de llana gruixat i de gran qualitat, procedent de la ciutat flamenca de Bruges. En el s. XIII se’l va imitar a les localitats franceses de Saint Quintin i a Châlons-sur-Marne. A Mallorca, ja sigui l’original o el d’imitació, es troba immediatament després de la conquesta de 1229” (Bernat & Serra 1998, 201).

La cota era un vestit que portaven els homes i les dones, i que arribava des del coll fins a prop dels peus (Alcover & Moll 1975-1977). En cap cas, en els inventaris estudiats, s’especifica si eren femenines o masculines.

⁶ ARM, Prot. P-559, f. 221r, de la dona de Joan Cardell. ARM, Prot. G-98, f. 219r., de la dona d’Antoni Mesquida.

- Peces destinades a ser portades damunt dels altres vestits: en aquest apartat s'han d'esmentar les següents peces: el capús, vesta llarguera, a manera de capa amb capulla, que es duia en els segles XV-XVII, principalment en els dols (Alcover & Moll 1975-1977). Per això, el trobam de burell o de drap generalment negre.

El mantell (també apareix en la documentació amb la denominació de mantó) era una vestidura en forma de capa, subjecta al cap o a les espatlles (Alcover & Moll 1975-1977), confeccionat generalment de drap, de saia, d'estamena, etc. Alguns exemples serveixen per veure aquesta varietat: a la casa de Joan Mesquida dins “une caxe de noguer vella ab tencadura y se clau” es trobà “un mantell de stemenya ja vell” i “un altre mantell de stemenya usat tots de la muller de dit defunt”. Caterina, la dona d'Andreu Gelabert, tenia “un mantell negre tartar bo y nou”. La dona Vadora Sans tenia “un mantó ja mig usat de drap setzè negre” i “un mantell de drap setzè ja usat”. A la casa de Gabriel Mesquida hi havia “un mantell de salla nou de la muler del defunt”. A la casa d'Antoni Mesquida, dins “hun cofre de la dona muller del dit deffunt” hi havia “hun mantell de drap fi negre usat”. Potser, com assenyala Maria Barceló, una variant fos la manteta (1994, 53), i en documentam a casa de Guillem Barceló⁷, però no s'especifica si són de la seva dona o no.

Martí Torner, finals del segle XV. Santa Aina, la Verge i l'Infant. Dipòsit de la Societat Arqueològica Lul·liana al Museu de Mallorca. Arxiu fotogràfic del Museu de Mallorca.

Barceló, M. (1994). Elements de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (Part Forana). Palma: IEB, p. 206.

Bust de terracuita d'estil borgonyó, dit la Madonna del Mar, trobada en aigües de Sóller, amb el vestuari femení de finals del segle XV. (Museu de Mallorca).

Bernat, M. i Serra, J. (1998). Els teixits a les Illes Balears. Segles XIII-XVIII. Barcelona: IDI, p. 48.

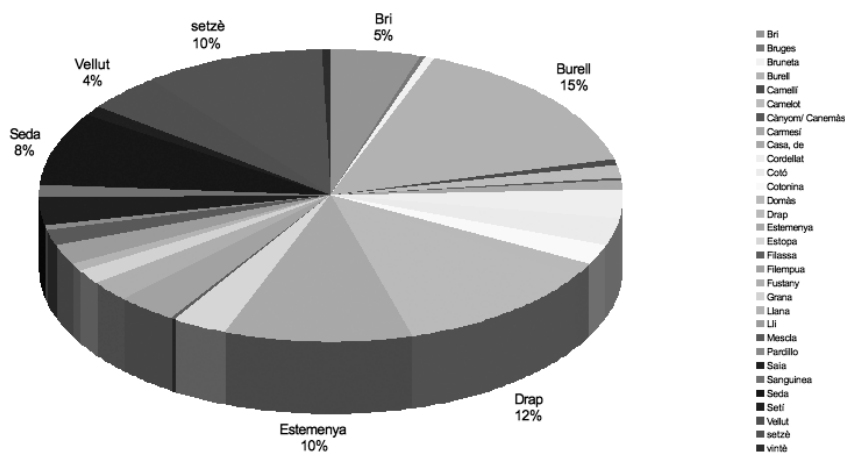
⁷ ARM, Prot. C-453, f. 71r, 72r.

Per a dona apareixen certes vestes difícils de classificar en els apartats anteriors com: el davantal, del qual n'hem localitzat tres exemplars, dos a la casa de la dona Vadora Sans i l'altra a casa de Joan Mesquida. Les mànegues o mitges mànegues, amb diverses característiques: de vellut vermell i vellut negre (Antoni Mesquida); de drap negre velles (Joan Mesquida); Gabriel Barceló en una "caxa" tenia "unes manegues de dona de sayo noves" i "unes manegues de dona de seti negre noves"; Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, tenia "unes manegues de seti groch ab frange de seda groga las quals dix esser sues com dit abans", "unas manegues de ollande obrades de sede vermela dix esser sues", "unas manegues de cotonina ab randa las quals son suas" i "unas manegues blanchas velles las quals son suas". El cobricoll o peça de tela per cobrir el coll (Alcover & Moll). Antonina, la dona de Guillem Barceló, en tenia dos, "un de ollande i lo altre de canyemer"; la dona Vadora Sans en tenia un "de drap de casa".

Un altre element dins aquesta línia eren els punyets, punys postissos, i es tractava d'una porció de tela afegida a l'extrem de les mànegues i que cobria parcialment la mà (Alcover & Moll 1975-1977); dona Magdalena, esposa de Cabot, en tenia uns "forrats de cotonina".

A la documentació apareix el teixit del qual està confeccionada la peça. Així, podem constatar que el teixit predominant és el burell, un teixit de llana grossera de color negre o fosc.

Per altra banda, en alguns casos, també s'especifica la procedència del teixit o de la peça com "tela de paris"⁸, "sanguineya florentina"⁹, "un mongil de bruges"¹⁰, "de li pisans"¹¹, etc. Però, predominen els teixits i les peces d'ollande/a o olanda-e, com les anomenades al llarg d'aquest treball.

Tipus de teixits

Detall de teixit de burell, amb lligadura de sarja. Prové d'un hàbit d'ermità del s. XVIII. (Can Bujosa, Santa Maria del Camí).

Bernat, M. i Serra, J. (1998). Els teixits a les Illes Balears. Segles XIII-XVIII. Barcelona: IDI, p. 208.

Relíquia de la anomenada vesta de Santa Catalina Thomàs. Es tracta d'un burell. (Monestir de Santa Magdalena).

Bernat, M. i Serra, J. (1998). Els teixits a les Illes Balears. Segles XIII-XVIII. Barcelona: IDI, p. 193.

⁸ ARM, Prot. C-71, f. 29r.

⁹ ARM, Prot. C-71, f. 30r.

¹⁰ ARM, Prot. G-98, f. 219r.

¹¹ ARM, Prot. C-453, f. 34v.

“Quant al calçat, apareix poc, la qual cosa fa pensar que, de fet, sols devien disposar del que portaven posat i poc més” (Barceló 1994, 58). Certament hem trobat poques referències a calçat específicament de dona. Destacaríem que la dona Vadora Sans tenia unes sabates de dues soles. Sabem que a casa de Guillem Morlà hi havia “un perell de sabates de dona primes velles”. Un cas interessant per la quantitat el constitueix el de Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, qui a la cambra nova, dins caixes i cofres, guardava “uns borsaquins vells”, “unes sabates blanques” i “unes plantofas vermelas”. Potser l'exemplar més curiós sigui un parell de sabates d'aquesta que eren “unes sabates de cuyro noves ab orellete a la morischa”. Borsaquins, un tipus de sabata alta fins al turmell o fins prop del genoll, cordada per davant amb cordons que passen per dins una sèrie d'ulletes; tapins, sandàlies que duïen principalment les dones i que era de tela fina amb una grossa sola de suro posada entre altres dues de cuiro; sabates i plantofes, un altre tipus de sabata sense taló, que s'usava per estar per casa.

Entre els complements més habituals per al cap, ja que les dones en moltes ocasions cobrien el cap per pudor, trobam els capells¹², que podien ser de lli o de llana¹³; els vels, dels quals tan sols en localitzam dos (Gabriel Barceló i Joan Mesquida) i les beatilles o tela clara que duïen les dones damunt el cap per anar a les funcions religioses (Alcover & Moll 1975-1977) i que generalment eren fetes de cotó¹⁴. A la casa de Gabriel Mesquida, en “una capsa gran” n'hi havia dues, “una de seda amb tronxillo d'or y l'altre ab pelletes de or” “y dos altres beatilles de coto”. I en Gelabert en tenia una “de seda”. En aquest sentit, també hem documentat alguns “draps de cap”¹⁵. Un element anomenat trascal era una peça de tela que, adherida a un capell de dona, cobria la part de darrera del cap i el bescoll (Alcover & Moll 1975-1977), segurament per evitar la calor del sol (Sastre 1998, 115) i a casa de Gabriel Mesquida n'hi havia dos obrats de seda negra. Altres complements curiosos per cobrir el cap de la dona que documentam són: els sotabarres, una espècie de veta o cordó que serveix per lligar el capell sota les barres de qui el porta, per evitar que el vent l'hi prengui (Alcover & Moll 1975-1977), la dona de Gabriel Mesquida en tenia tres de cotó; els cambuixos, una tela fina que servia per subjectar-se els cabells¹⁶, i els “tocados d'ollanda”, que consistien en uns mocadors que s'enrotllaven al cap. A la casa de Gabriel Barceló n'hi havia tres.

Apareixen altres elements femenins complementaris a la roba, entre els quals trobam les albaneques, que era una espècie de còfia o ret que portaven les dones per dur recollits els cabells (Alcover & Moll 1975-1977) i de les quals en trobam obrades de seda negra i, fins i tot, amb guarniment d'or a casa de Gabriel Mesquida. Apareixen còfies a casa de Vadora Sans i a casa d'Andreu Gelabert, la d'aquest darrer “obra de sada negra”

Entre aquests complements cal esmentar les corretges o cinyells, també anomenats “cints” o “cinyaderos” a la documentació, que servien per ajustar la roba i a la vegada per sostenir una

¹² A la documentació estudiada també apareix el terme sombrero. Podien ser amb flochs o sense i, sobretot, de color negre. ARM, Prot. M-878, f. 207r, “un sombrero sense flochs nou”; ARM, Prot. M-878, f. 409r, “un sombrero ab flochs de dona”; ARM, Prot. C-453, f. 34v, “dos sombreros de donzella”.

¹³ - “Un capell de dona ja usat” (Guillem Morlà).
- “Un capell de llana tot arnat y molt vell” (Vadora Sans).
- “Quatre capells de lli” (Gabriel Barceló).

¹⁴ ARM, Prot. C-453, f. 35r; ARM, Prot. M-878, f. 326v; ARM, Prot. M-878, f. 409r.

¹⁵ - Un drap de cap ab flochs (Guillem Mesquida).
- Un drap de cap ab nus (Guillem Barceló).
- Dos draps de cap de cotonina veles (Gabriel Barceló).

¹⁶ “Un cambux tellat sens cosir” de Caterina, la dona de Gabriel Mesquida. ARM, Prot. M-878, f. 206v.

bossa o altra cosa (Barceló 1994, 57). Destacarem que Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, tenia “dos corretges la una de seda morada sense caps ni res l’altre de seda negra ab caps de argent deurat de or ab sos platons las quals dix esser seuas com dalt es dit” i “un sinyadero de sede de grana lo qual es seu que ho ha portat de casa son pare com s’ha dit”. Existia una gran diversitat: de seda de grana, de seda morada amb caps d’argent, de seda ataronjada i vermella, lleonades, de burell negre i de couro¹⁷. El color lleonat era un groc rogenc. Pel que fa a les bosses n’apareixen tres pertanyents a les dones de Cabot, Guillem Barceló i Joan Mesquida: una de vellut i una d’estam, respectivament. Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, tenia un ventall.

Les joies, amb una concepció artística pròpia, també eren un complement de la vestimenta femenina

amb una finalitat exclusiva d’ostentació de riquesa. Aquestes, com la majoria de la roba del llit o la seva pròpia roba, solien ser propietat de la dona. Només a 12 cases dels 18 inventaris estudiats localitzam joies o objectes considerats de luxe o ostentació, i tan sols en algunes s’especifica que són de la dona de la casa. Són molt pocs i per aquesta raó esmentarem els més destacats.

Apareixen *penitències* i *pater nosters* de corall i atzabeja. Segons González i Riera en el seu llibre *La Joieria a les Illes Balears*, “el corall tenia poders com a amulet i era considerat un potent preventiu contra els sortilegis i les malalties” (2002, 73). El nom antic registrat a Mallorca, segons el pare Gabriel Llompart, per designar el rosari, és el *pater noster*. Un altre nom antic, assenyala el mateix autor, és el de *penitencia*. Un terme que es troba al segle XIV i que perdura en el segle XVI, moment en què s’introdueix el de *rosari* que conviu amb el de *salteri*, referit, com assenyala Llompart, a la pregària de les tres parts del rosari dominicà (González & Riera 2002, 85).

¹⁷ “Altre coffre de la dita dona dins lo qual [...]” “dues corretges de argent une vermella la altre leonada petites”, ARM, Prot. G-98, f. 219v.

Predicació de Sant Vicenç Ferrer, del s. XV. Es veu un grup de dones amb el cap cobert de vels i mantells. (Museu Capitular de la Seu de Mallorca).
Bernat, M. i Serra, J. (1998). Els teixits a les Illes Balears. Segles XIII-XVIII. Barcelona: IDI, p. 42.

Per tant, es tractava de rosaris, que segons Jaume Sastre (1998, 127) no tenien una estructura uniformada, sinó que simplement eren un enfilall de grans.

- “Une capse ab une penitencia de coral” (Antoni Mesquida)
- “Quatre penitencies d’azebege i de fust”
- “Una penitencia d’atzebege” (Guillem Barceló)
- “Una penitencia de oscha” (Gabriel Mesquida)

I uns quants pater nosters de coral i atzabeja de la dona de J. Cabot.

Retaule de Santa Magdalena
Atr. Francesc Comes. Principis del s. XV
Fotografia: Magdalena Cerdà

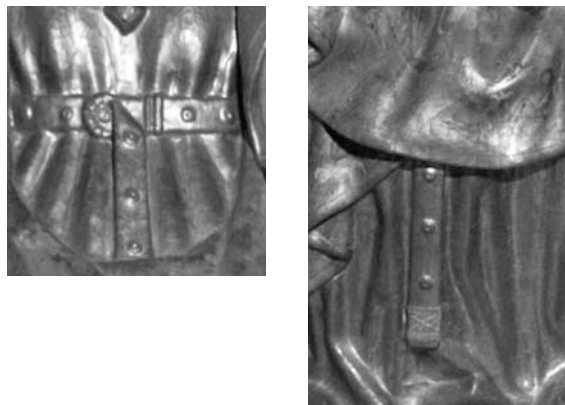

Retaule de Sant Jaume
Francesc Comes. Principis del s. XV
Fotografia: Magdalena Cerdà

També trobam corretges (com se citen en la documentació escrita) i sivelles o cenyidors.

Les llargues túniques i els pesats mantells medievals obligaven els seus portadors, tant homes com dones, a cenyir la caiguda de la roba al cos amb cinturons, les rematades i les sivelles dels quals eren fetes de metalls preciosos, decorats quasi sempre amb inscripcions, de vegades religioses i de vegades amatòries (González & Riera 2002, 77).

- “Une corretge de argent” (Antoni Mesquida)
- “Civella d’argent” (J. Cabot)

Detall del cinturó de la Mare de Déu de Porreres
Fotografia: Magdalena Cerdà

A banda, anells d'or amb pedres verdes o vermelles.

- “Dos anells ab dues pedras una verde y l'altre vermella”
- “Tres anells ab pedra vermella” (Gabriel Mesquida)
- “Un anell ab pedre” (Andreu Gelabert)
- “Tres anells de or [...] un gravat” (Gabriel Barceló)

Collars d'or: Caterina, la dona de Gabriel Mesquida, tenia “hun collar de hor ab cinch dotzenes de grans de punta de diamant”.

- “Un collar d'or de dues dotzenes de grans” (Guillem Xemena)
- “Un collar dor ab quatre dotzenes y quatre grans dor” (Andreu Gelabert)

També apareixen braçalets i arracades d'or, anomenats *manilles* i *orellals* respectivament (Sastre 1998, 126), verguetes i escuts d'or¹⁸. Com a curiositat, la dona d'Antoni Mesquida tenia “huna capseta de dona ab cuberta hon ha algunes perles menudes”.

La majoria de les joies les trobam guardades a capsetes de fusta decorades. Constatam així

Mare de Déu de Porreres
Fotografia: Magdalena Cerdà

Detall dels anells de sant Nicolau amb caboixons que figuren robins als dits enguantats de la mà dreta, i segell d'or a l'esquerra.

González, E. i Riera, M. (2002). La joieria a les Illes Balears. Palma: IDI, p. 82.

¹⁸ “una vergueta [...] los quals dix esser seus per la raho demunt dita”, ARM, Prot. M-878, f. 207r.

Taula de Santa Catalina d'Alexandria
 Francesc Comes
 c. 1400
 Fotografia: Magdalena Cerdà

que els materials més utilitzats eren l'argent, l'or, el coral i l'atzabeja. Cal dir, també, que aquestes imatges “no reflecteixen les tendències populars sinó més aviat el món d'una alta joieria”, però serveixen per il·lustrar les joies que apareixen a la documentació (González & Riera 2002, 69).

Durant el segle XV, a resultes del desenvolupament extraordinari del luxe en la indumentària, les autoritats de totes les ciutats començaren a regular l'ostentació en les vestidures, sobretot femenines, i promulgaren una sèrie d'ordenances, que en l'actualitat coneixem amb el nom de Lleis Sumptuàries.

“Pel que fa a les lleis que reglamentaven la indumentària, en un principi fonamentaven les prohibicions segons la qualitat de les teles, pells, joies, i abillaments damunt els vestits. Però més endavant, les normatives se centraren en robes determinades, per aclarir el que podia dur cada persona segons l'estament social al qual pertanyia i marcar així una clara diferència entre uns i altres” (Sastre 1998, 99).

A Mallorca, en successius anys del segle XV, es van promulgar ordenances que afectaven les dones i reglamentaven la seva indumentària.

El 1420 es prohibia la utilització de determinats teixits en la confecció dels vestits i brocats d'or, argent i seda. També es prohibia l'ús de determinades pells i es regulava el valor de joies com els parenostres, així com la llargària dels rossegalls.

El 1454 els capítols promulgats fan referència quasi exclusivament a la reglamentació de la gonella. S'estipulen la llargària de les faldes de les gonelles segons l'estament, sota pena de confiscació i multa per a qui la portàs i també per al sastre, i els seus ornaments.

El 1487 es ratifiquen les ordenances sobre les gonelles i es recorden les penes per incompliment.

El 1493, amb l'aprovació d'unes lleis d'aquest tipus, s'impedia a totes les dones (casades, vídues i fadrines i de qualsevol condició social) ornamentar les vestidures sota pena de multa.

Dos anys després, el 1495, es contemplava la prohibició de portar vestidures amb brocats, amb fil d'or i d'argent sota pena de confiscació i multa. També es restringia el nombre de peces (gonella i mantell) i els teixits amb els quals eren confeccionades, depenent de la condició i estament de la dona, així com els seus ornaments. En aquest cas, també es restringia als homes el nombre de peces i els teixits a utilitzar en la confecció.

En aquestes mateixes dates, a banda de les lleis contra l'abillament en la indumentària, també eren freqüents altres ordenances dirigides contra esdeveniments socials tals com els batejos i casaments, les noces i els enterraments, i les peces que es podien usar al respecte¹⁹.

Ja per acabar, l'habitació de la casa on solem trobar la vestimenta, així com els objectes més preuats com les joies, és la cambra, denominació que rep el dormitori, la qual apareix referenciada de moltes maneres diferents i pot anar acompanyada d'alguna paraula aclaridora, com "cambra de baix", "cambra nova", "cambra demunt", "cambra melor", "cambra maior", "cambra alta del defunt", "cambra hont es mort lo dit defunt". Apareixen en aquesta habitació les caixes, els cofres i, en menor mesura, l'arquibanc i l'armari, com a principals mobles contenidors de roba (doblegada i no penjada) (Sastre 1998, 79).

Dins les caixes dels peus del llit era el lloc més adequat per tenir-hi la roba diària, tant del marit com de la muller i d'algun infant que en aquells moments cohabitava amb el matrimoni. Així, doncs, dins hi trobam una gran varietat d'objectes d'utilitat diària, com vestimenta, sabates, mocadors, arracades... (Sastre 1998, 79-81).

Una altra de les conclusions a les quals arribam és que dels 18 inventaris estudiats, la casa més "rica" era la de Gabriel Mesquida, ja que és a la que apareixen més joies i més valuoses, així com vestes de teles precioses i complements que tan sols empraven les dones més riques, com per exemple el ventall.

¹⁹ BARCELÓ CRESPI, Maria (1994). *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 55-57.

SASTRE, Jaume (1997). *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (Època Medieval)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 95-104.

Bibliografia

- ALCOVER, Antoni M^a.; MOLL, Francesc de B. (1975-1977). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. 10 vols. Palma: IEC.
- BARCELÓ, Maria (1994). *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- BARCELÓ, Maria; ROSSELLÓ, Guillem (2009). *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*. Palma: Ed. Lleonard Muntaner, Institut d'Estudis Baleàrics.
- BERNAT, Margalida; SERRA, Jaume (1998). Barcelona: Institut Balear de Desenvolupament Industrial, Àmbit Serveis Editorials, S.A.
- GONZÁLEZ, Elvira; RIERA, M. Magdalena (2002). *La joieria a les Illes Balears*. Palma: Institut d'Innovació Empresarial de les Illes Balears.
- SABATER, Sebastiana (2002). *La pintura mallorquina del segle XV*. Palma: Edicions UIB, Universitat de les Illes Balears, Consell de Mallorca.
- (2007). *L'art gòtic a Mallorca. Pintura damunt taula (1390-1520)*. Palma: Ed. Lleonard Muntaner.
- SASTRE, Jaume (1997). *Alguns aspectes de la vida quotidiana a la Ciutat de Mallorca (Època Medieval)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

Relació dels inventaris estudiats ²⁰

- 1498, juny, 9. Inventari dels béns de Miquel Feliu. ARM, Prot. G-98, ff. 79-82.
- 1498, gener, 2. Inventari dels béns d'Antoni Mesquida. ARM, Prot. G-98, ff. 219-224v.
- 1415, juliol, 4. Inventari dels béns de J. Cabot. ARM, Prot. C-71, ff. 28-32v.
- 1513, agost, 17. Inventari dels béns de Joan Cardell. ARM, Prot. P-559, ff. 221-222v.
- 1570, febrer, 2. Inventari dels béns d'Antoni Llompert. ARM, Prot. C-453, ff. 9-9v.
- 1570, febrer, 8. Inventari dels béns de Rafel Sans. ARM, Prot. C-453, ff. 25-26v.
- 1570, juny, 18. Inventari dels béns de Guillem Mesquida. ARM, Prot. C-453, ff. 33-35r.
- 1570, setembre, 4. Inventari dels béns de Guillem Barceló. ARM, Prot. C-453, ff. 70-74v.
- 1570, novembre, 25. Inventari dels béns de Guillem Morlà. ARM, Prot. C-453, ff. 75-78r.
- 1530, maig, 9. Inventari dels béns de Pasqual Vicens. ARM, Prot. M-878, ff. 102-104.
- 1554, juny, 18. Inventari dels béns de J. Des Mas. ARM, Prot. M-878, ff. 194-195v.
- 1542, abril, 13. Inventari dels béns d'Antoni Artigues. ARM, Prot. M-878, ff. 196-205v.
- 1545, novembre, 12. Inventari dels béns de Gabriel Mesquida. ARM, Prot. M-878, ff. 206-211v.
- 1548, juliol, 3. Inventari dels béns de Joan Mesquida de Alcoraya. ARM, Prot. M-878, ff. 215-220v.
- 1539, juliol, 10. Inventari dels béns de Guillem Xemena. ARM, Prot. M-878, ff. 304-307.
- 1550, gener, 13. Inventari dels béns d'Andreu Gelabert. ARM, Prot. M-878, ff. 325-327v.
- 1542, novembre, 22. Inventari dels béns de Vadora Sans. ARM, Prot. M-878, ff. 373-374v.
- 1543, febrer, 23. Inventari dels béns de Gabriel Barceló. ARM, Prot. M-878, ff. 406-409v.

²⁰ Signatures proporcionades per la Dra. Maria Barceló Crespí.

El retaule de l'oratori de l'Hospitalet de Porreres

GABRIEL VIVES FERRER

1. Introducció¹

El patrimoni religiós és un dels més importants i amb major quantitat d'obres de Mallorca. Ara bé, això és una arma de doble fulla: per una banda, la gran quantitat de patrimoni d'aquest tipus (ja siguin edificis, objectes litúrgics, escultures, retaules, etc.) que ens ha arribat fins avui dia fa que el seu valor sigui incalculable; per altra banda, el mateix fet de disposar de tan gran quantitat de patrimoni fa que sigui pràcticament impossible restaurar-lo, conservar-lo, estudiar-lo i difondre'l com seria desitjable, a causa dels inconvenients (principalment de caire econòmic) que això comportaria.

Els retaules són una part molt important de tot el patrimoni religiós que es conserva actualment a Mallorca. El principal problema que té aquest tipus de bé és que, pels materials amb què està fet (quasi sempre fusta), es deteriora molt amb el pas del temps. A això cal afegir-hi que un procés de restauració és molt car, i rarament hi ha recursos econòmics suficients com per dur-lo a terme. La falta d'organització d'alguns arxius (sobretot parroquials) també és un fet que dificulta l'estudi d'aquest tipus d'obres, sobre moltes de les quals hi ha pocs estudis històrics o artístics publicats. Així, a mesura que passa el temps, molts de retaules que no s'han restaurat mai es van deteriorant, i ni tan sols hi ha un estudi científic rigorós sobre ells.

Aquest treball pretén, doncs, analitzar i posar en valor un obra poc estudiada com és el retaule de l'oratori de l'Hospitalet de Porreres mitjançant la revisió de la bibliografia existent, l'estudi de les fonts documentals i d'una lectura interpretativa del programa iconogràfic i dels aspectes estilístics.

2. Estat de la qüestió

La informació històrica o artística publicada que disposem sobre el retaule de l'oratori de l'Hospitalet de Porreres és força escassa, així com també la informació que hem pogut extreure de les fonts documentals. L'Hospitalet (així com també el retaule) és tractat a alguns llibres de la història local de Porreres, però no existeix cap estudi que tingui com a objectiu principal l'estudi d'aquesta institució, i menys encara del retaule que hi ha en el seu interior. En tot cas, la primera font d'informació que hem de tenir en compte a l'hora d'estudiar un retaule són els llibres de viatgers dels segles XVIII i XIX. Per al cas que ens ocupa, hem trobat informació sobre el retaule de l'Hospitalet de Porreres a tres d'aquests llibres:

- En el llibre de G. Berard *Viaje a las villas de Mallorca 1789* s'explica que a Porreres hi ha un petit oratori que abans servia d'hospital i que l'any 1789 era usat com a escola.

¹ Abans de res, voldria agrair la inestimable ajuda que m'ha prestat el professor Andreu Josep Villalonga en la realització del present treball.

També ens diu que des de 1771 l'oratori depèn de la Universitat. Del retaule només ens diu que té un nínxol amb un santcríst mort que fou pagat pel canonge Miquel Barceló.²

- En el llibre de Furió *Panorama óptico-histórico artístico de las Islas Baleares* s'explica que l'edifici fou fundat el 1625 com a hospital i renovat l'any 1771.³

- Finalment, a l'obra *Die Balearen*, de l'arxiduc Lluís Salvador, es diu que l'oratori de Sant Cosme i Sant Damià, d'altar únic, es va construir l'any 1652 vora el petit hospital que ja existia el 1640.⁴

La resta de la informació que hem pogut documentar sobre el retaule l'hem extreta dels estudis locals sobre Porreres. En primer lloc, de l'obra de Juan Feliu (1993, 210-220), hem extret la informació que el 28 de març de 1745, Miguel Barceló, prevere de la Seu i d'origen porrerenc, obtingué l'autorització de construir un nou retaule per a l'oratori de l'Hospitalet, així com les causes per les quals se li donà aquest permís: en primer lloc, per no haver-hi en aquell moment cap retaule a l'oratori; en segon lloc, per ornar l'oratori; i en tercer lloc, per augmentar la rendibilitat de l'oratori a través de l'almoïna dels fidels⁵. Les despeses derivades de la construcció del retaule serien sufragades pel propi Miguel Barceló⁶. També ha tractat el tema de l'Hospitalet de Porreres Gaspar Munar (1979). La informació que ofereix del retaule que ens ocupa és una transcripció parcial de la visita pastoral de l'any 1749, que reproduïm aquí:

En dicho Oratorio se encontró un altar nuevamente hecho y en él un crucifijo esculpido, que se halla colocado en el nicho del medio con la Sma. Virgen i S. Juan colaterales hechos de pintura y S. Cosme y S. Damián juntos, también de pintura, y S. Miquel hecho de escultura se halla en lo más alto del mismo altar. Y en otro nicho que se halla encima del altar, a la parte de dentro, se encontró otro Santísimo Crucifijo, que se ve acostado encima de un colchoncito, con el cual Crucifijo, el Viernes Santo, se hace la función, representando (el Santo Entierro)⁷ (Munar 1979, 202).

Així sabem, doncs, que la data de creació del retaule és un poc anterior a l'any 1749, ja que el document abans citat diu que en aquell any s'hi trobava un altar "*nuevamente hecho*". En una altra visita pastoral de 1742, Munar (1979, 202) ha documentat l'existència d'un quadre amb un santcríst i les figures de la Verge Maria i de sant Joan pintades.

3. Context

No es té constància documental de quan es fundà l'Hospital de Porreres, tot i que ja exis-

² Berard, G. (1983). *Viaje a las villas de Mallorca 1789*. Palma: L. R. editor, pàg. 212.

³ Furió, A. (1988 [1840]). *Panorama óptico-histórico artístico de las Islas Baleares*. Palma: Lluís Ripoll editor, pàg. 158.

⁴ Àustria-Toscana, L. S. (1984). *Las Baleares descritas por la palabra y el dibujo (Die Balearen)*. Palma: José J. Olañeta editor, pàg. 53.

⁵ En relació amb aquest tema, vegeu Riutort (2000).

⁶ Tota aquesta informació l'ofereix Feliu a través d'un text transcrit literalment, tot i que no en cita l'origen.

⁷ Aquest text ens ha presentat alguns problemes d'interpretació, però l'analitzarem més endavant.

tia cap al 1457 (Munar & Rosselló 1977, 131)⁸. No se sap tampoc ben bé perquè començà a funcionar un hospital on havia estat ubicada l'antiga església, però s'ha dit que fou per una epidèmia de pesta o per algun any de molta fam. Els documents sobre l'hospital comencen a aparèixer cap als segles XVI i XVII, ja que allà hi tenien les seves reunions els jurats de la vila. A principis del segle XVIII a Porreres, a més de a la parròquia, només es deia missa a dos oratoris, l'Hospitalet i Monti-sion, tot i que al llarg d'aquest segle se'n construïren varis més, tant públics com privats. El que és cert és que, tot i mantenir el nom d'hospital, durant els segles XVI i XVII les cases de l'hospital tingueren altres funcions (s'hi feren les reunions dels jurats i s'usaren com a aula d'ensenyament de la doctrina catòlica per als nins de la vila.)

El 1738 es fundà una capellania a l'oratori de l'Hospital, dotada amb 80 lliures anuals i amb l'obligació de fer-hi missa tres cops cada setmana (una en diumenge) i també els dies festius. La següent fita important sobre l'oratori de l'Hospitalet la trobem el 1879, quan se'n restaurà la façana i se'n referí l'interior, a més de reforçar la paret lateral. Actualment, aquest oratori només s'obri el Divendres Sant.

4. Descripció del retaule

El retaule que estudiem és un retaule de mitjan segle XVIII, i estilísticament pertany al barroc. Sempre ha estat ubicat allà mateix, ja que fou construït expressament per a l'oratori de l'Hospitalet de Porreres i avui en dia encara es troba allà. És un retaule major compost de predel·la, un cos i àtic, i de tres carrers (el carrers només ocupen però dos nivells: predel·la i cos) separats per columnes (Figura 1).

A la predel·la hi trobem decoració pictòrica als tres carrers: d'esquerra a dreta, trobem les representacions següents: sant Antoni, un davallament de Crist i sant Francesc; a més, la predel·la en si és un panell mòbil que s'obre deixant un espai al seu interior, on s'hi troba un Crist jacent articulat d'escultura. Al cos principal hi trobem dues representacions pictòriques: la de sant Cosme, amb els atributs d'un llibre i una ploma i la de sant Damià, amb un recipient de medicines i un estri per aplicar-les. Els trobem al carrer esquerre i al carrer dret respectivament, mentre que al carrer central hi trobem una representació, també pictòrica, de la Mare de Déu i de sant Joan, i una representació escultòrica no articulada de Crist Crucificat dins una fornícula de mig punt. Al cos principal hi trobem també una tela que té la funció de tapar el carrer central i on s'hi representa pictòricament, amb lleus diferències, la mateixa escena: la Mare de Déu, sant Joan i Crist Crucificat. Finalment, a l'àtic hi trobem una representació pictòrica de sant Miquel. L'àtic està separat del cos principal per una cornisa arquitravada sostinguda per quatre columnes estriades; les dues centrals estan anellades i decorades amb motius florals, mentre que les dues dels laterals no estan anellades i estan decorades amb carasses. A la part superior de les columnes laterals i sobre el frontó hi trobem una representació escultòrica de dues flames.

Quant a inscripcions i dates, només trobem dues inscripcions que resen el nom del sant a la part inferior de les pintures de sant Cosme i sant Damià. No hem pogut documentar, a simple vista, cap inscripció que ens pugui donar informació addicional sobre la cronologia de les pintures o de les escultures.

Les mesures aproximades del retaule són les següents: 6,47 metres d'alt, 4,14 metres de llarg i 1,83 metres d'ample.

⁸ Aquests autors consideren que l'hospital fou instal·lat a l'església primitiva, la qual havia quedat en desús després de la construcció de la parròquia a finals del segle XIV.

L'estat de conservació del retaule és més aviat dolent. Tot i que la majoria de les pintures es conserven força bé i no han patit gaires modificacions ni alteracions, hi ha altres zones del retaule que han patit força el pas del temps. La part més danyada és la maquinària en si, és a dir, tota l'estructura de fusta; també la tela que cobreix el carrer central del cos principal està molt deteriorada: el mecanisme per baixar-la i replegar-la s'encalla amb facilitat, i pel que fa a la pintura, moltes zones (sobretot la part inferior) estan en molt mal estat. També els aplics per a aguantar les espelmes, atès que estan fets de ferro, s'han deteriorat molt amb el temps, ja que el ferro s'ha rovellat. En tot cas, és un retaule on, pel que sabem, les pintures no han sofert modificacions importants i tampoc no se n'ha perduda cap.

5. El procés de documentació

La informació que s'ha pogut extreure de les fonts documentals ha estat força escassa. Com hem vist, l'hospital estava sota el patronat dels jurats de Porreres, així que part de la documentació generada per aquesta institució s'ha perdut⁹. A l'Arxiu del Regne de Mallorca hem pogut localitzar el testament que féu el prevere Miguel Barceló davant el notari Pedro José Bonet el 10 de desembre de 1776¹⁰, però no hi hem trobat cap notícia referent al retaule. En tot cas, hem pogut documentar a través del testament el nom d'alguns dels seus familiars¹¹: Miguel Barceló era fill d'Antoni Barceló i de Francina Valls, i tenia un cosí, també prevere, que s'anomenava Domingo Moll. Per altra banda, a l'Arxiu Capitular de la Seu de Mallorca hem pogut documentar algunes dades més sobre la biografia de Miguel Barceló. Sabem que prengué possessió com a canonge de la Seu dia 17 de febrer de 1743 i que ho fou fins el dia de la seva mort, l'1 de gener de 1777. Abans de ser canonge, Miguel Barceló havia estat prevere coadjutor del canonge Miquel Valls, oncle seu, de qui heretà, per dir-ho així, el càrrec de canonge¹². Així doncs, l'únic arxiu que ens ha proporcionat informació concreta sobre l'Hospitalet i el retaule ha estat l'Arxiu Diocesà de Mallorca. En els fitxers de Porreres hi hem localitzat informació referent a l'Hospitalet, però res del retaule. Per tant, l'únic que hem pogut fer és consultar les visites pastorals i examinar el fragment ja transcrit que hem reproduït en el punt 2. Aquest text ens ha causat dos problemes d'interpretació.

El primer problema és el fet que el text digui que a l'àtic s'hi troba un sant Miquel d'escultura, quan avui dia el que hi trobem és una representació del mateix sant però de pintura. Així, poden haver ocorregut principalment dues coses: o bé l'escrivà de la visita pastoral de 1749 va cometre un error escrivint "*esculptura*" on en realitat hauria d'haver posat pintura, o bé que en un origen hi hagués en realitat una escultura de sant Miquel, i que, per motius que no podem determinar i en una data que també ens és completament desconeguda, fos substituït per una representació pictòrica del mateix sant.

El segon problema és que en el text s'hi digui que estaven "*S. Cosme y S. Damián juntos, también de pintura*" (Munar 1979, 202), és a dir, que en un principi les representacions de sant Cosme i sant Damià haurien format part d'un mateix quadre, i no de dues pintures diferents com estan actualment. Però si els dos sants estaven al mateix quadre, llavors se'ns presenta un altre

⁹ El problema és que a l'Arxiu Municipal, avui dia, no trobem documentació anterior a 1868, any en què fou cremat.

¹⁰ ARM, Not, 2157, f. 303.

¹¹ Això és important perquè era una pràctica força comuna a Mallorca que el promotor d'un retaule fes representar el seu propi sant o el dels seus familiars.

¹² ACM, 01-10-ACA 043 (1651), f. 144, 144v, 149 i 150.

problema, i és que hauria d'haver existit una altra pintura que estigués situada a l'altra banda del retaule (la banda que no ocuparien sant Cosme i sant Damià), pintura de la qual no en tenim cap notícia. A més, no pareix que les pintures de sant Cosme i sant Damià hagin estat tallades per separar-les, ni que els cantells hagin sofert desperfectes. A més, la decoració paisatgística del fons, tot i ser semblant, no acaba de coincidir. El que pensem nosaltres és que la transcripció correcta d'aquest fragment de text hauria de ser "*San Cosme y San Damián hechos tambien de pintura*"¹³. Transcrit així, la lectura del text canvia completament de sentit; segons aquesta transcripció, els sants ja no estan junts, sinó que el sentit real del fragment és que, igual que les figures de la Mare de Déu i de sant Joan, sant Cosme i sant Damià també estaven fets de pintura.

6. La iconografia¹⁴

En aquest apartat explicarem breument els sants que apareixen representats al retaule. Ens centrarem sobretot en els aspectes relacionats amb el món de la medicina, ja que el retaule està situat a l'oratori d'un hospital.

A la predel·la trobem dos sants: sant Antoni i sant Francesc, mentre que al cos principal trobem les representacions de sant Cosme i sant Damià. Finalment, a l'àtic trobem la representació de sant Miquel. Vegem els sants un per un:

Sant Antoni Abad o de Viana: nascut a l'Alt Egipte cap al 251, es retirà molt jove a la vida en soledat i fou temptat pel diable en el desert. Sant Antoni és representat sovint com un ancià amb barba i amb els següents atributs: la tau, l'esquila, el porc i les flames de sant Antoni. A la pintura del retaule hi trobem tant el porc com les flames, a més d'altres objectes que, tot i no ser representats tan freqüentment, també s'atribueixen a aquest sant, com són un rosari o el llibre de la regla dels Antonians. Al quadre també trobem representat un dimoni, que simbolitzaria les proves i temptacions que va haver de superar sant Antoni en el desert. Aquestes proves que hagué de superar sant Antoni van des de temptacions carnals fins a agressions físiques. Quant al món de la medicina, sant Antoni es considerat, entre d'altres¹⁵, un sant protector contra la pesta. La tau de sant Antoni fou assimilada com a amulet apotropaic contra les malalties contagioses i la mort sobtada¹⁶. Quan la pesta passà a ser una malaltia infreqüent, els Antonians es dedicaren a la lluita contra la sífilis, malaltia que es creia provocada per l'alè verinós d'un gall negre. A més, sant Antoni era protector contra totes les malalties que tenen relació amb la pell, com ara la sarna, les varius, etc. així com també se'l considerava protector dels animals. Però contra la malaltia que més protegia sant Antoni era el que s'anomenava "mal dels ardents" o també "foc de sant Antoni", que era una malaltia causada per la ingesta de pa de sègol en mal estat i que provocava la gangrena i posterior amputació de les extremitats. A més, aquesta malaltia provocava al·lucinacions a les persones que la patien en forma de dimonis, animals salvatges i éssers terrorífics. S'ha dit que tal vegada això sigui l'origen de la llegenda de les temptacions.

¹³ ADM, visita pastoral de 1749, llibre 16, pàg. 55 del microfilm.

¹⁴ Tota la informació d'aquest apartat referent a l'explicació dels sants s'ha extret de RÉAU (1997).

¹⁵ Com per exemple sant Roc o sant Sebastià.

¹⁶ Durant l'èxode d'Egipte, la tau fou el signe amb el qual Aaron marcà les cases dels jueus als quals no havia de matar l'àngel exterminador.

Sant Francesc d'Assís: aquest sant va néixer a Assís l'any 1182. Fundà un orde mendicant que fou aprovat pel papa Innocenci III. Les semblances entre la vida d'aquest sant i la de Crist foren múltiples: són considerats fills de Déu i la concepció fou anunciada a les seves mares per un àngel. A més, ambdós naixeren en un estable i tingueren dotze deixebles. Sant Francesc també fou temptat pel diable i els seus estigmes el feren sofrir tant com Crist quan fou crucificat. Fins i tot, es diu que sant Francesc convertí aigua en vi en tres ocasions diferents. Sant Francesc es convertí ràpidament en un dels sants més populars del món cristià (de fet, fou canonitzat pel papa Gregori IX només dos anys després de la seva mort). La vestimenta amb la qual és representat al retaule és la típica: saial de l'orde ajustat a la cintura per una corda. La vida de sant Francesc conté molts d'episodis que no tindria sentit reproduir aquí, així que ens limitarem a explicar el que es representa en la pintura del retaule: l'estigmatització. Aquest episodi és un dels més famosos del sant. Ocorregué suposadament a l'any 1224 prop d'una ermita del mont Albornia. Sant Francesc veié l'aparició d'una figura amb sis ales, els braços estirats i les cames juntes, crucificat. Llavors, el sant començà a sentir dolor, ja que les marques dels claus de la figura crucificada començaren a aparèixer sobre les seves pròpies mans i peus a través d'un raig que parteix de la figura crucificada fins al propi sant, raig que després es transforma en un fil de sang.

A sant Francesc no li hem pogut documentar cap relació amb el món de la medicina, però no és gens estrany que en un retaule on hi ha un Crist Crucificat hi aparegui també un sant Francesc patint l'estigmatització.

Sant Cosme i sant Damià: eren germans bessons d'origen aràbic. Exercien la medicina de forma gratuïta amb l'objectiu de convertir els seus pacients a la religió cristiana. Moriren l'any 287. Se'ls atribuïa la facultat de poder curar tant animals com persones i foren elegits patrons dels metges, veterinaris, cirurgians, apotecaris i barbers, així com també dels hospitals. Eren sants protectors contra la pesta i, especialment, contra el borm¹⁷, la inflamació de les glàndules, la tinya, les afeccions renals, les pedres, les inflamacions de ventre i la incontinença urinària infantil.

Pel que fa a la seva vida, patiren molts turments a causa de la seva fe: foren assotats, llançats a la mar lligats de peus i mans, cremats vius, lapidats, crivellats a fletxes i finalment decapitats.

S'ha dit que aquests dos sants eren la versió cristiana del Dioscurs Cástor i Pollux. Finalment, pel que fa a la iconografia, en tant que són sants patrons de metges i apotecaris, solen ser representats amb túnica folrada, gorra cilíndrica de doctor, maletí de cirurgià, morter de farmàcia, caixa d'ungüents, llanceta, espàtula o un orinal. A vegades, com a patrons dels barbers, també se'ls representa amb una pinta i unes tisores.

A les representacions del retaule que ens ocupa, sant Cosme apareix representat amb la túnica folrada i amb uns elements que no hem anomenat abans, com són una ploma i un llibre. En canvi, sant Damià sí que està representat amb atributs usuals: túnica folrada, caps d'ungüents i espàtula per aplicar-los.

Sant Miquel: és un dels principals arcàngels. És una figura guerrera i defensor de l'Església romana, i també és considerat el conductor de les ànimes dels morts. L'escena que es representa al retaule és la de sant Miquel vençant el drac (que representa el Diable) en un combat aeri. El atri-

¹⁷ Malaltia que afecta els cavalls, però que és transmissible a les persones.

buts de sant Miquel són els propis d'un guerrer: armadura i espasa o llança. Sant Miquel és el patró dels mestres d'armes i d'esgrima, així com també de polidors i dauradors (atès que la seva armadura era daurada), però ja que sant Miquel és també l'encarregat de pesar les ànimes el dia del Judici Final, és també el patró de tots els oficis que usen balances, entre els quals hi ha els apotecaris. Això ens permetria explicar perquè aquest sant apareix a un retaule d'un oratori vinculat a un hospital, però, com veurem més endavant, tal vegada la seva presència en el retaule respongui a un altre interès.

No resulta doncs excessivament difícil determinar perquè hi ha aquests sants representats en el retaule i no uns altres: tots, excepte sant Francesc, tenen alguna relació amb el món de la medicina (recordem que el retaule fou dissenyat específicament per a l'oratori d'un hospital). La representació de l'episodi de l'estigmatització de sant Francesc es pot relacionar amb el Crist Crucificat d'escultura: és molt usual a la retaulística mallorquina trobar aquestes dues representacions relacionades. Tot i haver trobat una possible relació de sant Miquel amb el món de la medicina, també seria possible (i, tal vegada, fins i tot més probable) que la representació de sant Miquel a l'àtic respongui més a una petició del prevere que pagà el retaule, Miguel Barceló, o també en honor del seu oncle, Miquel Valls. El fet que la persona que pagava un retaule hi manés representar el seu sant és una pràctica força comuna a Mallorca. Així mateix, les representacions de sant Antoni i de sant Francesc podrien tenir relació amb el fet que els pares de Miguel Barceló s'anomenessin Antoni i Francina.

7. Examen organolèptic

A través de l'observació i comparació de les diferents pintures del retaule hem pogut formular una hipòtesi referent a la seva autoria. Tot i que la documentació d'arxiu no ens ha permès, com hem vist, descobrir l'autoria concreta de les pintures, sí que podem pensar que totes foren realitzades per un mateix pintor. Els caps de sant Cosme i sant Damià són força semblants (Figures 2 i 3), sobretot detalls com els ulls, la part superior del nas i la forma de pintar les orelles. També la forma de les mans i el fons paisatgístic de les dues pintures és molt semblant. Si ens fixem amb els peus dels dos sants, pareixen una còpia calcada (Figures 7 i 8). Pel que fa a la resta de les pintures, si ens fixem amb les mans de la Mare de Déu, de sant Damià i de sant Francesc, veiem també que la forma de dibuixar-les és molt semblant (Figures 4, 5 i 6). Del que no estem gaire segurs és de la pintura de sant Miquel, ja que per motius tècnics no hem pogut aconseguir fotografies òptimes que ens permetin estudiar la pintura amb el detall suficient com per dir si pareix del mateix autor o d'un altre.

Quant al Crist Crucificat representat a la tela (Figura 13), hem establert la hipòtesi que el disseny de la pintura deriva d'un gravat o d'una combinació de gravats (Figures 10, 11 i 12¹⁸). En tot cas, el disseny original seria un dibuix o un conjunt de dibuixos de Miquel Àngel que representen a Crist Crucificat (Figura 9)¹⁹. Així doncs, el gravat o gravats que haurien influït en el disseny que féu el pintor del Crist Crucificat tenien a l'hora la influència dels dibuixos de Miquel Àngel.

¹⁸ Tots els gravats han estat extrets de González de Zarate (1995).

Podria plantejar-se com a hipòtesi que el gravat de B. da Brescia (fig. 10) fos el que més inspirà l'autor del Crist Crucificat de la tela.

¹⁹ Segons Tolnay (1985, 97), aquest conjunt de dibuixos que representen a Crist Crucificat i a la Mare de Déu i a sant Joan al peu de la creu poden datar-se aproximadament entre 1550 i 1556.

8. Conclusions

El primer que podem concloure del que hem dit fins ara és que la totalitat de les pintures del retaule foren realitzades per un mateix autor. Per altra banda, el disseny del Crist de la tela que cobreix la fornícula del carrer central deriva, a través d'un o més gravats, d'un dibuix de Miquel Àngel. Pel que fa al programa iconogràfic, ve determinat en bona mesura per la funcionalitat de l'Hospital, atès que els sants representats (sobretot sant Cosme i sant Damià) tenen una relació evident amb el món de la medicina. Tot i això, els sants representats a la predel·la i a l'àtic podrien respondre a l'interès del promotor del retaule per representar els sants dels seus familiars.

La restauració del retaule (tot i no ser de màxima urgència) seria necessària, ja que convindria aprofitar que les pintures es troben més o menys en bon estat per evitar-ne la futura degradació. Diem que és necessària perquè la màquina del retaule, és a dir, l'estructura de fusta, sí que es troba força deteriorada, així com també altres elements, com per exemple la tela que cobreix la fornícula.

Si es portés a terme una restauració, també s'hauria de mirar detingudament si hagués estat possible que les pintures de sant Cosme i sant Damià, avui separades, haguessin pogut formar part d'un mateix quadre o realment sempre han estat dues pintures separades. A més, per aclarir el tema de si hi havia abans una escultura de sant Miquel en lloc d'haver-hi una pintura (com s'indica a la visita pastoral de 1749), s'hauria de mirar amb deteniment la zona de l'àtic per veure si s'hi troben restes del que hagués pogut ser una fornícula.

Finalment, només volem afegir que, tot i que aquest retaule no sigui una obra mestra de la història de l'art, conserva la totalitat dels seus elements (tela, suports per a les espelmes, totes les pintures i escultures, etc.) i és un exemple valuós de la retaulística barroca de Porreres. Per tant, pensem que convindria restaurar-lo, ja que és part d'un patrimoni important de la història de l'art de Mallorca.

Bibliografia

FELIU, Juan (1993). *Notícies històriques sobre el santuario de Montesión de Porreres*. Ajuntament de Porreres.

GONZÁLEZ DE ZARATE, Jesús Maria, editor (1995). *Real colección de estampas de San Lorenzo de El Escorial*. Vitoria: ed. Ephialte.

MUNAR OLIVER, Gaspar (1979). *Història de Porreres*, tom II. Ajuntament de Porreres.

MUNAR OLIVER, Gaspar; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1977). *Història de Porreres*, tom I. Ajuntament de Porreres.

RÉAU, Louis (1997). *Iconografía del arte cristiano*. Barcelona: ediciones del Serbal.

RIUTORT TABERNER, Sebastià (2000). "Sant Josep fa la capta. Religiositat, societat i art a la Mallorca del segle XVIII; les confraries com a client artistic". *Estudis Baleàrics*, núm. 66/67, p. 59-78.

TOLNAY, Charles de (1985). *Miquel Angel. Escultor, pintor y arquitecto*. Madrid: ed. Alianza Forma.

Fonts

Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM)

Llibre de Visites Pastorals de 1749

Arxiu Capitular de Mallorca (ACM)

Llibre de Resolucions Capitulars 01-10-ACA 043 (1651)

Arxiu del Regne de Mallorca (ARM)

Not. 2157

Àustria-Toscana, L. S. (1984). “Las Baleares descritas por la palabra y el dibujo”. *Die Balearen*. Palma: José J. Olañeta editor.

Berard, G. (1983). *Viaje a las villas de Mallorca 1789*. Palma: L. R. Editor.

Furió, A. (1988 [1840]). *Panorama óptico-histórico artístico de las Islas Baleares*. Palma: Lluís Ripoll editor.

Annex fotogràfic

Retaule de l'Hospitalet de Porreres

Cap de sant Cosme

Cap de sant Damià

Mà de sant Damià

Mà de la Mare de Déu

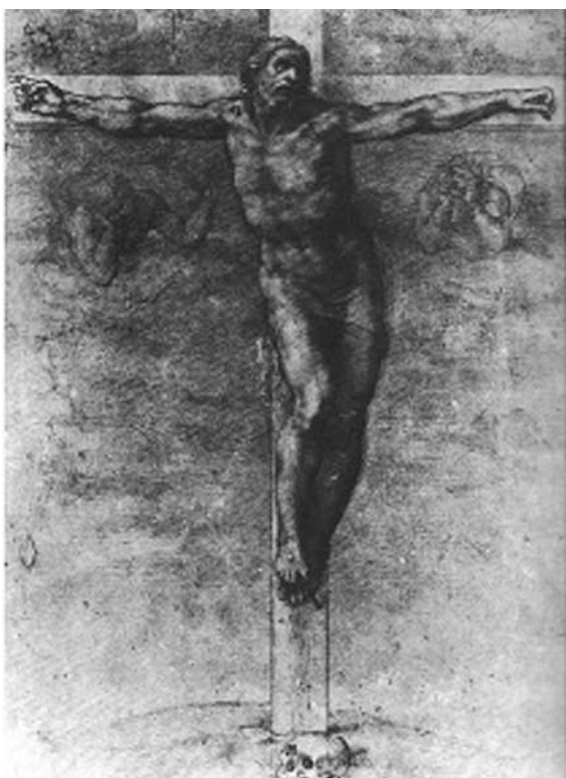
Mà de sant Francesc

Peu de sant Cosm

Peu de sant Damià

Dibuix de Crist Crucificat de Miquel Àngel²⁰

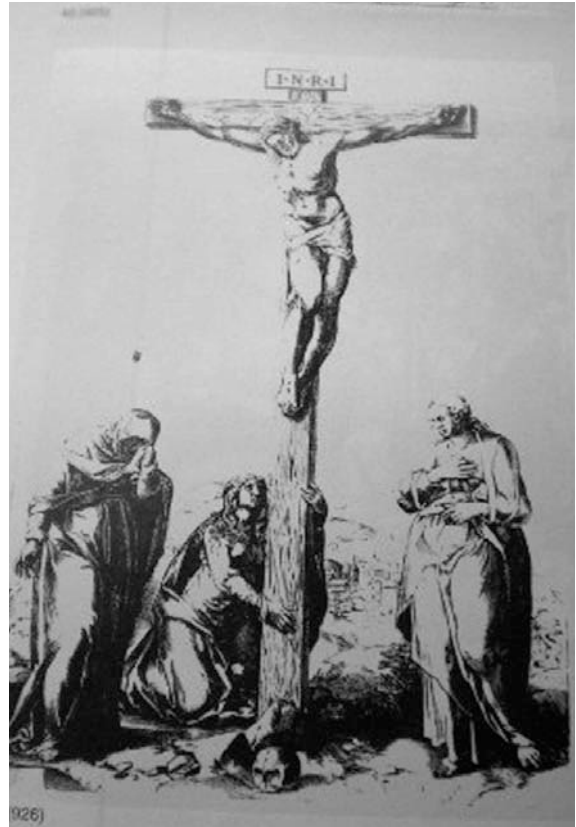

Gravat de Bartholomeus da Brescia

²⁰ Extret de Tolnay (1985)

Gravat de Giovanni Battista Franco

Gravat anònim

Crist Crucificat de la tela

Fra Joan Cervera i Garcies, trinitari (1702-1767)

MARIA BARCELÓ CRESPI

Fra Joan Cervera i Garcies és un gran desconegut per als propis porrerencs.¹ Això no obstant, en el seu moment va ser un personatge destacat a l'àmbit eclesiàstic i també a l'àmbit cultural. A ell li devem un text que recull la història de l'oratori de la Santa Creu, a més d'aportar notícies sobre la vila de Porreres.² De qualque manera el podríem considerar el més antic "historiador" porrerenc.³

Va néixer a Porreres dia 10 de novembre de 1702 i el van batejar l'endemà amb el nom de Joan Martí per part del vicari Joan Guillem Gelabert. Al llibre sacramental de baptismes consta *un fill de mestre Joan Çervera y de Marguerita Garcias conjuges nat als 10 predits y se li fonch posat nom Joan Martí, foren padrins Jaume Garcias fedrí, y Sebastiana Vaquer donzella.*⁴ El seu pare, Joan Cervera, era picapedrer.⁵

Ara per ara, de la família poques coses se'n saben. Tot i així, sí que sabem que el 19 de març de l'any 1700 el vicari Pere Francesc Marimon batejava una nina, germana del nostre protagonista, amb el nom de Margalida Anna i que havia nascut el dia abans. En foren els padrins Sebastià Escarrer i Antonina Cervera, *Donzella*, tots de la vila de Porreres.⁶ Margalida Anna marià amb Antoni Mora Ferrer i el 1774, que encara vivia, fou nomenada marmessora del seu germà Antoni. Aquest matrimoni, almenys, tengué dos fills: Joan de Mata Mora Cervera, prevere, que fou vicari de Sineu i era doctor en Sagrada Teologia, i Miquel Mora Cervera. Sembla que Margalida Anna hauria tingut una altra germana que, de moment, no hem documentat.

¹ A la documentació hi apareix sempre la grafia etimològica Cervera i no Servera.

² El pare Gaspar Munar Oliver en el pròleg del volum I de la *Història de Porreres*, va escriure: No ens volem gloriar d'haver estat els primers que hàgim escrit una història de Porreres. Altres, molt abans d'ara, ho varen fer, almanco en part, i no sens mèrit. El primer de qui tenim notícia fonc el P. Fr. Joan Cervera, Trinitari i nadiu d'aquest poble. Aquest va escriure en el segle XVIII una obreta titulada *Porreras ilustrada con la invención y milagros de la Santa Cruz, venerada en dicha villa, sus milagros. Descripción de la villa y de sus varones ilustres*. El P. Lluís de Vilafranca, caputxí, en les seves *Miscelaneas Baleáricas*, va copiar casi íntegrament el llibre del P. Cervera, i al final hi afegí un judici crític sobre aquell, que no és gaire elogiós pel P. Cervera en lo referent a la part antiga: "Como el P. Cervera no había leído a Binimelis ni a Dameto ni aun el General Repartimiento, es muy superficial y muy poco digno de crédito en cuanto dice de las antigüedades de su patria, insertando en ella muchos disparates". No es pot dir altre tant respecte de lo que ell va viure i veure, i en particular sobre l'oratori de La Creu, que es va construir en temps seu, i que tenim intenció d'aprofitar en el segon volum d'aquesta Història. MUNAR OLIVER, Gaspar; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Història de Porreres I*, Palma, 1977, p. 7-8. L'obra manuscrita del pare Lluís de Vilafranca *Misceláneas históricas baleáricas recopiladas en varios manuscritos*, es conserva a la biblioteca de Can Vivot de Palma. Dins aquestes miscel·lànies hi va incloure el text del frare porrerenc. Ara per ara no es pot accedir a dita biblioteca, la qual cosa ha fet impossible la consulta directa de l'obra de fra Cervera.

³ El pare Lluís de Vilafranca el va qualificar d'historiador a la *Biblioteca de Escritores Baleares*, p. 163. Així ho indica Bover al volum XVII de les *Miscel·lànies*, p. 121.

⁴ ADM, I/59 B-9, f. 29v.

⁵ Potser que formàs part d'una nissaga de professionals dedicats a l'art de la picapedreria, atès que a principis del segle XVIII es documenten Agustí Cervera i Pere Cervera, un i altre picapedrers. És cert que el cognom Cervera a Porreres és molt freqüent i pot prestar-se simplement a coincidència quan no apareix un segon cognom.

⁶ ADM, I/59 B-9, f. 7v.

D'altra banda, el 14 d'agost de 1774, davant el notari Miquel Mora, testava Antoni Cervera Garcies, germà de fra Joan. El testament és molt interessant, singularment, pels llegats i els mande pies. Entre els llegats deixava deu sous a l'hospital d'Alger *que té allí la orde de la Santíssima Trinidad*. Era una manera de donar suport a les activitats redemptoristes dels trinitaris.⁷

En referència a fra Joan, l'erudit decimonònic Joaquim Maria Bover va escriure "estudió en el colegio de Montesion de su patria los rudimentos de gramática latina".⁸ En aquest sentit, convé recordar la importància que enregistrava aleshores el col·legi del puig de Montesion, on els estudis de llengua i cultura clàssiques, sobretot, constituïen l'estadi previ per a cursos superiors.

Més tard va reprendre les disciplines de Filosofia i Teologia amb els pares de la companyia de Jesús, és a dir, els jesuïtes, en el convent de la Ciutat de Mallorca.

Entrà en religió en el convent del Sant Esperit de frares trinitaris de Ciutat.⁹ El 1722, essent novici, renuncià als béns familiars en un acte que fou escripturat en el mateix convent davant Pau Cervera, notari i escrivà públic. Així, consta que dia 26 de setembre de dit any, davant la propra professió que desitjava fer en el convent del Sant Esperit de l'orde de la Santíssima Trinitat, i allí servir a Déu durant tot el temps de la seva vida sota la regla dels sants Joan de Mata i Fèlix de Valois, cedí i donà al seu pare Joan Cervera tots i cadascun dels seus béns mobles i immobles, tant presents com futurs. Això no obstant, es retenia sis lliures, moneda de Mallorca, vitalícies a pagar cada any. Si en el moment de la mort li era deguda alguna quantitat podia ser exigida pel seu convent. Igualment, una lliura i deu sous censals de la dita moneda es destinaven per a caritat i per a la celebració perpètua d'un ofici matinal, amb diaca i subdiaca, que manava celebrar a la capella de la verge Maria dels Dolors cada any el dia de la seva mort. Actuaren de testimonis Vicenç Campamar, Antoni Vidal, picapedrer, i el propi notari.¹⁰

Val a dir que la capella barroca dels Dolors és del poc que queda de l'església anterior, la qual es beneí el 1628. El provincial dels trinitaris exigí, a l'hora d'aixecar l'església barroca, que es respectàs la ja existent capella dels Dolors que havia fet construir el pare Pere Font quan fou prior del convent del Sant Esperit. És de planta octogonal amb girola. Aquesta capella tenia molta veneració, la qual cosa vol dir que en els testaments la gent deixava misses per ser-hi celebrades o expressava la voluntat de ser-hi enterrats.

Dita capella va ser beneïda el 1544 per fra Rafel Llinars, carmelità, que regí la diòcesi de Mallorca en absència del bisbe titular Joan Baptista Campeggio. La capella dels Dolors tenia set

⁷ ADM, 21/9/3, f.14v-18v.

⁸ BOVER, Joaquín Mº: *Misceláneas*. XI, p. 182v. Obra manuscrita conservada a la biblioteca Bartomeu March de Palma. Joan Feliu, en una relació de porrerencs distingits, copia gairebé les dades aportades per Bover. FELIU, Juan: *Notícies històriques sobre el santuario de Montesión de Porreras (Notícies ampliatives sobre la història de Porreras)*, Felanitx, 1976, p. 148-150. Això no obstant, hi ha diferències a l'hora de fixar la data de naixement. Així, Bover senyala dia 10 de novembre i Feliu dia 2.

⁹ Aquest convent sofrí els efectes de la Desamortització i més tard s'hi instal·laren els pares felipneris que, avui, encara ocupen.

¹⁰ ARM, Prot. S-714, ff. 158v-160. Cal agrair la referència a mossèn Antoni Gili Ferrer, *quondam*. Un extracte del document està publicat a BARCELÓ CRESPI, Maria: "Porrerencs d'ahir IV. Joan Cervera". *Llum d'Oli*, 50, Porreres, 1995, p. 5. Recopilat a BARCELÓ CRESPI, Maria: *Sobre Porreres I*, Porreres, 2001, p. 84. Vestí l'hàbit de trinitari dia 27 de setembre de 1722. BOVER, Joaquín María: *Biblioteca de Escritores Baleares*. Palma, 1868, p. 185.

retauls en memòria dels set Dolors de Maria. Amb l'exclaustració dels trinitaris s'espargí gran part del seu mobiliari litúrgic i també les imatges de la capella dels Dolors. A tall d'exemple, el retaule major va ser dut a la Vileta i la imatge de la Verge Dolorosa es conserva, sense el cos mort de Jesús, al convent de la Concepció de Ciutat. I altres peces de la capella han anat a parar a distintes esglésies mallorquines.¹¹

Pel que fa a la renúncia de béns familiars, per aquelles dates altres novicis feren el mateix. Així, el 6 d'agost ho feren Pere Joan Amer Perpinyà i Pere Serra Riera, ambdós de sa Pobla, el 26 de setembre Sebastià Planes Roca i Magí Carbonell Feliu un i altre de Ciutat, i el 22 d'octubre Jaume Martorell Pons de Campanet. Aquests només en són uns exemples.¹²

Torna a ser Bover qui aporta la data de l'entrada a l'orde trinitari per part de Joan Cervera, el qual assenyala que va tenir lloc el 21 de setembre de 1725. També afegeix que ben aviat va ser nomenat lector de teologia en el seu convent i després, també de teologia, en el de Barcelona.

Dia 24 de setembre de 1726 es reuniren els trinitaris en capítol, convocats a so de campana, per nomenar procurador. En el moment, hi havia trenta-un frares preveres i setze d'obediència. Entre els frares d'obediència figurava Joan Cervera. En aquesta reunió també hi assistiren Guillem Cervera (prevere) i Miquel Cervera (obediència), els quals potser eren porrerencs i, qui sap, si familiars seus.¹³ Pel que fa a fra Guillem Cervera, cal esmentar que deu anys més tard, el 1736, desenvolupà el càrrec de procurador del convent del Sant Esperit.¹⁴

Una vegada retornat a Mallorca, el 1754, Joan Cervera va ser elegit ministre del convent del Sant Esperit. D'aquesta manera, va fer millores en la renovació de la seva biblioteca i va augmentar el nombre de llibres, així com també va erigir l'aula capitular que, en paraules de Joan Feliu, era una meravella de l'art. A més, va costejar una col·lecció de retrats dels trinitaris il·lustres naturals de Mallorca que penjaven de les parets dels claustres del convent.

Alhora, va adquirir rendes per poder celebrar cada any les quaranta hores de Pentecostès o del Sant Esperit.¹⁵ També hi va instituir la germandat de la Santíssima Trinitat per a la redempció de catius cristians, tasca pròpia de l'orde dels trinitaris.

També va comprar la possessió coneguda amb el nom de Pinaret al terme de Marratxí i, d'aquesta manera, va enriquir el patrimoni del convent.

Va merèixer la distinció de teòleg consultor dels bisbes de la diòcesi de Mallorca, d'examinador sinodal i va actuar com a jutge delegat, qualificador de la Inquisició. Tots aquests càrrecs els va desenvolupar fins el dia del seu traspàs.

Sembla que va morir sobtadament el 15 de novembre de 1767, quan comptava seixanta-cinc anys d'edat.¹⁶ El varen enterrar a l'oratori dels terciaris trinitaris on, quan vivia, hi havia fet aixecar un sepulcre destinat a les seves despulles. Aquest sepulcre el va carregar a les seves expenses i tenia una inscripció sobre marbre que Bover encara pogué veure. Deia:

¹¹ VALLORI, Marc: *Miscel·lània. Congregació de l'Oratori de Palma*. Palma, 2007, p. 58-62.

¹² ARM, Prot. S-714, ff. 98, 100v, 155v, 157 i 171v.

¹³ ARM, Prot. S-715, ff. 144v-147.

¹⁴ ARM, Prot. S-715, ff. 284 i 285.

¹⁵ BOVER, Joaquín M^a: *Miscel·lànies XI*, p. 182v.

¹⁶ Sembla que Bover s'equivoca perquè va escriure que la mort li va sobrevenir dia 19 en lloc de dia 15.

Sepultura del MRPPJ Juan Cervera calificador del S. Oficio regent de Estudis de este convent ahont morí de edad de 65 anys dia 15 Nove. 1767. Essent ministre se fundà esta germandad à 6 Dece. 1756.

Pel que fa a les obres, fra Cervera en va deixar diverses d'escrites, algunes de les quals són de gran interès per a la història de Porreres.

Segons Bover a les *Miscel·lànies*, la relació de les seves obres seria aquesta:

- *Historia del convento del S. Espiritu de la ciudad de Palma de Mall^a del orden de la SS^a Trinidad*. Un tom. en folio m. s. que contiene 252 folios [tom de mida foli manuscrit].¹⁷
- *Historia de la SS^a Cruz de la Villa de Porreras*. Un tom. én 4° m. s.
- *De spe et charitate*. Un tom. en fol. m. s.
- *De Cruce et Christo cruxifixo*. Un tom. en fol. m. s.
- *De Virgine Maria*. Un tom. en fol. m. s.
- *Novenario al B. Simon de Roxas*. Imp^o. en 8.
- *Sermones varios predicados en diferentes solemnidades*. 12 tom. m.s.

El mateix Bover, en referir-s'hi com a escriptor, esmenta tretze obres manuscrites i, a més, indica on es trobaven:¹⁸

- *Tratado histórico de los conventos de Mallorca de la órden de la Santísima Trinidad y de sus varones ilustres*, 1758. 1 t. Fól. Marquilla Ms., existent en poder del canonge Antoni Batle.
- *Porreras ilustrada con la invención y milagros de la Santa Cruz llamada d'en Net: descripción de esta villa, su historia y varones ilustres en virtud, letras y armas*. 1 t. 4° Ms. L'original existia a l'arxiu del seu convent. Afegeix Bover que en veié una còpia a l'església parroquial de Porreres i ell mateix en conservava una altra en la qual hi havia afegit notícies que el frare ometé.
- *De fide, spe et charitate*. Un tom que existia a la llibreria del convent del Sant Esperit, igual que les següents:
 - *De Cruce et Christo cruxifixo*
 - *De Virgine Maria*.
 - *De quadragessima et adventu*.

¹⁷ La seva crònica del convent de trinitaris és esmentada a NEBOT, Mateu: "Don Poncio de Jardí, tercer obispo de Mallorca". *BSAL*, XIII, Palma, 1910, p. 379.

¹⁸ BOVER, Joaquín Maria: *Biblioteca de Escritores Baleares*. Palma, 1868, p. 185-186.

- *Novenari del Patriarca Sant Joaquim, predicat en la iglesia de Porreras any 1736.*
- *Septenari á honor y gloria de Sant Juseph.*
- *Novenari de Sant Juseph.*
- *Noticia dels miracles y reliquias de Sant Juseph.*
- *Novenaris de Santa Gertrudis, San Cayetano, San Francisco Xavier y San Roch.*
- *Set paraulas que digué Jesu-Christ estant en lo àbre de la Creu.*
- *Sermones varios.*

D'altra banda, Bartomeu Pascual va copiar a les seves miscel·lànies un *Catálogo de las fundaciones de conventos, parroquias y hospitales de Mallorca Escrito por el P. F. Juan Cervera religioso trinitario: año de 1758*.¹⁹

Cal dir que Joan Feliu indica que va deixar escrits tretze llibres i en copia la relació, que va donar a conèixer Bover. També Zaforteza Musoles esmenta la crònica del convent del Sant Esperit del pare Cervera en fer referència a la història del convent.²⁰

Les obres del frare porrerenc van ser redactades en castellà, català i en llatí. Tractà temes de caràcter religiós, alguns concernents al seu convent i orde, i l'obra dedicada a la Creu i al seu poble. Ara per ara resten inèdites.

A la biblioteca pública de Can Sales, al catàleg de manuscrits, consten tres obres de fra Cervera, la fitxa de les quals és:

- Amb el número 34: *Tratado histórico de los conventos de Mallorca de la Orden de la Santísima Trinidad, y de sus varones ilustres*. Any 1758, paper, 345x250 mm., 254 ff. Enquadernació en pergamí digitalitzada.
- Amb el número 384: *Trecenaris y Novenaris*. Segle XVIII, paper, 210x150 mm., 193 ff. Enquadernació en pergamí digitalitzada.
- Amb el número 385 *Novenaris*. Segle XVIII, paper, 205x150 mm., 1887 ff. Enquadernació en pergamí sense digitalitzar.

Una altra vegada és l'erudit Bover qui informa que fra Cervera també tenia una altra funció a l'àmbit cultural. Així, revisava obres que li passaven abans d'anar a impremta i n'establia un dictamen. Tal fou el cas de la biografia del B. Rojas que publicà el pare Reinés.

Una de les actuacions interessants de fra Cervera va estretament lligada a la memòria col·lectiva de Porreres i a les festes de Sant Roc. L'any 1652 una epidèmia de pesta contagià

¹⁹ PASCUAL, Bartolomé: *Misceláneas*. II, p. 289. Obra manuscrita conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Val a dir que bona part de les notícies recollides per Pascual són tretes de Bover. En aquest cas concret la referència de Bover apareix al volum II de les Miscel·lànies, p. 131.

Bover copià el *Catálogo de las fundaciones, parroquias y hospitales de Mallorca. Escrito por el P. F. Juan Cervera religioso trinitario: año de 1758*. Després de la completa relació Bover va afegir "es copia de su original puesto al fin de la Historia de Trinitarios manuscrita, por dicho P. Juan Cervera". BOVER, Joaquín M^a: *Misceláneas*. III, s/d, p. 131-135.

²⁰ ZAFORTEZA Y MUSOLES, Diego: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*. III, Palma, 1989, p. 72.

Mallorca i afligí el poble de Porreres on arribà a mitjan juliol. Segons va escriure el pare Cervera (que no va viure els fets), quan el poble estava dolgut d'aquest mal que tants estralls causava, invocà la protecció del gloriós sant Roc i demanà al convent del Sant Esperit una relíquia d'aquest sant que s'hi venerava.²¹ A súplica del rector i dels jurats de la vila, dins un reliquiari se'ls donà la meitat de l'os, amb intervenció de fra Joan Crespí, que ostentava el càrrec de ministre d'aquell convent. Quan la relíquia de sant Roc entrà a Porreres, la vila quedà preservada i sana del contagiós mal de la pesta. A partir d'aquell moment no hi morí ningú més²² i la gent atribuïa aquesta gràcia als favors del sant. Més endavant, sant Roc seria considerat el sant protector del poble i per tal motiu li dedicam les festes populars del mes d'agost.²³

En el llibre de *Novenaris* que predicà el trinitari porrerenc i que porta data de 1742, escrit en català i plegat de frases erudites en llatí, s'hi arpleguen novenaris a sant Gaietà, a santa Gertrudis, a l'arcàngel sant Miquel, a sant Francesc Xavier, sermons a sant Gaietà, del no venjar-se, de les quaranta hores i una plàtica dels juraments, entre d'altres. Entre aquests altres destaca el *Sacro solemne novenari a honra y glòria del gloriós Sanct Roch*²⁴.

El text dedicat a sant Roc recull nou sermons en els quals glosa el naixement, la juvenesa, la peregrinació, els miracles, l'empresonament, la mort i altres aspectes relacionats amb el sant. En el primer i darrer sermó de la novena (un cada dia durant nou dies) fa referències a Porreres que qualifica de "mi pàtria".

Cada sermó comença amb la frase *El Norte de este dia és* que significa el tema a tractar aquest dia és... A manera de mostreig, alguns fragments diuen així:

- En especial, el primer sermó tracta de la protecció del sant sobre la vila. Hi esmenta sovint les constel·lacions malignes que afectaren Mallorca, posades de manifest en la pesta que causà molts morts, però ben pocs a Porreres, gràcies a la intercessió de sant Roc a favor de la vila que l'alliberà del contagi. Remarca que a Felanitx, en quatre mesos, moriren prop de quatre-centes persones i a Porreres sols trenta-una. El frare, en un passatge del text, recorre a un adagi antic per posar en valor la protecció del sant: *qui té sanitat, està rich*.

[...] *molt beneficiade del gloriós S. Roch es reconeix esta illustre vila pues no sols a alliberat a molts de fills de ella de enfermedat que han patit...* Esmenta que l'agraïment s'ha manifestat amb tants de vots i presentalles que es veuen en la seva capella.

²¹ Desconeixem, ara per ara, la relació dels trinitaris amb sant Roc. A nivell de curiositat, cal esmentar que en el seu convent de Montpeller tenien certa devoció a alguns objectes del sant, entre ells el capell, segons conta fra Cervera.

²² BOVER, Joaquim M^o: *Miscel·lànies*. IV, Palma, 1827, p. 309-310. Aquest autor diu que la vila no n'ha patida d'altra. És clar, Bover ja era mort quan va ocórrer la funesta epidèmia de grip de l'any 1918.

Una dada aportada per Ramon Rosselló Bover, sense citar la font, contradiu l'opinió de Bover i estableix un dubte en la cronologia: *Jo debaix firmat atesta i fas fe, avui que comptam els 9 de gener 1648, com el prevere fra Joan Capó, sagristà del convent del Sant Esperit, ha tallat en presència mia i consentiment dels demás religiosos, de la reliquia d'aquest convent té de Sant Roc aprobada com consta en lo acte, un tros d'aquella, la qual ha entregada an el doctor Andreu Coll, prevere, i perquè aparega ad perpetuam rei memoriam, fas la present atestació. Fet a 9 de gener 1648. Fra Roc lloret, ministre del convent del Sant Esperit*. ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Noticiari de Porreres (recull de notes i articles esparros)*. Felanitx, 2010, p. 8.

²³ A Alaró, després de la pesta també adoptaren sant Roc com a sant protector i, almanco, des de 1659 se'n documenta la festa. GUASP GELABERT, Bartolomé: "Para la Historia de Alaró". *BSAL*, XXX, 1953, p. 511.

²⁴ CERVERA, Joan: *Novenaris*. Palma, 1742. Manuscrit, núm. 385 conservat a la biblioteca Pública de Palma. El dedicat a sant Roc comprèn els folis 151-187.

- En el novè sermó: [...] *lo any 1652 estava esta isla de Mallorca infectada del mal contagiós de la peste y temerosa esta vila de tan contagiós mal, acodi a la protecció de S. Roch. Nostron convent del Sanct Esperit los dona la reliquia de S. Roch, que posseyen, y foren tan dichosos, que quant en la Ciutat y en ditas villas experimentaven el terrible mal de la peste, Porreras fonch de esta (...); este any he-y hagut tal constellacio de enfermetats com ningu ignora, y en esta vila nunca se ha experimentat major salut, atribuint esta gracia a el glorios S. Roch, que han invocat.*

[...] *permeteu me are una amorosa quexa ab nom de S. Roch a los fills de esta vila. Merex correspondencia este multiplicat favor. Ningu la negarà. [...] y qual y la que tenen a S. Roch yo dich que em diuen celebrar-lo ab una festa particular tots los anys, tan solemne y ab tanta pompa com alcance nostra possibilitat. Més endavant demana que el sant tengui també una capella pomposa i lamenta que dita capella no estigui del tot acabada²⁵ però confia veure-la amb tota brevetat definida perquè si S. Roch ha multiplicat en los fills de Porreras los beneficis alliberant-los este any de las corrents malalties, los fills de Porreras multiplicaran las limosnas para honra, y culto del glorios S. Roch.*

Retreu la data del 26 d'agost com una data d'especial interès per a Porreres. El Novenari es feia en acció de gràcies durant el qual, d'un dia a l'altre, la gent havia de confessar, combregar i suplicar al Senyor que els atorgàs la protecció del sant. Reconeix el seu agraïment per haver-li comanat predicar el Novenari *perquè em consider igualment interessat en los favors del glorios S. Roch ya per mi com a devot seu, ya per mos parents y amichs.*

No és gens estrany que el nom de pila Roc, així mateix, fos freqüent entre els antropònims masculins de Porreres. Almenys, a finals del segle XVII i a principis de la centúria següent, se'n documenten bastants, sovint acompanyant un altre nom. A tall d'exemple es poden citar Joan Roc Nicolau, *Godai*; Pere Roc Obrador (teixidor de lli); Joan Roc Orell fill, de Joan *de son Orellet*; Antoni Roc Cerdà i Guillem Roc Gelabert, *Jorbo*, entre altres.²⁶ El 25 de novembre de 1700 era batejat Miquel Roc Mesquida Llaneres, *Pelegrí*,²⁷ i el 16 d'agost de 1701 ho era Antoni Roc Cervera Verd.²⁸

A nivell anecdòtic, quan morí mossèn Rafel Artigues l'any 1735, els seus béns foren venuts en pública subhasta, entre els quals hi havia una capsa de refrescar amb el seu brullol que adquirí per la quantitat de set sous fra Joan Cervera.²⁹

A hores d'ara, i que va poder veure i apreciar fra Cervera, queden alguns elements de caràcter artístic del convent trinitari a l'actual convent dels felipons. Entre aquests elements, cal esmentar l'anomenat Sant Crist Rescatat. Es localitza a la primera capella entrant pel portal major a mà dreta, davall del cor. Aquesta imatge s'anomena així perquè fou rescatada pel pare Joan Antoni Bello, trinitari, de mans d'argelins i es venera en el mateix lloc des de l'any 1697. Sembla que, una vegada al convent de Palma, el primer prodigi que féu va ser en la persona del pare

²⁵ Almanco, el retaule no va estar enllestit fins ben avançat el segle XVIII. SACARÈS TABERNER, Miquela; VENY RIERA, Caterina M.: *La retaulística dels segles XVI-XVIII a l'església parroquial de Porreres*, Porreres, 1998, p. 102.

²⁶ ARM, ECR 90, ff. 60, 77, 88, 202 i 395.

²⁷ ADM, I/59 B-9, f. 12.

²⁸ ADM, I/59 B-9, f. 18.

²⁹ MUNAR OLIVER, Gaspar: *Història de Porreres (Des del segle XVII fins al XX)*. II, Palma, 1979, p. 164.

Bernat Bover i Gornals, porrerenc, que ja estava molt greu i oliat, i que recobrà la salut. Des de 1697 roman a la mateixa capella on tan sols hi ha faltat alguns anys (exclaustració).³⁰ Al cor hi ha un bell cadirat i, espargides per diverses estances, pengen algunes pintures que són de les poques mostres que resten del temps dels trinitaris.³¹

Fra Cervera, devot de sant Roc com a sant protector contra els mals de la pesta, suggeria *celebrarlo ab una festa particular tots los anys, tan solemne y ab tanta pompa com alcance nostra posibilidad*. Any rere any, el poble de Porreres compleix amb tal suggeriment i les festes populars recorden el sant pelegrí de Montpeller.

³⁰ VALLORI, Marc; TERRASSA, Juanjo: *Miscel·lània II. Congregació de l'Oratori de Palma*. Palma, 2009, p. 34-36.

³¹ VALLORI ROTGER, Marc: *L'església de Sant Felip Neri de Palma*. Palma, 2003, p. 14 i 34.

L'educació a Porreres en el segle XIX. Les disputes entre les monges de la Caritat i les monges de la Misericòrdia

NÚRIA PLANAS NOVELLA

Introducció¹

En el segle XIX, l'educació estava majoritàriament atesa per ordes religiosos, tant masculines com femenines, que s'encarregaven d'ensenyar les primeres lletres i el catecisme als infants. De fet, com apunta Joan Carles Sastre, a Mallorca es va viure un auge de congregacions religioses femenines i és que en aquells anys la vocació religiosa era una sortida decent per a les joves que no volguessin contreure matrimoni (Sastre Barceló 1997, 83).

Així, com explica Bartomeu Orell (2008, 75) durant la segona meitat del segle XIX es fundaren moltes institucions i congregacions religioses encarregades de l'educació, que a la Part Forana eren majoritàriament “les monges blaves” (Franciscanes Filles de la Misericòrdia²); “les monges negres” (germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül) i les Agustines (germanes Terciàries de Sant Agustí).

Porreres no n'és una excepció i per això la present comunicació té com a objectiu donar a conèixer la correspondència i la conseqüent polèmica que es generà a la vila de Porreres arran de l'arribada de les Filles de la Misericòrdia, que volien establir-se com a mestres i toparen amb els interessos de les germanes de la Caritat, que ja hi tenien un establiment educatiu i també s'encarregaven de l'hospital.

En el segle XIX trobem a Porreres diferents nous ordes religiosos que van obrint convent. Les Terciàries Franciscanes arriben cap al 1810 tot i que a finals del XIX només queden dues monges d'avançada edat, que s'acabaran incorporant a les Filles de la Misericòrdia, de les quals en parlarem més endavant. Aquest orde religiós abandonà Porreres el 1960 (Munar Oliver 1979, 278), assumpte que avui en dia segueix sense estar exempt de polèmica.

Les germanes de la Caritat arribaren a Porreres el 1860, provinents de Felanitx i es dedicaren a l'atenció de l'hospital (Munar Oliver 1979, 279) i a l'ensenyament.

L'educació dels nins fou atesa per dos ordes masculins, la Congregació dels Germans de la Caritat i per la Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri.

¹ Primer de tot, voldria agrair la inestimable ajuda de la doctora Maria Barceló Crespí a l'hora de treballar el tema d'aquesta comunicació.

² Aquesta congregació fou fundada a Pina (1856), pels germans Gabriel Mariano i Josepa Ribas de Pina. Ell, clergue de vocació franciscana, juntament amb la seva germana, pensaren en la fundació d'una congregació moderna, de vots simples, amb constitucions, superiora general, una casa de formació i amb la vocació d'atendre les poblacions rurals sense serveis socials ni educació per a les nines. A la mort de Josepa (sor Concepció de Sant Josep) l'any 1878, aquesta congregació ja era present a vint localitats mallorquines. (<http://www.hijasdelamisericordia.com>)

Antecedents de la situació

Quan trobem una situació conflictiva generada en aquest cas per l'obertura d'un nou establiment educatiu convé tenir present els antecedents. Així, les Filles de la Misericòrdia havien d'instal·lar-se en el convent de les Terciàries, ja que les monges d'aquest orde ja no es dedicaven a l'ensenyament per la seva avançada edat. Fins aquí, la situació és força lògica, però quan es presenten algunes dades la situació canvia. Així, si fem un salt cronològic cap enrere ens situem a 1818, quan el Sr. Joaquim Verd, prevere de la vila de Porreres, es dirigeix al batle de la localitat i li proposa la instal·lació d'una casa d'ensenyament de minyones amb observança a la regla de les Terciàries. Paral·lelament a aquesta petició ens trobem amb el testament d'Esperança Barceló, en el qual es dona una casa i corral del carrer d'en Sala a les monges Terciàries per acceptar donzelles "qui en qualsevol temps viuran retirades del bullici del món i obligades a la observança de la regla pròpia de dites terciàries i a la ensenyança de la doctrina cristiana i costura de les minyones de la present vila"³. El testament presenta una clàusula en la qual s'indica que si la casa no es dedica a les funcions per la qual s'ha donada, la donació quedarà anul·lada. Així, l'arribada d'un nou orde, que ocupa la casa de les Terciàries, evita que la casa hagi de ser retornada i és aquest un punt important de tensió.

Protagonistes

En aquesta disputa epistolar ens trobem amb persones que donen suport a la iniciativa, com el Sr. Rafel Nicolau, prevere vicari de Porreres, i el Sr. Tomàs Rullan, canonge. Per a ells, aquest nou establiment religiós pot suposar un benefici per a la vila i així ho diuen: "Muy ilustre señor Don Tomás, he hablado sobre la fusión de las monjas con las personas más interesadas en el bien de la casa y no sólo se han manifestado satisfechos sino deseosos de que se realice mayormente habiéndose de crear pronto una nueva escuela de niñas"⁴

Per contra, el prevere ecònom Sr. Rafel Mora i les monges de la Caritat es mostren contraris a la instauració d'un nou orde religiós. Arrossegat pel conflicte, el batle, Guillem Mora, també es veu involucrat en aquesta qüestió. Els detractors de la iniciativa argumenten que les monges de la Caritat, ja instal·lades a Porreres, s'encarreguen de portar a terme tasques educatives i d'assistència a malalts i que, per tant, l'arribada d'un nou orde religiós pot generar conflictes.

Desenvolupament del conflicte

Aquesta situació de desacord per l'arribada d'un nou orde religiós se situa cronològicament entre l'agost de 1884 i fins al gener de 1886. Així durant aquest període de temps es generaren 21 cartes entre les parts implicades. Cal dir que la correspondència és sobretot la que rep Tomàs Rullan per part de les diferents parts implicades, tant de Rafel Nicolau com de Rafel Mora i del batle Guillem Mora, així com alguna carta dirigida al bisbe Mateu Jaume i Garau. Així per tant, ens trobem que la informació que ens aporta aquesta correspondència a vegades pot ser un poc parcial, perquè només llegim la carta de resposta.

³ ADM III/145/27

⁴ ADM III/145/287-doc 2

Així, una vegada introduïda la qüestió, es farà un repàs cronològic de l'evolució d'aquest conflicte generat per la introducció d'un nou orde religiós.

L'agost de 1884, els citats Rafel Nicolau i Tomàs Rullan, prevere i canonge respectivament, es posen en contacte per tal que es pugui portar a terme el projecte de l'ingrés de dues novícies de les Filles de la Misericòrdia a la Congregació de les Terciàries, ja existents a Porreres. A principis de setembre del mateix any, Rafel Nicolau, parlant amb Tomàs Rullan, creu que no és necessari convocar els regidors de l'Ajuntament ni demanar que facin cap renúncia a la intervenció per evitar suspicàcies i perquè creu que els regidors es mostrarien d'acord amb la fusió dels dos ordes de monges. Considera que mentre les monges Terciàries siguin vives ningú no es queixarà i, després de mortes, presumeix que la casa haurà prosperat tant amb la seva tasca que tindrà moltes persones que els donaran suport. A part, en cas extrem que haguessin d'abandonar l'actual casa hi hauria sempre alguna nova donació o, fins i tot, se'n podria comprar una.

Pràcticament de manera simultània, Rafel Mora, l'ecònom de la parròquia de Porreres, es posa en contacte amb el bisbe per fer-li saber que Tomàs Rullan li ha comentat que ben aviat hi haurà la fusió entre les monges Terciàries i les monges de la Misericòrdia i que aquest fet en el seu parer no farà més que generar conflictes, ja que les Filles de la Caritat fan les mateixes funcions i Porreres només té 5.000 habitants, nombre insuficient per donar cabuda a dos ordes religiosos dedicats a la mateixa funció. El 20 de setembre torna a insistir amb la mateixa qüestió.

L'assumpte s'escapa de l'àmbit religiós i cap al 21 de setembre ja trobem una intervenció del poder civil. El batle Guillem Mora es dirigeix al bisbe, i amb les següents paraules expressa els temors que genera l'arribada d'unes noves monges al poble.

Como alcalde atendiendo el bien de la religión al número de población que es menos de cinco mil almas, a la paz de este pueblo y a las consecuencias fatales que pueden resultar atendiendo a las fragilidades humanas poniendo un nuevo establecimiento he creído estar en el deber de dar conocimiento a V.E. y que me contento y creo que este pueblo está satisfecho con las casas que tenemos dedicadas al servicio de los enfermos, Dios quiera las podamos conservar⁵

Tota aquesta correspondència analitzada ens mostra un caire més de conflicte personal entre l'ecònom i el vicari, ja que per les paraules emprades es pot entreveure que no gaudien de bona relació. Així, en una carta del 29 de setembre de 1884, el vicari Rafel Nicolau explica a Tomàs Rullan que el senyor ecònom ha estat intrigant per impedir l'arribada de les monges i ha instigat la intervenció del batle en l'assumpte. Un exemple de la duresa de les paraules emprades seria el següent fragment: "Con esto se puede ver una vez más lo que vale y la maldita cosa para que vive si no es servir de rémora a todo buen propósito y se puede comprender el poco aprecio y la atención que guarda a todo un vicario general de la Diócesis y a su señor Obispo" i quan parla de la intervenció del batle: "Estoy bien seguro de que, ni el alcalde ni otro se hubiese entrometido en este asunto sin ser instigado por el ecónomo, único que se muestra poco afecto a estas terciarias"⁶

⁵ ADM III/145/287-doc 5

⁶ ADM III/145/287-doc 6

Tomàs Rullan també es carteja amb l'ecònom Rafel Mora i li explica que no es tracta d'instal·lar una nova congregació sinó de la unió de les monges Terciàries per assegurar la seva permanència a Porreres; que com recorda el canonge, les Terciàries arribaren a la vila pràcticament quaranta anys abans que les monges de la Caritat.

A mitjan octubre, concretament dia 16, el batle canvia d'opinió i dóna suport a la iniciativa, una vegada havent parlat amb Rafel Nicolau. El batle tenia entès que seria una nova fundació d'una catorzena de monges amb el propòsit de fer la competència a les monges de la Caritat; però una vegada desfet el malentès es mostra conforme amb la proposta. Aquesta conformitat dura pocs dies ja que dia 23 Rafel Nicolau explica a Tomàs Rullan que l'actitud del batle ha tornat a canviar, presumptament per la influència de les seves cunyades, monges de la Caritat. A més, en aquest assumpte també s'afegeix la intervenció dels regidors i els dubtes que es tenen sobre la permanència de les Terciàries a la casa que ocupen, ja que l'activitat educativa va lligada al dret d'habitar la casa. En opinió de Rafel Nicolau són mitja dotzena les famílies que s'oposen a la unió de les Terciàries amb les Filles de la Misericòrdia.

A principis de novembre, Rafel Nicolau en una nova carta a Tomàs Rullan explica que coneix els motius pels quals troben tanta oposició a l'arribada de les Filles de la Misericòrdia:

He comprendido que los motivos de esta oposición son dos: primero, el temor de perder los interventores en la casa el derecho de intervención y segundo, el temor de que en adelante se aumente el personal hasta un número considerable para hacer la competencia a las Hijas de la Caridad por más que ahora no se intente esto⁷

En aquesta mateixa carta també podem veure una enemistat clara, ja que com a postdata afegeix: "Me descuidaba de decir que la dilación crea ventajas a los enemigos; ecónomo Bou y monjas que con sus muchas idas y venidas y consultas y conversaciones secretas atizan el fuego"⁸

Si Rafel Nicolau, a mitjan octubre, parlava a Tomàs Rullan del canvi d'actitud del batle Guillem Mora, és en una carta de dia 9 de novembre que el batle escriu a Tomàs Rullan on li explica les raons per les quals no veu clar l'entrada de les Filles de la Misericòrdia a la casa de les Terciàries. Així, el batle no nega que signés la carta del vicari Nicolau, ja que li havia dit que era per a la conservació de les Terciàries, però entén que per a la seva conservació no és necessària la fusió amb una altra congregació. A més, esmenta que la casa que ocupen no pot ser alienada mentre quedin monges. Per a ell aquest projecte, que és tan impopular, no s'hauria de dur a terme per tal de seguir mantenint la pau de la vila.

Després de la carta del batle, Tomàs Rullan rep de nou una carta de Rafel Nicolau amb data de 14 de novembre de 1884 en la qual posa nom a les persones que no es mostren favorables a la fusió de les Terciàries amb les Filles de la Misericòrdia i així diu:

Deduzco que la tempestad ha de haberse levantado en casa de Dª Bárbara Mora viuda de Moyá residente actualmente en ésta.

Quién ha de haberla promovido son las monjas y Bou, cómo se supone instigados por el sr. ecónomo que tiene la habilidad de retirar el cuerpo por no ser cogido. De allí se exten-

⁷ ADM III/145/287-doc 11

⁸ ADM III/145/287-doc 11

dió a los hermanos Barceló, parientes e íntimos de la Moyá y uno de ellos sobrino del ecónomo y a Miguel Mulet y su familia Verdera, sobrinos de la misma señora [...] Sé que las monjas se han atrevido a decir que si venían las Hijas de la Misericordia se abstendrían de asistir a los enfermos, por supuesto porque esto contribuiría a hacer las Terciarias más odiosas⁹

Després d'aquesta carta, l'assumpte sembla aturat un any i així, el novembre de l'any següent (1885), l'ecònom de la parròquia de Porreres torna a dirigir una carta al bisbe, en la qual es queixa que l'assumpte de les Filles de la Misericòrdia s'ha tornat a posar en marxa i no deixa d'advertir el bisbe dels perills que aguiten la vila de Porreres si s'hi instal·la un nou orde religiós. Així, segons Rafel Mora, passarà el següent:

Quando entra la intriga, cómo es posible en esta villa dónde hay dos partidos muy exaltados y el pueblo está muy dividido. Añado a E. Sr. que peligra mucho si viene el caso de añadir otro establecimiento para la asistencia de los enfermos y mayormente para las mujeres que la villa esté dividida. Siempre pues habrá familias adheridas a las Hijas de la Misericordia y familias adheridas a las Hijas de la Caridad, médicos adheridos a la Caridad y médicos adheridos a las Hijas de la Misericordia y veo también un peligro que entre las monjas de uno y otro establecimiento Satanás saque mucho fruto como suele suceder cuando se trabaja con el fin de agradar a las criaturas en lugar de Dios¹⁰

L'anhelada unió entre les monges Terciàries i les Filles de la Misericòrdia s'arriba a produir el gener de 1886. Amb la correspondència entre Rafel Nicolau i Tomàs Rullan podem veure la satisfacció que els embarga per haver aconseguit els seus propòsits. Així és interessant llegir les paraules amb què s'expressa Rafel Nicolau:

El domingo último recibí una comunicación del Sr. Obispo en la que consta copia del decreto de la unión de las Terciarias de esta villa con las Hijas de la Misericordia. Desde entonces no ceso de dar gracias a Dios que para probarnos nos ha conducido por escabrosos caminos, pero ha querido llegáramos tan felizmente a nuestro fin que no se podía desear mejor resultado del que ha tenido nuestro proyecto [...] este sr. ecónomo que seguramente sabe el desenlace de nuestra causa, de algunos días a esta parte está muy mohino sin poder lograr fingir su resentimiento¹¹

La darrera carta que podem trobar sobre aquest assumpte ens serveix per saber un poc com estaven les instal·lacions de la casa de les Terciàries. Així, Rafel Nicolau explica a Tomàs Rullan que la casa té tot el necessari perquè hi visquin cinc persones i, en cas que sigui necessari, també sis. Així com també tot el necessari per a l'educació d'entre seixanta i vuitanta nines. A nivell econòmic es disposen de 779 lliures, una vegada feta la liquidació. Així, entre els interessos, la pensió d'una de les antigues mestres i els donatius hi ha un sobrant de diners per poder mantenir el personal sense gravar en la Congregació.

⁹ ADM III/145/287-doc 13

¹⁰ ADM III/145/287-doc 17

¹¹ ADM III/145/287-doc 20

Conclusions

Una vegada analitzades i comentades totes les cartes consultades sobre la incorporació d'un nou orde religiós femení a Porreres, podem observar com un fet, a simple vista mancat de problemes i que se suposa que ha de ser un benefici per a la millora dels serveis socials a la vila de Porreres, es converteix pràcticament en un episodi novel·lesc. L'obertura d'una nova escola per a nines i l'assistència a malalts passa a un segon pla i el conflicte personal acaba ocupant pràcticament tot l'espai de la correspondència estudiada.

El que sorprèn realment és que l'arribada d'unes monges i la posterior fusió amb unes altres ja existents es vegi com una divisió del poble, com un joc d'interessos creuats que faci que l'escola no es pugui posar en funcionament fins pràcticament dos anys després d'haver començat la discussió. L'altre punt a tenir en compte és que les monges es converteixen en protagonistes mudes de tota la situació, si més no amb la correspondència, ja que elles només apareixen citades i no ens trobem amb cap carta escrita per elles.

Per tant, hem d'entendre que ja que l'educació i la sanitat estaven en mans d'ordes religiosos -en part per les mancances i la debilitat de l'Estat, que no era capaç d'organitzar en aquells moments un sistema públic potent de sanitat i educació-, les enveges personals i els interessos d'uns i d'altres també influeixen en l'obertura de centres educatius.

Bibliografia

MUNAR OLIVER, G. (1979). *Història de Porreres*. Palma: Gràfiques Miramar.

ORELL i VILLALONGA, B. (2008). *Llegir i escriure al món rural mallorquí 1860-1930*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

SASTRE BARCELÓ, J. C. (1997). *Història de les dones a la Mallorca del segle XIX*. Palma: Leonard Muntaner editor.

<http://www.hijasdelamisericordia.com> (sense data). Consultat el 20/09/2012, a <http://www.hijasdelamisericordia.com>

Fonts

Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM):

ADM III/145/27

ADM III/145/287 (conté 21 documents)

Un exemple d'associacionisme mutualista: El Porvenir de Porreres (1910-1983)

BARTOMEU GARÍ SALLERAS

Introducció

“Molt abans que al nostre país hi hagués un estat assistencial digne que s’ocupés que el ciutadà tengués una assistència mèdica universal i mínima, les societats de socors mutus, sorgides moltes vegades de l’associacionisme obrer i catòlic, feren aquesta feina. L’associacionisme mutualista fou un reflex de la precarietat que vivia la classe obrera mallorquina des de mitjans del segle XIX fins a ben entrat el segle XX. La finalitat d’aquestes mutualitats era unir-se i protegir mútuament els associats en les seves malalties a través d’uns serveis personals i monetaris. Les prestacions que es rebien a canvi podien ser de diversos tipus: en cas de malaltia, en cas d’atur, de viduïtat, etc. La major part de les societats de socors eren de malaltia i quasi sempre mantenien un apoliticisme total.”¹

Des del decenni dels setanta del segle XIX hi va haver una autèntica eclosió de societats de socors mutus arreu de la geografia illenca². És obvi que l’expansió que varen experimentar aquestes mutualitats obeïa a una vertadera necessitat social. Abans d’iniciar-se el segle XX, es varen crear algunes associacions obreres i mutualistes a la major part de les barriades de Palma, sobretot a les zones on hi havia indústries (Santa Catalina, es Molinar, etc.) i, fins i tot, en alguns municipis o nuclis que aleshores concentraven poca població (Lloret de Vistalegre o Fornalutx). Entre 1887 i 1936, la xarxa de mutualitats constituïa la segona forma associativa mallorquina més important, quantitativament, després del sindicalisme. Hi va haver cent vint-i-nou societats distribuïdes en trenta-vuit municipis³. Pel que fa a Porreres, hi trobem la fundació de tres societats de socors mutus: La Honradez Porrerense⁴, La Porrerense⁵ i El Porvenir. Sense cap mena de dubte, serà aquesta darrera l’entitat de major implantació a la vila.

¹ FULLANA PUIGSERVER, Pere (1990). *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 101.

² Manel Santana Morro assenyala que l’any 1887 hi havia trenta-vuit associacions de socors mutus a Mallorca. Dins SANTANA MORRO, Manel (2002). *El forjament de la solidaritat. Mutualitats, Cooperatives, Societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma: Edicions Cort, p. 87. Informació recollida a MAZA, E (1993). “Hacia una interpretació del mutualismo español decimonónico: peculiaridades y polivalencias” dins CASTILLO, Santiago (1993). *Solidaridad desde abajo*, Madrid: UGT-Centro de Estudios Históricos y Confederación nacional de Mutualidades de Previsión, p. 391-407.

³ SANTANA MORRO, Manel (2002). *El forjament de la solidaritat. Mutualitats, Cooperatives, Societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma: Edicions Cort, p. 89.

⁴ La Honradez Porrerense fou fundada el 25 de desembre de 1898. En fou el seu primer president Climent Porcel Serra. Dins FERRÀ MARTORELL, Rafel (2000). “La Honradez Porrerense, una societat del segle XX”. Porreres: programa de les festes de Sant Roc, p. 37-40.

⁵ El 29 de setembre de 1933 es constituí la mutualitat La Porrerense. El seu primer president fou Antoni Nicolau Mariano, *de sa Maimona*. ARM, expedients del registre d’associacions del Govern Civil de Mallorca, caixa 1632, expedient 788.

Pel que fa a aquesta comunicació, pretén donar a conèixer la societat de socors mutus El Porvenir de Porreres, que es va fundar el 14 de novembre de 1910. Aquesta mútua d'assegurances va tenir especial importància fins els anys quaranta i cinquanta del segle XX, llavors va desaparèixer cap als anys vuitanta. Els darrers anys de la seva existència va perdre el seu sentit de beneficència i assistència, i les seves actuacions es limitaren a alguna excursió d'associats i la hispada del seu estandard en cas de la mort d'un soci de l'entitat.

Constitució de la societat El Porvenir de Porreres

El mes de novembre de 1910 nasqué a la vila de Porreres la societat El Porvenir. Van ser tretze persones les que fundaren la mutualitat: Antoni Barceló Veny, jornaler de quaranta-un anys que vivia al carrer Tort; Antoni Oliver Sitjar, fuster de quaranta-un anys del carrer Rector Llompart; Andreu Riera Servera, jornaler de cinquanta-un anys que vivia al carrer Tort; Andreu Adrover Mayans, foraviler de trenta-tres anys que vivia a la possessió de Son Pinya; Guillem Barceló Rosselló, foraviler de quaranta-cinc anys del carrer Sala; Josep Llambias Figuera, capeller de trenta-cinc anys que vivia al carrer Santa Creu; Joan Blascos Rosselló, jornaler de trenta-dos anys del carrer Major, Mateu Veny Móra, jornaler de trenta-dos anys que vivia al carrer sa Galla; Macià Ximelis Julià, ferrer de trenta-cinc anys del carrer Glòria; Rafel Segura Aguiló, botiguer de quaranta-dos anys que vivia al carrer Veiet; Sebastià Sampol Juan, pastor de trenta-dos anys del carrer dels Parents; Josep Carbonell Vaquer, jornaler de trenta-vuit anys que vivia al carrer de sa Galla i Llorenç Figuera Nicolau, propietari de trenta-vuit anys que vivia al carrer Veiet.

Dia 8 de novembre de 1910 es va constituir la primera Junta Directiva i el 28 del mateix mes foren aprovats els seus estatuts pel governador Lacerna⁶. El primer president fou Pere Móra Gomila, *de can Negre*. La resta d'integrants de la Directiva eren les següents persones: Damià Moll Fiol, *Carter* (vicepresident); Rafel Segura Aguiló, *Gelat* (tresorer); Bartomeu Segura Miró (secretari); Mateu Veny Móra, *Formatge* (vicesecretari) i com a vocals van elegir Pere Vaquer Carbonell, Miquel Veny Bover, Llorenç Figuera Nicolau i Macià Ximelis Julià, *Cotó*. El dia de la seva constitució obriren una seu social al carrer Pou Florit, domicili en propietat d'Isabel Garau i Sebastià Fernando Alzina.

Organigrama i funcionament de la mutualitat

El Porvenir tenia com a finalitat principal socórrer i proporcionar mitjans de subsistència a través d'una quantitat en metàl·lic a cada un dels seus associats, en el moment que aquests no poguessin treballar a causa d'una malaltia temporal, així com també facilitar l'assistència en cas d'impossibilitat o mort. El nombre d'associats era il·limitat i per accedir-hi com a soci havien de concórrer una sèrie de requisits:

- a) L'edat mínima per formar-hi part havia de ser de devuit anys. Ara bé, els fills dels associats podien apuntar-s'hi als setze, però sense tenir dret a vot ni a ser elegits per a cap càrrec de la Junta Directiva. L'edat màxima que no es podia excedir a l'hora d'ingressar era de quaranta-cinc anys⁷.

⁶ ARM, expedients del registre d'associacions del Govern Civil de Mallorca, caixa 1603, expedient 788.

⁷ Dia 17 de juny de 1914, la Junta de Socis va acordar modificar l'edat màxima d'entrada. A partir d'aquest moment es podia ser soci amb més de quaranta-cinc anys sempre que l'interessat gaudís de bona salut i es comprometés a pagar la quota mensual. AMPo, AEP. Reglament de la societat El Porvenir, capítol II, art. 4, paràgraf, 2.

- b) Era necessari ser proposat per un altre mutualista, el qual feia arribar la papereta amb les dades personals a la Junta d'Admissió de Socis⁸.
- c) Era indispensable presentar un certificat mèdic que acredités una bona salut i que assegurés que no es patia cap malaltia crònica, tenir lloc de residència a Porreres, fer un pagament d'una quota d'entrada i tenir el compromís de satisfer la contribució mensual estipulada. En cas de no ser admès es retornava el pagament.

Hi havia tres classes de socis: els fundadors, els protectors i els numeraris. Els fundadors eren les persones que constituïren la mutualitat o estaven a les llistes d'afiliats el dia de la seva constitució. Els protectors eren aquells socis que pagaven desinteressadament les quotes, sense tenir dret a cobrar-ne un subsidi i tampoc no podien exercir cap càrrec directiu ni tenien dret a vot a les juntes i a les assemblees generals. Aquests socis solien fer un donatiu anual a la societat⁹. Pel que fa als socis numeraris, eren totes les persones que ingressaren a la mutualitat després de la constitució de la societat. Normalment, El Porvenir va aglutinar des dels obrers no qualificats fins als membres de les classes benestants de Porreres, però podem afirmar que la major part de la massa social estava formada bàsicament per jornalers i petits propietaris.

L'òrgan de govern era la Junta Directiva que estava conformada pels següents càrrecs: el president, el vicepresident, el tresorer, l'interventor, el secretari, el vicesecretari i quatre vocals. Amb els anys, el nombre de vocals va passar a tres. Els càrrecs eren els clàssics d'aquestes societats i eren elegits per sufragi directe entre els mutualistes per un període de dos anys. Eren obligatoris, gratuïts i es renovaven cada any, per meitat. També podien ser reelegits: "Todos los cargos serán gratuitos y obligatorios, exceptuando los que por no haber voluntarios pasen a ser gratificados a criterio de la Junta General. Dichos cargos serán por espacio de dos años, pudiendo ser reelegidos los mismos individuos, en cuyo caso cesa su obligación"¹⁰. En realitat, tots els membres de la Junta Directiva cobraven una compensació econòmica anual que s'acordava després de l'elecció dels càrrecs a la Junta General. Aquesta retribució havia de ser acceptada pels socis assistents. També és bo afegir que s'acceptava no rebre cap tipus de compensació per ocupar el càrrec.

La Directiva es reunia dos cops al mes (el primer i el darrer diumenge) i es feia una assemblea general anual, en la qual aprovaven els comptes i els balanços, elegien els nous membres de la Directiva i modificaven el reglament si ho trobaven convenient. Els acords es preniën amb els vots favorables de la meitat més un dels seus membres. En cas d'empat, el president gaudia del vot decisiu. Aquest fet era vàlid tant a les juntes ordinàries com a l'assemblea de socis anual.

També formaven part de l'administració de la societat el vocal setmanal, el visitador i el cobrador. El vocal setmanal, era la persona encarregada de passar diàriament per la seu social, recollir la documentació i resoldre qualsevol assumpte de la mutualitat. El nom d'aquesta persona era exposat setmanalment al taulell d'anuncis de la societat. El visitador, també anomenat

⁸ La Junta d'Admissió de Socis estava formada per quatre persones. Els seus càrrecs es reposaven cada any, tot i que l'Assemblea General podia decidir que fossin renovats. AMPo, AEP. Reglament de la societat El Porvenir, capítol III, art. 6 i 7.

⁹ En aquest cas trobem l'afiliació de personatges destacats de la vida política, religiosa i social de Porreres com són els casos de l'ecònom Lluís Crespi Niell i els terratinents Joan Feliu Guasp, *de can Feliu*, i Jaume Móra Sitjar, *Notari*. Dia 10 de juliol de 1927, la Junta Directiva va decidir admetre com a nou soci l'ecònom de la parròquia Lluís Crespi Niell, amb la condició de no tenir cap dret a subsidi. Cal dir que dia 2 de març de 1931 també ho va fer amb els terratinents Joan Feliu Guasp i Jaume Móra Sitjar.

¹⁰ AMPo, AEP. Reglament de la societat El Porvenir, capítol IV, art. 17.

vocal-visitador, era l'encarregat de visitar el domicili dels socis i veure com evolucionava la seva malaltia. L'objectiu era evitar la picaresca d'aprofitar-se dels subsidis de l'entitat. El visitador comprovava que l'associat no anava a treballar, si guardava el repòs adequat i, sobretot, constatava si realment estava malalt o impedit per treballar. I en darrer lloc, el cobrador, el qual també solia fer de porter i tenia cura de les dependències de la societat de la seu social.

La seu social de la mutualitat restava oberta unes hores cada dia i els diumenges dematins. Allà s'hi acostaven els mutualistes per tal de tramitar o resoldre qualsevol assumpte. A partir dels anys 60, aquesta pràctica va desaparèixer i van decidir instal·lar una bústia a la façana de la seu amb la intenció que tots els associats poguessin fer arribar les seves peticions i queixes.

En darrer lloc, cal esmentar que el reglament de la societat establí, en cas de dissolució, que el fons econòmic i el que es tragués de la subhasta pública dels béns materials de l'entitat es repartís a parts iguals "entre los hijos de los socios difuntos que pertenecieron a ella hasta el día de su muerte, sin que puedan reclamar cosa los socios vivientes al tiempo de la disolución. La liquidación y reparto se hará por los señores Cura-Párroco, el Alcalde y el Juez Municipal de esta villa"¹¹. Tot i així, sembla que la liquidació de la mutualitat no es va fer d'aquesta manera, ja que es repartiren els pocs doblers que hi havia i alguns estris d'oficina entre els associats que quedaren. L'arxiu va passar en mans d'Antoni Rosselló Verger, *Gulla*, que ho va cedir a l'Arxiu Municipal de Porreres el juliol de 2003¹².

Relació de presidents de la societat El Porvenir de Porreres (1910-1983)

Pere Móra Gomila, <i>de Can Negre</i>	desembre 1910 - gener de 1912
Damià Moll Fiol, <i>Carter</i>	gener de 1912 - agost de 1913
Joan Móra Ferrando, <i>de Can Móra</i>	agost de 1913 - febrer de 1915
Damià Moll Fiol, <i>Carter</i>	febrer de 1915 - novembre de 1918
Salvador Piña Forteza, <i>Pinya</i>	novembre de 1918 - setembre de 1920
Damià Moll Fiol, <i>Carter</i>	setembre - desembre de 1920
Bartomeu Lliteras Juan, <i>de ca na Mariaina</i>	desembre de 1920 - desembre de 1922
Miquel Melià Noguera, <i>Catrif</i>	desembre de 1922 - juliol de 1925
Miquel Ximelis Font, <i>Cotó</i>	juliol - novembre de 1925
Sebastià Móra Garcia, <i>Banyat</i>	novembre de 1925 - juliol de 1927
Gabriel Ferrer Julià, <i>Moi</i>	juliol de 1927 - abril de 1928
Josep Bonnin Bonnin, <i>Colau</i>	abril de 1928 - març de 1929
Joan Garí Barceló, <i>Lluc</i>	març de 1929 - setembre de 1931
Antoni Vaquer Morlà, <i>Banyeres</i>	setembre de 1931 - març de 1934

¹¹ AMPo, AEP. Reglament de la societat El Porvenir, capítol XVIII, art. núm. 79.

¹² Vegeu als annexos. Fons de la societat de socors mutus El Porvenir de Porreres.

Climent Garau Juan, <i>Marió</i>	març de 1934 - agost de 1936
Joan Sorell	agost de 1936 - maig de 1938
Bernat Xamena Castell, <i>Hereu</i>	maig de 1938 - desembre de 1948
Joan Nicolau Bonet	desembre de 1948 - gener de 1951
Bernat Ferrà Garcia, <i>Sabater Àngel</i>	gener de 1951 - gener de 1956
Andreu Nicolau Barceló, <i>Vogo / de Son Bages</i>	gener - novembre de 1956
Guillem Bauçà Mas, <i>Xiscos</i>	novembre de 1956 - novembre de 1960
Antoni Obrador Mas, <i>Banyeres</i>	novembre de 1960 - juny de 1973
Rafel Segura Barceló, <i>Gelat</i>	juny de 1973 - abril de 1974
Mateu Rigo Julià, <i>de can Marc</i>	abril de 1974 - març de 1979
Rafel Andreu Nicolau, <i>Molino</i>	març de 1979 - octubre de 1980
Bartomeu Móra Mulet, <i>Surt</i>	octubre de 1980 - setembre de 1983

Subsidis per malaltia i defunció

El fons econòmic de la societat estava conformat per les quotes mensuals dels mutualistes, els donatius i altres conceptes que s'ingressaven als comptes que la mutualitat tenia oberts a diferents entitats bancàries de Porreres (Es Crèdit, Banca March i Caixa Rural). Amb aquests doblers es pagaven setmanalment els subsidis de malaltia o de defunció recollits al capítol XIV del reglament de la societat.

Subsidis

- *Per malaltia*: els socis cobraven 2,50 pessetes diàries durant un període de dos mesos en cas de malalties de medicina i cirurgia major. Per cirurgia menor cobraven 1,50 pessetes diàries, igualment durant dos mesos. També tenien dret a subsidi per cirurgia major els socis afectats per una malaltia mental o demència, a més dels associats que durant la seva afecció fos necessari el seu trasllat a un centre mèdic fora del municipi, o bé a l'Hospital Psiquiàtric de Palma. Transcorreguts els dos mesos, es podia sol·licitar una nova prestació anomenada "de convalescència". Aquest ajut era d'una pesseta diària per un període màxim de trenta dies i s'havia d'aprovar per la Junta Ordinària de Socis. Per tal de beneficiar-se del subsidi, els malalts havien de restar a casa seva durant la recuperació. Val a dir que es castigava la sortida del domicili sense el corresponent permís mèdic signat per la direcció de la mutualitat.

A partir dels anys quaranta, el subsidi per malaltia major passà a tres pessetes diàries i la convalescència a 1,50 pessetes diàries. L'ajut per malaltia menor es va mantenir a 1,50 pessetes diàries. Però durant la dècada dels anys cinquanta i seixanta es tornaren a modificar els ajuts. Llavors per malaltia major cobraven 9,5 pessetes; 2,50 pessetes per malaltia menor i una pesseta diària per convalescència.

- *Per a l'administració del viàtic*: a més del subsidi per malaltia, els familiars dels mutualistes cobraven una quantitat per a l'administració del viàtic que solia ser d'unes vint pessetes¹³.

El mes d'abril de 1914, la Junta de Socis va aprovar el pagament del subsidi i la participació de la mutualitat a la processó del viàtic. A la mateixa sessió, es va decidir la compra d'un ciri per a cada associat per fer l'acompanyament. Una comissió fou l'encarregada d'adquirir vuitanta ciris. Cada associat rebia una atxa amb un número que era atorgat per sorteig.

El metge de la mutualitat era l'encarregat de donar l'ordre de viaticar a la Directiva. Després avisaven tots els associats i els comunicaven l'hora de la processó. A l'hora indicada, els socis de l'associació s'acostaven a la parròquia amb el ciri i l'estendard i acompanyaven els familiars i les amistats del malalt a casa seva. Les dones esperaven a la casa. A continuació, començava el seguici presidit pel vicari que portava el santíssim dins una artística bossa que li penjava del coll. El sacerdot anava acompanyat per l'escolà que tocava una campaneta. Per allà on passaven s'encenia un llum i els veïnats sortien al portal de les cases, s'agenollaven i resaven un parenostre. El capellà se situava davall un paraigua gros de color vermell, però si la família era benestant s'utilitzava un dosser. L'assistència a la processó era obligatòria per a tots els mutualistes. El soci que no hi podia assistir ho havia de justificar. Si no, era sancionat.

- *Per defunció*: també es cobrava una quantitat en cas de defunció d'un associat. El cobrament es feia efectiu sempre que el soci comptés amb una antiguitat superior a un any i rebien les quantitats els seus hereus legítims. Inicialment, s'establí un subsidi de vint-i-cinc pessetes. Normalment aquesta compensació econòmica era la mateixa que es cobrava per a l'administració del viàtic.

Quan se sabia la notícia de la defunció d'un mutualista, penjaven a la façana del local social l'estendard amb un crespó negre en senyal de dol. Seguidament, convocaven tots els associats per assistir al funeral que era també obligatori¹⁴. Finalitzat l'ofici, acompanyaven del fèretre en processó fins a la sortida del poble. Devora l'Escorxador Municipal recollien els ciris i els retornaven al local social. Amb aquesta actuació la mutualitat volia reforçar els llaços de germanor i solidaritat entre els seus associats.

Préstecs

A més dels subsidis per malaltia i defunció, la mutualitat atorgava línies de crèdit (préstecs o pagarés) als seus associats i familiars per un període d'un any negociable, a un interès del 4% o el 5%. Es podien sol·licitar ajuts a partir de cent pessetes fins a mil. Majoritàriament, els

¹³ El viàtic era el sagrament de l'eucaristia administrat a un malalt que estava en perill de mort. Fins no fa gaire temps, el viàtic es duia als malats d'una manera solemne, amb la participació de la gent i processionalment. A Porreres, s'avisava a tot el poble tocant la campana anomenada "des combregars". Aquesta campana estava fora del campanar, situada en una capelleta damunt la teulada de la parròquia. JULIÀ SASTRE, Joan (1982): *Porreres coses d'altre temps*, Palma, p. 50.

¹⁴ L'avís als socis en cas de defunció va desaparèixer a partir del 1954, segons consta a un acord pres per la Junta Ordinària dia 4 de gener de 1954. Acta núm. 162.

manlleus concedits no sobrepassaren en cap cas les tres-centes pessetes. El soci o familiar que demanava el crèdit ho havia d'avaluar amb una segona firma que en garantís el cobrament. Després de consultar la documentació, podem dir que anualment entre vint-i-cinc i quaranta persones es beneficiaven dels préstecs de la societat. Aquests subsidis s'acabaren durant la postguerra i no es tornaren a implantar.

Obligacions i sancions

Com la major part de societats de socors mutus, El Porvenir va crear una Comissió d'Admissió de Socis, que s'encarregava de recollir informació sobre les persones que havien demanat prendre-hi part. D'aquesta manera, la Comissió indagava si l'aspirant havia estat malalt anteriorment, si havia tingut alguna malaltia crònica, si amagava una afecció el dia de la seva afiliació i també, en algunes ocasions, si era de bona conducta. Aquestes clàusules sembla ésser que s'aplicaren en les societats de socors mutus de tot arreu¹⁵.

Al mateix temps, la societat va establir unes mesures de control i d'inspecció per tal d'evitar estafes i enganys en el cobrament del subsidi per malaltia. Quan un soci estava de baixa i percebia els ajuts econòmics corresponents, la Comissió podia entrar al seu domicili per tal de verificar aquest fet. Cal esmentar que hem pogut constatar la denegació d'aquest subsidi perquè algun associat cobrava la indemnització i continuava treballant. Aquest era un fet comú.

Tampoc no es podia percebre cap tipus de subsidi si la malaltia o accident era a causa de l'abús de l'alcohol, dels narcòtics, així com també arran de bregues, desafiaments o afeccions venèries. La societat també denegava els diferents ajuts a aquells socis que es negaven a ser atesos pel metge de l'associació¹⁶ o no deixaven entrar el visitador a casa seva. També per imprudència i inobediència¹⁷.

Altres raons per ser sancionats o inhabilitats eren l'incompliment del reglament, ser castigat per la justícia per un delictes greu o per impagament de les quotes. En aquest darrer cas, l'endeutament de dues mensualitats sense haver-ho justificat ocasionava la baixa immediata de la societat, ara bé, es podia demanar ser admès una altra vegada amb la condició que fes efectiva la quantitat deutora. Cal afegir que s'havien d'entregar els rebuts d'altres i baixes per malaltia en un temps no superior a les vint-i-quatre hores. Si no es complia aquest termini, el soci era sancionat amb la pèrdua d'un dia de subsidi per cada dia de retard del pagament.

En tots els casos en què l'associat fos reincident, la Junta Directiva podia proposar la seva expulsió, que havia de ser ratificada per dues terceres parts de la Junta Ordinària de Socis. Si es decretava l'expulsió, el soci perdía tots els drets que atorgava la mutualitat. En general, podem afirmar que l'aplicació dels subsidis representava la tasca més difícil de totes les Directives. Això es reflecteix en les actes de la societat.

¹⁵ SANTANA MORRO, Manel (2002). *El forjament de la solidaritat. Mutualitats, Cooperatives, Societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma: Edicions Cort, p. 39.

¹⁶ La mutualitat tenia dos metges que s'encarregaven d'assistir els associats. En compensació del seu treball rebien un sou mensual. A vegades, el facultatiu cobrava una quantitat per cada individu atès.

¹⁷ A tall d'exemple, podem dir que la Directiva va acordar suspendre el cobrament del subsidi per malaltia a un soci que fou sorprès mentre ballava el dia del carnaval amb la seva esposa. AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 2 de març de 1930. Acta núm. 274.

Evolució de la societat

Al llarg dels primers trenta anys d'existència, El Porvenir presentava xifres d'afiliació molt importants comparables a altres societats mutuels de la Part Forana. Com ja hem exposat anteriorment, tretze persones fundaren la mutualitat el 1910, però ben aviat la xifra d'associats va augmentar (29 socis en el període de 1911-1912). Deu anys després, el 1922, la mutualitat ja tenia 325 socis¹⁸ i el setembre de 1927 arribava als 516 associats¹⁹.

En aquest període es registraren dos fets destacats. Per una banda, l'augment considerable de socis que ben segur fou a causa del treball de les directives presidides per Bartomeu Lliteras Juan, *de ca na Mariaina*, (desembre de 1920 - desembre de 1922); Miquel Melià Noguera, *Catrif*, (desembre de 1922 - juliol de 1925); Miquel Ximelis Font, *Cotó*, (juliol - novembre de 1925) i Sebastià Móra Garcia, *Banyat*, (novembre de 1925 - juliol de 1927), les quals iniciaren campanyes de recaptació de socis amb la intenció d'augmentar els ingressos de la mutualitat. En aquest sentit, hem d'esmentar un dels acords que es prengueren: "que para el acrecentamiento de la sociedad creía conveniente conceder a todos los socios que reporten otros socios, una peseta para cada uno que sea propuesto y admitido por la junta de admisión"²⁰. Per l'altra banda, la prosperitat social va coincidir amb uns anys certament conflictius, cosa que va provocar el registrament de l'expulsió d'alguns membres de les directives per malversació del fons econòmic de la societat.

Durant el període de la II República (abril de 1931 - juliol de 1936), la mutualitat consolidà la seva evolució amb més de sis-cents associats. Al marge de l'atractiu de les dietes o subsidis que pogués oferir als seus associats, la motivació que podia incitar a formar-hi part era el deficient servei mèdic municipal. Molta gent resident a fora vila no tenia assegurada la visita del metge, de fet molts dels petits propietaris de Porreres cercaven, precisament, el servei i l'eficàcia del facultatiu de la mútua, en lloc de l'ús del metge titular del municipi.

Un altre fet destacable del moment fou l'adaptació de l'entitat al nou ambient polític que es vivia en aquells anys. Així, alguns socis proposaren eliminar les imatges del rei Alfons XIII i del papa Pius X del local social, a més de suprimir la corona de la bandera de la mutualitat. La demanda causà polèmica entre els socis i generà fortes protestes del mutualista Joan Móra Ferrando, *de can Móra*, que en aquells moments era batle de Porreres. El mes de febrer de 1932, la Directiva presidida per Antoni Vaquer Morlà, *Banyeres*, després que la massa social es pronunciés a favor de la supressió, va autoritzar "que las figuras de S.S. el Papa y el Rey se archiven guardándose y que los marcos sean utilizados por los conceptos más necesarios"²¹. Curiosament, aquesta decisió anticlerical i antimonàrquica contrasta amb l'acord pres el setembre de 1932, d'assistir a la processó del Corpus després d'una petició que va fer el soci i rector de Porreres Lluís Crespí Niell.

Però l'esdeveniment més important del temps de la República fou la commemoració del 25è aniversari de la societat²². A causa de les noces d'argent, la Directiva presidida per Climent Garau Juan, *Marió*, va organitzar nombrosos actes i celebracions, entre els quals cal destacar la celebració d'un ofici en memòria dels socis difunts a la parròquia i un dinar al santuari de Monti-

¹⁸ AMPo, AEP. Llibre de registre de socis (1910-1935).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 4 d'abril de 1921. Acta núm. 72.

²¹ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 7 de febrer de 1932. Acta núm. 234.

²² Vegeu GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2006). *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear, p. 129-132 i GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2012). *Climent Garau Juan (1896-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear, p. 122-130.

sion per a tots els afiliats, amb l'assistència dels socis fundadors. Al capvespre, es realitzà un acte al cine Moderno (Can Gelat). Hi van intervenir el president de la mútua, Climent Garau Juan, *Marió*, el secretari Bartomeu Vaquer, *Picarola*, i el soci fundador i primer president Pere Móra Gomila, *de can Negre*. Finalitzats els parlaments, la Directiva va oferir als assistents un refrigeri que fou amenitzat per la Filharmònica Porrerenca i l'orquestrina local, Dalmau Jazz.

A partir del començament de la Guerra Civil, arribaren els fets convulsos a les oficines de la mutualitat. Uns dies després del triomf del cop d'estat militar a Mallorca, la Directiva, després d'escoltar alguns socis que es queixaven de l'absència del president Climent Garau Juan, *Marió*, que aleshores era batle de Porreres, va decidir convocar una Assemblea Extraordinària per al diumenge dia 2 d'agost, amb la intenció d'elegir un nou president “por desconocerse el paradero del actual”²³. Arribat el dia de la Junta General, es proposaren diversos candidats a la successió: Antoni Vaquer, Gabriel Ferrer, Joan Sorell, Antoni Barceló, Josep Bonnin i Francesc Moll. Dels proposats fou nomenat nou president Joan Sorell²⁴. Dos dies més tard, presentaren la dimissió voluntària dels seus càrrecs les següents persones: Josep Miró, *Pixa*; Miquel Ferra, *Carraixet*; Andreu Amengual Barceló, *Amengual*; Gabriel Mesquida i Bartomeu Vaquer, *Picarola*. Ben segur que la causa fou la proximitat política que tenien aquestes persones amb l'expresident Garau. Aquest fou un fet que es registrà per primera vegada en vint-i-cinc anys d'existència de la societat. Dues setmanes després, dels cinc dimissionaris, dos van ser detinguts i afusellats a l'antic cementiri de Manacor²⁵. Aquest assumpte es va tancar dia 19 d'agost de 1936 amb l'expulsió de l'expresident Climent Garau Juan.

A més, la nova Directiva va obviar els reglaments fundacionals de la societat de restar al marge de qualsevol esdeveniment polític: “La sociedad [...] proporciona además solaz y entretenimiento, y todas las ventajas que se obtienen del trato mútuo y excluye de si cuanto tenga relación con la política”²⁶ i va decidir adherir-se al moviment nacional del general Franco i atorgar un ajut econòmic als soldats de l'exèrcit nacional mobilitzats durant el conflicte: “Todos los socios que encuadrados en el ejército nacional o milicias sufrieran alguna enfermedad tienen derecho al subsidio de la sociedad”²⁷. En darrer lloc, la Directiva també va decidir donar una subvenció de mil pessetes a favor de la lluita nacional²⁸.

Tot i la seva afinitat envers el nou règim, les directives de la mutualitat van tractar un altre tema molt espinós i que generà un ampli debat en el si de l'entitat. Ens referim al tema del pagament del subsidi per defunció a les famílies d'alguns porrerencs que foren represaliats durant la guerra i que eren socis d'El Porvenir. Aquests foren els casos de Sebastià Ximelis Bisquerra, *Cotó*; els germans Climent i Joan Garau Juan, *Marió*; Francesc Llaneras Trobat, *Pastís*; Sebastià Ferrà Xamena, *Carraixet*, i Jaume Julià Mesquida, *Picarola*²⁹.

²³ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 26 de juliol de 1936. Acta núm. 129.

²⁴ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 2 d'agost de 1936. Acta núm. 130.

²⁵ Andreu Amengual Barceló, *Amengual*, i Bartomeu Vaquer, *Picarola*, foren afusellats a Manacor la nit del 16 al 17 d'agost de 1936.

²⁶ AMPo, AEP. Reglament de la societat El Porvenir de Porreres. Capítol I, art. núm. 1.

²⁷ ARM. Expedients del registre d'associacions del Govern Civil de Mallorca. Caixa 1632, expedient 788.

²⁸ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 2 d'agost de 1936. Acta núm. 130. A la Junta de Socis de dia 7 d'abril de 1957 es va decidir comprar una pintura del general Franco i un crucifix pel local social.

²⁹ Sebastià Ximelis Bisquerra, *de Can Cotó*, fou afusellat a Palma dia 16 d'octubre de 1936. Els germans Climent i Joan Garau, *de Can Marió*, foren assassinats a Palma, al camí dels Reis la nit del 22 al 23 de setembre de 1936. Francesc Llaneras Trobat, *Pastís*, i Sebastià Ferrà Xamena, *Carraixet*, foren assassinats el mes d'agost de 1936 a Manacor. Jaume Julià Mesquida, *Picarola*, fou assassinat a la finca de Son Lluís el mes de setembre de 1936.

En un primer moment, la Directiva i la massa social estaven dividides, uns se situaren a favor del pagament del subsidi i d'altres en contra. També n'hi havia que eren partidaris de fer una subscripció voluntària a favor de les famílies dels represaliats. Però finalment, l'1 de maig de 1938, la proposta fou aprovada per vint vots a favor, sis en contra i tres abstencions. Tot i aquest fet, mai no pagaren el subsidi de defunció a la família de Climent Garau, al·legant que fou expulsat de l'entitat i, per tant, sense dret a rebre cap tipus d'ajut.

Malgrat els fets de la guerra i la duríssima postguerra, El Porvenir va mantenir la seva massa social, ara bé la captació de nous socis va baixar considerablement. Entre 1931 i 1936 es registrà una mitjana d'afiliació de trenta-set socis anuals, mentre que el període que va des de l'any 1939 fins al 1945, la inscripció baixà als quinze socis cada any. Amb aquests resultats podem afirmar que durant la dècada dels quaranta i cinquanta s'inicià la decadència social de l'entitat. Tot i que encara conservava un cens entorn dels cinc-cents socis, mai no tornaria a assolir els índexs de socis d'anys enrere.

Una altre fet que no ajudaria gens a la mutualitat és la progressiva intervenció del Govern de l'Estat en matèria social, concretament amb la creació del "Seguro Obligatorio de Enfermedad" l'any 1942³⁰ i la instauració del sistema espanyol de Seguretat Social l'any 1963³¹. Aquestes iniciatives donaren lloc a una disminució progressiva del nombre d'associats i, en conseqüència, una baixada dels ingressos de la mutualitat. Així, l'any 1965 El Porvenir tenia 278 socis. Dos anys després, el 1967, passava a 248³². Des de llavors, la xifra no va fer més que baixar any rere any i el 1973 en quedaven 191³³. A partir d'aquells moments, El Porvenir va deixar de ser una societat de socors mutus i es va convertir en una entitat amb una vessant més bé recreativa. Cal esmentar que, com a actes més destacables, conservava l'organització d'una excursió anual, l'acompanyament als enterraments amb motiu de la defunció d'un soci i l'exhibició de la bandera de la societat. El 1983 la societat va desaparèixer després de més de setanta anys d'existència, deixant una forta empremta al poble de Porreres.

Inscripció de socis d'El Porvenir de Porreres (1910-1964)

Any	Socis	Any	Socis	Any	Socis	Any	Socis	Any	Socis	Any	Socis
1910	12	1920	3	1930	41	1940	17	1950	7	1960	0
1911	9	1921	24	1931	44	1941	8	1951	18	1961	3
1912	4	1922	81	1932	37	1942	18	1952	8	1962	1
1913	17	1923	38	1933	20	1943	13	1953	9	1963	0
1914	2	1924	34	1934	26	1944	13	1954	9	1964	2
1915	5	1925	35	1935	44	1945	19	1955	17	1963	0
1916	5	1926	39	1936	52	1946	12	1956	24	1964	2
1917	10	1927	65	1937	11	1947	9	1957	8		
1918	10	1928	25	1938	18	1948	7	1958	6		
1919	1	1929	55	1939	19	1949	3	1959	1		

³⁰ Llei de dia 14 de desembre de 1942. Es va implantar l'1 de setembre de 1944.

³¹ Llei de Bases de la Seguretat Social de dia 28 de desembre de 1963.

³² AMPo, AEP. Llibre registre de socis (1964-1967).

³³ AMPo, AEP. Llibre registre de socis (1965, 1968, 1973 i 1976).

Cultura, entreteniment , beneficència i germanor

A banda de la seva tasca mutualista i subsidiària, les diferents juntes de la mutualitat varen desenvolupar i fomentar altres activitats com la beneficència (les subscripcions voluntàries), els actes recreatius i d'esbarjo (el teatre, les verbenes, les conferències, les excursions, etc.) i l'educació i la cultura (l'escola nocturna), sense deixar de banda la seva vessant de germanor i companyonia (el dinar anual, l'ofici en sufragi dels socis difunts, els funerals, les processons, etc.). El Porvenir fou, per tant, una associació que també tenia com a objectiu oferir respostes socials, culturals, recreatives i pedagògiques als seus socis³⁴.

La beneficència es manifestava amb l'aportació de donatius que feien els mateixos socis o l'entitat en favor dels mutualistes més necessitats³⁵, o bé a través de l'obertura de subscripcions voluntàries de caràcter extraordinari (epidèmies, guerres, etc.). Aquestes iniciatives sempre havien de ser aprovades per la Junta Directiva. A continuació n'esmentarem alguns exemples:

Dia 1 de novembre de 1918 la Junta va acordar el cobrament de la meitat de la quota mensual als socis afectats per la greu epidèmia de grip que assolava el poble de Porreres.

Dia 2 de novembre de 1924 es va obrir una subscripció voluntària a favor dels soldats porrerencs que es trobaven destinats a la guerra del Marroc. La recaptació fou de 162,35 pessetes. La quantitat, fou donada als pares o tutors dels vint-i-set soldats mobilitzats a raó de 6,1 pessetes cada un³⁶.

Pel que fa a les activitats recreatives, les de major ressò foren les vetllades de teatre. Foren unes actuacions que s'iniciaren a partir dels anys vint, amb la intenció de donar un nou impuls a l'entitat i captar nous socis i ingressos. També les organitzaven per retre homenatge als socis fundadors de la societat. En referència a aquest tema, el primer acord que trobem es dona a l'Assemblea General de dia 13 de novembre de 1921, en la qual es va acordar fer una representació teatral. A partir d'aquests moments, les vetllades teatrals es feren amb una certa regularitat, fins a la dècada dels anys seixanta que van desaparèixer. En aquest apartat també cal mencionar l'organització de verbenes³⁷. Normalment eren actes molt concorreguts i fer-los suposava una font d'ingressos no gens menyspreables.

A més de les vetllades teatrals i les verbenes, no podem deixar d'esmentar l'organització de l'excursió anual per a tots els socis i familiars de l'entitat, a partir de mitjans dels cinquanta. Així, el mes de juliol de 1954, sota la presidència de Bernat Ferrà Garcia, *Sabater Àngel*, van acordar dur a terme aquesta iniciativa. La primera diada excursionista fou un èxit, els socis visitaren les Coves del Drach, Artà i Cala Rajada. Després del bon resultat de la iniciativa, la Junta va decidir realitzar una sortida anual durant l'estiu³⁸.

Finalment, cal esmentar una de les darreres actuacions de la societat des del punt de vista recreatiu i d'esbarjo. El mes de novembre de 1959 van decidir iniciar els tràmits per llogar la sala de cinema de Can Gornals amb la intenció d'instal·lar-hi un bar, obrir-hi les oficines de l'entitat

³⁴ FULLANA PUIGSERVER, Pere (1990). *El Catolicisme Social a Mallorca (1877-1902)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 194-195.

³⁵ AMPo, AEP. Acta de l'Assemblea Ordinària de Socis de dia 15 de gener de 1911. Acta núm. 3.

³⁶ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 7 de desembre de 1924. Acta núm. 140.

³⁷ Com a exemple, podem mencionar l'organització d'una verbena a la plaça de toros per les festes de Sant Roc de 1977. Actuaren els grups musicals: Los Javaloyas, Grupo 15, Los Pamperos i el grup local Los Quijotes.

³⁸ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 12 de setembre de 1954. Acta núm. 212.

i utilitzar la sala per organitzar vetllades de ball els caps de setmana³⁹. Amb aquesta actuació volien regenerar la societat, atreure la joventut i aconseguir més associats. Tot i la bona proposta, el projecte va quedar aturat.

Pel que fa al camp de l'educació i la cultura, cal mencionar la posada en marxa, l'any 1921, d'una escola nocturna per als socis i familiars que ho desitgessin. Les classes eren gratuïtes i impartides pel president de la societat Bartomeu Lliteres Juan, *de ca na Mariaina*. La intenció de l'escola era que els associats s'iniciessin en les primeres lletres (llegir i escriure). A hores d'ara no sabem quin temps va durar aquesta iniciativa. També és bo recordar que el mes de març de 1927 una vintena de socis va intentar crear una banda de música. El mateix mes, la Junta va acordar avançar els doblers per a la compra d'instruments musicals i obrir una subscripció popular, amb la qual es varen recaptar 122,50 pessetes⁴⁰. Finalment, l'assumpte no es va dur a terme i es tornaren les quantitats als socis benefactors. També cal destacar que, el gener de 1915, la Directiva va acordar subscriure's a la revista "La Esfera" i al diari "La Almudaina" perquè els associats que s'acostessin al local poguessin gaudir de la lectura.

El model associatiu d'El Porvenir també va fomentar els actes de germanor i companyonia. En aquest àmbit cal destacar-ne els següents: l'organització del dinar anual de socis al santuari de Monti-sion, l'ofici en sufragi dels socis difunts, la participació a la processó del Corpus i l'assistència als funerals i a l'enterrament, en produir-se la defunció de qualche associat.

Si fem una ullada als llibres d'actes que es conserven de les sessions o juntes generals queda ben patent el que es feia en aquest sentit. Així, trobem que a partir de 1928 la Directiva presidida per Josep Bonnin Bonnin, *Colau*, va decidir celebrar un ofici en sufragi de tots els socis difunts de l'entitat. L'assistència era obligatòria, tant per a la Junta Directiva com per a la resta de socis⁴¹. Inicialment se celebrava cada 29 de juny, festivitat de Sant Pere. Però mesos després van decidir celebrar la missa el mes de novembre, ja que coincidia amb la data de fundació de la mutualitat. Finalment, el dia elegit fou el 28 de desembre. Durant el dia festiu s'engalanava la façana del local social i s'hissava la bandera d'El Porvenir en record de tots els mutualistes difunts⁴². Acabat l'ofici se servia un petit refrigeri.

També podem destacar la celebració del 25è i 50è aniversari de la societat els dies 28 de desembre de 1935 i 8 de desembre de 1960, respectivament. Pel que fa a la celebració de les noces d'argent, la Directiva presidida per Climent Garau Juan, *Marió*, va organitzar una diada festiva amb un bon grapat d'actes⁴³. Per a les noces d'or, la Junta presidida per Antoni Obrador Mas, *Banyeres*, també va seguir el mateix camí. Els socis es concentraren a Plaça i es van desplaçar a peu fins al Pou Nou, acompanyats per les peces musicals que va interpretar una de les dues bandes de música de Porreres⁴⁴. Tot seguit, anaren al santuari de Monti-sion amb autocars, on varen

³⁹ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 13 de novembre de 1959. Acta núm. 272.

⁴⁰ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 6 de març de 1927. Acta núm. 189.

⁴¹ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 19 d'abril de 1928. Acta núm. 227.

⁴² AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 28 d'octubre de 1928. Acta núm. 240.

⁴³ Vegeu pàgines 9 i 10.

⁴⁴ La diada fou amenitzada amb la música de les dues bandes de música de Porreres, la Filharmònica Porrerenca i la banda de Santa Cecília. A causa de la rivalitat i la relació tensa entre aquestes dues, la Directiva d'El Porvenir va decidir fer un sorteig amb els dos presidents per solucionar l'ordre d'intervenció. No coneixem el resultat del sorteig, però podem dir que una agrupació musical va sonar des de la Plaça de la vila fins al Pou Nou, per acompanyar els socis en processó, mentre que l'altra va amenitzar el refresc al claustre del santuari de Monti-sion. AMPo, AEP. Acta de l'Assemblea Ordinària de dia 8 de novembre de 1950. Acta núm. (verificar data de l'Assemblea).

celebrar l'ofici recordatori per a tots els socis difunts. Després, van fer la imposició d'una banda commemorativa a la Mare de Déu de Montis-sion i la van nomenar sòcia d'honor de la mutualitat. Llavors, hi va haver un refresc i un concert musical. L'acte matinal va acabar amb unes breus paraules del president de la societat. Al capvespre, al Principal Cinema (cine de Can Boterí) es va representar el drama *La Campana de la Almudaina*, de l'autor mallorquí Joan Palou i Coll. La representació va completar-se amb la interpretació d'unes peces còmiques i musicals a càrrec de músics porrerencs. L'endemà, dia 9, es va celebrar un ofici amb record de tots els socis difunts de la mutualitat a la parròquia. L'organització de tots aquests actes anà a càrrec del soci Antoni Rosselló Verger, *Gulla*, i s'obtingueren uns beneficis de 1.164 pessetes.

Cal recordar també, que dia 17 de novembre de 1929, la Directiva va decidir confeccionar tres panells amb els noms de tots els socis, per tal de tenir-los exposats al local social. Anys després, un grup de mutualistes va proposar la confecció d'un quadre amb les fotografies de tots els socis fundadors de la societat. La intenció era retre un petit homenatge a les persones que fundaren El Porvenir. La proposta fou aprovada per unanimitat⁴⁵. Dia 27 de novembre de 1955 van celebrar una festa al saló d'actes del Centre d'Acció Catòlica, durant la qual van presentar l'obra. Tot seguit es va traslladar el quadre al local social. L'acte fou molt concorregut⁴⁶.

En darrer lloc, no podem deixar de mencionar un aspecte de caràcter simbòlic i molt recordat pels qui foren socis de la mutualitat. Ens referim a les banderes de la societat El Porvenir de Porreres. Cal esmentar que l'entitat tenia dues banderes. La primera penjava de la façana del local social i quan rebien la notícia de la defunció d'un mutualista li afegien un llaç negre per expressar el condol per la pèrdua del soci. També la utilitzaven per a la processó del viàtic i als acompanyaments dels funerals⁴⁷. Pel que fa al segon estendard, anomenat "de gala", presidia tots els actes festius i de rellevància de la mutualitat (les festes de Sant Roc⁴⁸, la festivitat del Corpus, l'ofici anual en memòria dels socis difunts, etc.).

A principis de l'any 1921 la Junta Directiva presidida per Bartomeu Lliteras Juan, *de cana Mariaina*, va proposar la confecció de dues banderes per a la societat. Inicialment, van decidir deixar el tema per a la propera Assemblea General que es va celebrar dia 4 d'abril de 1921. Aquest dia la proposta fou aprovada per vint-i-dos vots a favor i quatre en contra. A principis de gener de 1925, els estendards confeccionats per les monges de la congregació de les terciàries franciscanes de Porreres estaven llests i foren entregats al president de la mutualitat, Miquel Melià Noguera, *Catrif*, juntament amb un llistat dels socis que costejaren l'encàrrec. Dia 7 de juny de 1928 es van beneir i es presentaren a tots els socis. Mesos més tard, el 28 d'octubre de 1928, la Junta va acordar penjar la bandera a la façana del local social cada vegada que es registrés la mort d'un soci. També cal esmentar que hi havia un soci que era l'encarregat del servei de portabandera, per la qual cosa cobrava una gratificació, igual que els dos nins que portaven els flocs que penjaven de l'estendard.

Finalment, el juliol de 2003, un dels darrers socis de l'entitat Antoni Rosselló Verger, *Gulla*, feu el donatiu al poble de Porreres de l'arxiu d'El Porvenir. Cal esmentar però, que no hi havia els dos estendards de la societat. És una pena que a hores d'ara no s'hagin pogut recuperar.

⁴⁵ AMPo, AEP. Acta de la Junta Ordinària de Socis de dia 10 de gener de 1954. Acta núm. 163.

⁴⁶ Aquestes obres també foren cedides com a part de l'arxiu de la societat El Porvenir de Porreres.

⁴⁷ L'acord fou pres a la Junta Ordinària de Socis de dia 28 d'octubre de 1928. Acta núm. 242.

⁴⁸ L'acord fou pres a la Junta Ordinària de Socis de dia 24 de gener de 1926. Acta núm. 171.

Conclusions

La societat de socors mutus El Porvenir fou fundada a principis del segle XX amb la intenció de resoldre tota una sèrie de necessitats de les classes més baixes i treballadores de Porreres. En definitiva, que l'associat tengués una assistència mèdica universal i mínima, un subsidi en cas de malaltia, llarga malaltia o mort. Aquestes eren unes mancances que l'Estat no resolía i tampoc no ho feia l'Ajuntament ni els seus patrons. Un altre element característic important de l'entitat era, sens dubte, el seu esperit associacionista social i lúdic.

Els primers trenta anys d'existència El Porvenir va tenir un nombre elevat de socis, amb unes xifres que arribaren a superar els sis-cents mutualistes l'any 1935. D'aquesta manera, la seva economia al llarg del decenni dels anys vint als trenta fou positiva i tenia uns ingressos bons i regulars en concepte de les quotes abonades pels associats. El moment econòmic més àlgid es produí en el primer semestre de 1936 quan tenia un fons econòmic que superava les vint mil pesetes. També cal dir que, en acabar la Guerra Civil, les juntes generals es reduïren a la mínima expressió, la qual cosa va agreujar la seva situació. Els ingressos, més o manco es van mantenir, però les xifres de nous afiliats baixaren considerablement, així com també la seva activitat social. Aquestes circumstàncies són comprensibles a causa del moment que es vivia.

Finalment, cal esmentar que a partir dels anys cinquanta la mutualitat recuperà la seva estabilitat econòmica, però la bonança fou momentània, ja que es registrà una pèrdua de massa social a causa de les millores introduïdes en els estatuts dels treballadors. A poc a poc, la societat deixà de ser una entitat de socors mutus i conservà sols la vessant recreativa i cultural, funció que va fer fins a la seva desaparició l'any 1983. En definitiva, El Porvenir fou una peça clau a l'hora d'entendre l'organització de l'oci i la sociabilitat dels sectors populars de Porreres, des de principis del segle XX fins a la dècada dels vuitanta de la mateixa centúria.

Annexos

Fons documental de la societat El Porvenir de Porreres (AEP)

a) Llibres d'actes

- Llibre primer (desembre de 1910 - maig de 1926).
- Llibre segon (juny de 1926 - agost de 1932).
- Llibre tercer (setembre de 1932 - novembre de 1939).
- Llibre quart (abril de 1939 - gener de 1949).
- Llibre cinquè (gener de 1949 - juny de 1961).

b) Llibres de registre de socis

- Cens de socis (1910-1925).
- Llibre de registre de socis (1910-1935). Ordenats per ordre alfabètic.
- Llibre de registre de socis (1935-1964).
- Llibre de registre de socis (novembre de 1964 - gener de 1967). Ordenats per ordre alfabètic.
- Llibre de registre de socis (1965, 1967, 1968 i 1973). Classificats per domicili dels associats.

c) Llibre de secretaria (març 1911 - març 1924, gener de 1954 - març de 1955)

- Altes i baixes mèdiques.
- Cobrament de subsidis per malaltia i defunció.
- Gratificacions i retribucions de la Junta Directiva i del personal de la societat (metges, visitadors, porter...).
- Altres despeses (material d'oficina...).

d) Llibre d'inventari i auxiliar de moviments de fons

- Llibre primer (gener 1911 - abril 1928).
- Llibre segon (abril 1928 - març 1933).
- Llibre tercer (abril 1933 - setembre 1936).

També inclou informació sobre:

- Dipòsits bancaris de la societat (Banc de Crèdit Balear, Caixa Rural i Banca March).
- Pagars i préstecs atorgats als socis i familiars.
- Lloguer del local social.
- Despeses generals, etc.

e) Llibre de cobrament de subsidis (octubre de 1953 - juny de 1975)**f) Llibres de l'interventor**

- Entrades: quotes de socis i fons de la societat.
- Despeses: pagaments de subsidis, gratificacions (visitadors, consergeria, president, tresorer, secretari i interventor) i despeses generals (material d'oficina, lloguer, neteja del local social...).

g) Llibres de caixa de la societat

- Llibrer primer (juliol de 1925 - setembre de 1930).
- Llibre segon (maig de 1928 - setembre de 1933).
- Llibrer tercer (gener de 1931 - febrer de 1934).
- Llibre quart (gener de 1929 - desembre de 1933).
- Llibre cinquè (desembre de 1940 - setembre de 1946).
- Llibre sisè (octubre de 1946 - desembre de 1951).

h) Llibres de comptabilitat

- Llibre Major (octubre de 1933 - juny de 1942).
- Llibre Major (març de 1934 - setembre de 1940).
- Llibre Major (agost de 1952 - desembre de 1958).
- Llibre Major (gener de 1959 - juliol de 1969).
- Llibre Major (juny de 1968 - octubre de 1983).
- Llibre Diari (gener de 1952 - setembre de 1958).
- Llibre Diari (octubre de 1958 - març de 1968).

i) Documentació variada

- Estatuts originals (incomplets) i documentació variada.
- Expedients dels actes recreatius (verbenes).
- Certificats mèdics.
- Expedients facultatius.

Índexs de sigles:

AMPo: Arxiu Municipal de Porreres.
AEP: Arxiu de la societat El Porvenir de Porreres.
ARM: Arxiu del Regne de Mallorca.

Fonts arxivístiques**Arxiu del Regne de Mallorca (ARM):**

Expedients del registre d'associacions del Govern Civil de Mallorca.
El Porvenir, caixa 1603, expedient 788.
La Porrerense, caixa 1632, expedient 2404.

Arxiu Municipal de Porreres:

Fons documental de la societat El Porvenir de Porreres (AEP).

Bibliografia

CASTILLO, Santiago (1993). *Las sociedades de Socorros Mútuos en la España Contemporánea*, Madrid: Centro de Estudios Históricos- UGT y Confederación Nacional de Mutualidades de Previsiones.

FERRÀ MARTORELL, Rafel (1999). "La premsa local a Porreres durant la Segona República", Porreres: Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de la Mancomunitat del Pla de Mallorca, p. 129-139.

FERRÀ MARTORELL, Rafel (2000). "La Honradez Porrerense, una societat del segle XX". Porreres: Programa de les festes de Sant Roc, p. 37-40.

FULLANA PUIGSERVER, Pere (1990). *El Catolicisme Social a Mallorca (1877-1902)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2007). *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma: Documenta Balear.

(2012). *Climent Garau Juan (1896-1936). Entre el pinzell i la vara*. Palma: Documenta Balear.

JULIÀ SASTRE, Joan (1982): *Porreres coses d'altre temps*, Palma.

MARIMON RIUTORT, Antoni (2001). “Premsa i associacionisme republicà a Mallorca (1.868-1.936)”, dins XIX Jornades d’Estudis Històrics Locals, “El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l’actualitat”, Palma: IE Baleàrics

MARTÍNEZ GALLEGO, Francesc Andreu (2010). *Esperit d’associació: Cooperativisme i mutualisme laics en el País valencià, 1834-1936*. València: Publicacions Universitat de València (PUV).

SANTANA MORRO, Manel (2002). *El forjament de la solidaritat. Mutualitats, Cooperatives, Societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma: Edicions Cort.

SERRA BUSQUETS, Sebastià (2001). “El moviment associatiu: història social, cultural i política i sociabilitat a les illes Balears a l’edat contemporània”, dins XIX Jornades d’Estudis Històrics Locals, “El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l’actualitat”, Palma: IE Baleàrics.

75 Anys de Columbòfila a Porreres

MIQUEL ÀNGEL VENY MESTRE

Què és la columbofilia?

La columbofilia és un esport. Un esport que consisteix, a grans trets, en carreres de coloms missatgers. Per tant, per a la pràctica de la columbofilia és indispensable disposar de coloms missatgers. Alguns autors defineixen la columbofilia com “un art, el conjunt de regles encaminades al cultiu i perfeccionament de les facultats d’orientació del colom missatger”.

La paraula columbofilia deriva dels vocables *columbas*, que significa colom, i de *philos*, que vol dir amant. Per tant, un columbòfil seria un “amant dels coloms”, coloms missatgers, ja que les aficions a altres tipus de coloms tenen altres noms, com per exemple l’afició als coloms butxons, que es diu columbicultura.

La columbofilia consisteix, com ja he dit, en carreres de coloms. S’amollen els coloms en un determinat lloc i, aquests, per la seva capacitat innata d’orientació, són capaços de tornar a casa seva, al colomar on s’han criat. I el guanyador és el colom que és capaç de recórrer la distància que separa el punt d’amollada del seu colomar a una major velocitat.

Els aficionats als coloms missatgers disposen d’unes instal·lacions preparades per tenir els coloms, els colomars, amb unes condicions òptimes de salut i higiene. I al llarg de l’any els cuiden, preparen i entrenen perquè tinguin un bon rendiment en les amollades.

Origen del colom missatger i utilitat al llarg de la història

No es té molt clar en quin moment es va descobrir la qualitat de certs coloms de ser capaços de trobar el camí de tornada a casa, i es va decidir explotar la qualitat per dur missatges d’un lloc a un altre, fermant un colombograma al peu del colom. Segurament es va decidir utilitzar aquest mitjà quan es va comprovar que eren més ràpids que qualsevol cavall, ja que superaven els 50 km/h, i a més eren molt fiables.

Alguns autors creuen que això succeí a Pèrsia al voltant del s. XV abans de Crist. També se sap que a l’Antiga Grècia, la comunicació a les ciutats d’origen dels guanyadors dels primers jocs olímpics es féu mitjançant coloms missatgers. Altres, com Charles Darwin, creuen que els faraons de la cinquena dinastia egípcia, cap al 2600 aC, ja disposaven de coloms missatgers, que eren utilitzats per comunicar les crescudes del Nil riu avall.

L’Imperi Romà també utilitzava els coloms missatgers per a la comunicació, sobretot en temps de guerra, al llarg de quasi tota la seva història. Però amb la caiguda de l’Imperi Romà, la utilització dels coloms a Europa Occidental va caure en l’oblit i només és va mantenir a l’Imperi Oriental.

La cultura islàmica va aprofitar aquesta capacitat dels coloms per establir una extensa xarxa de comunicació als seus territoris i per donar-li un ús militar. Això féu que els seus sistemes de comunicació fossin infinitament superiors als dels cristians.

A Europa, el desenvolupament de la columbofília no començà a ser generalitzat fins al segle XIII (sempre a remolc del món islàmic), després de la pèrdua de Terra Santa. A partir d'aquí, l'ús dels coloms missatgers és va generalitzar, sobretot per a ús militar. A més, fins a la Revolució Francesa, l'ús dels coloms missatgers era exclusivament militar i privilegi dels nobles; totes les altres classes socials ho tenien totalment prohibit.

Algunes fites històriques realitzades per coloms missatgers en conflictes bèl·lics són:

- Després de la batalla de Waterloo, s'havia de comunicar la derrota de les tropes de Napoleó a Londres, i per raons de boira no es va poder fer per senyals lluminosos i fou un colom el que va creuar el Canal de la Mànega amb el missatge.
- En el setge de París, a la guerra francoprussiana de 1870 – 1871, els coloms varen mantenir la comunicació amb l'exterior.

Ja al segle XX, tant a la Primera Guerra Mundial com a la Segona, els coloms foren utilitzats de manera intensa pels dos bàndols. Durant la Segona Guerra Mundial, en el front occidental, l'exèrcit alemany tenia més de 400.000 coloms al seu servei, tant en colomers fixes com mòbils; i es creu que els aliats encara en tenien més. El llançament de coloms amb paracaigudes darrera les línies alemanyes per part dels anglesos, per comunicar-se amb la Resistència, va ser una constant durant tot el conflicte (se'n llançaren 17.000 dels quals només 1.700 tornaren a casa).

Del període de la Segona Guerra Mundial, hi ha diversos coloms condecorats, vertaders herois de guerra, com per exemple el colom dels Estats Units "G&J" o els anglesos "Wenkie" i "Duc de Normandia" que, com es pot entreveure pel seu nom, va participar a la decisiva batalla del Desembarcament de Normandia. Fins i tot, hi va haver sistemes de contraespionatge amb coloms (els alemanys amollaren coloms amb missatges anglesos per confondre l'adversari), i també els alemanys tenien un servei de falconeria per caçar coloms de l'exèrcit rival quan transportaven missatges.

Durant la Guerra Civil Espanyola, els coloms missatgers també foren utilitzats pels dos bàndols, tant pels republicans com pels nacionals. Destaca el paper dels coloms en el setge del santuari de la Virgen de las Cabezas per part dels republicans. Els assetjats al santuari no es podien comunicar per ràdio i se'ls varen enviar coloms amb paracaigudes. Un d'aquests coloms, propietat de Rafael Quintela Barrios, amb el número 46.415, fou amollat des del santuari amb un important missatge. Durant el camí va ser ferit per metralladora, però aconseguí arribar al seu destí, entregà el missatge i després va morir. Aquest colom va ser condecorat per aquesta gesta, que va permetre a l'exèrcit nacional mantenir la plaça assetjada amb èxit.

A la Guerra Freda, encara es té constància de la utilització de coloms missatgers. Per exemple, es creu que la Unió Soviètica va donar l'ordre d'envair l'Afganistan mitjançant coloms missatgers perquè estaven segurs que els seus sistemes radioelectrònics eren escoltats. Com a dada curiosa, durant la dominació dels talibans a l'Afganistan, es va prohibir l'ús i la tinença de coloms missatgers, suposadament per evitar el seu contacte amb els grups de resistència que hi havia al país.

Com es pot veure, al llarg de la història la utilització de coloms missatgers per a transmetre missatges, sobretot en temps de guerra, ha estat molt generalitzada i en molts moments deci-

siva, però en els darrers anys, amb la generalització de l'ús d'altres mitjans de comunicació més ràpids i segurs, tals com ràdios, radars, telègrafs, etc., els coloms missatgers han anat caient en desús per a aquestes tasques, i ha quedat només la seva vessant esportiva, la columbofília.

El colom missatger de carreres

El colom missatger actual té el seu origen a Bèlgica, sembla que a principis del segle XIX. Es creu que la missatgeria belga de carreres (el colom missatger actual) es va originar per la mescla de vàries races, concretament:

- El colom silvestre o Bizet, molt ben constituït físicament.
- El colom Culbutants, amb una manera peculiar de volar. Puja molt amunt i després es deixa caure fins al terra (com el colom d'escampadissa mallorquí).
- Els gravetes, petits de vol ràpid i sostingut.
- Els camus, de bec molt curt.
- I tal vegada els carrier anglesos i els missatgers perses.

De la mescla d'aquestes races, tot i que no se saben les proporcions exactes, en sortiren dues races: el colom de *Lieja* i el colom d'*Amberes*. La unió d'aquestes dues races va donar lloc al que es va conèixer com el colom belga de carreres, i que actualment rep el nom de colom missatger.

A partir d'aquí, la selecció que han anat fent els aficionats al llarg dels anys ha donat lloc a uns coloms missatgers cada vegada més forts i resistents al vol, i amb un sentit de la orientació cada vegada més agut, el que ha permès que les amollades hagin anat augmentant de distància fins a amollades de 1.500 km o més que es fan actualment.

Apunts històrics sobre l'esport de la columbofília

L'esport de la columbofília començà a Bèlgica entre les classes obreres. Primer es feien carreres de curta distància, amb apostes i guanyava el colom que primer es posava sobre el colomar. Després es varen introduir els rellotges comprovadors i es varen anar augmentant les distàncies a recórrer pels coloms.

El primer club columbòfil del qual es té constància fou fundat el 1818 a Anvers i el primer concurs documentat data de l'any 1820, concretament el 15 de juny. Bèlgica és el bressol de la columbofília com a esport i també del colom missatger actual, com hem vist a l'apartat anterior. A partir d'aquí, la columbofília s'ha anat estenent arreu del planeta, tot i que Europa sempre ha estat, i segueix estant, a l'avantguarda.

Actualment, el país amb més llicències és la Xina (300.000), seguida d'Alemanya (58.000), Bèlgica (43.000), Polònia (43.000), Regne Unit (37.800) i Països Baixos (29.500). En el rànquing de països amb més llicències, Espanya figura en el lloc 10è, amb 4.200 llicències l'any 1999 i 300.000 coloms censats.

La distribució dins el nostre país és molt curiosa, ja que les Illes Canàries concentren el 40% de les llicències i les Illes Balears el 25%, el que suposa que un 65% de la columbofília espanyola es troba a les illes. La causa perquè a Canàries sigui tan popular la columbofília es creu que és la forta influència que exercí el Regne Unit sobre les Canàries al segle XIX. Respecte a les Illes Balears, no s'ha arribat a cap explicació o conclusió prou convincent respecte als motius d'aquesta gran proliferació d'aficionats.

La columbofília a Espanya

Sembla que els primers coloms missatgers foren introduïts a Espanya l'any 1875 pel Sr. Nilo Maria Fabra, per a la seva empresa de missatgeria. Entre els molts missatges que entregaren els seus coloms, destacà el colom, de la seva propietat, que anuncià l'arribada a Espanya, des d'alta mar, del rei Alfons XII el 8 de gener de 1875.

A partir d'aquest fet, els militars s'interessaren per la columbofília i establiren el seu propi servei de coloms missatgers. I la columbofília militar fou un fet; i al llarg de la història, la columbofília civil i la militar han conformat un matrimoni de conveniència, que acabà l'any 2010 quan es va derogar el decret que establia la tutela dels militars sobre la columbofília.

El 1890 es constituí la primera societat columbòfila a Espanya, de la mà de Diego de la Llave, la *Sociedad Colombófila de Cataluña*; i es fundà la revista "La paloma mensajera". Els primers concursos es feren l'any 1892 i el 1893 es crearen la *Sociedad Colombófila de Valencia* i la *Sociedad Colombófila de Murcia*. A partir d'aquí s'anaren succeint la creació de noves societats, curiosament, totes al llevant espanyol abans de 1900; *Correo Colombófilo de Valencia* el 1894, *Sociedades de Mataró* i *Sabadell* el 1897, *Correo Alado de Tortosa* el 1899, etc. A l'any 1900, la *Sociedad Colombófila de Cataluña* tenia delegacions a quasi totes les ciutats espanyoles, Palma de Mallorca inclosa.

El 7 de novembre de 1894, a Màlaga, es va fundar la *Federación Colombófila Española*. D'inici la constituïren la *Sociedad Colombófila de Cataluña* (amb 160 socis), la *Sociedad Colombófila de Valencia* (amb 47 socis) i la *Sociedad Colombófila de Murcia* (amb 14 socis). La primera Junta Directiva estava formada per:

- President: general Pedro Vives Vich
- Secretari – tresorer: Salvador Castelló
- Vocals:
 - Diego de la Llave (Catalunya)
 - Domingo Creus (València)
 - Federico Conejero López (Múrcia)

El 1902 es va concedir a la *Federación Colombófila Española*, el títol de *Real*, i passà a denominar-se *Real Federación Colombófila Española*, amb motiu de la primera *Exposición Nacional de la Paloma Mensajera*, celebrada als jardins del *Buen Retiro* de Madrid pel rei Alfons XIII.

El 7 de novembre de 1894 es va reglamentar i programar el primer concurs nacional, a una distància de més de 300 km, i el va guanyar el Sr. Pedro Parra de la *Sociedad Colombófila Murciana*. A partir d'aquí s'han anat succeint els diferents campionats nacionals, copes del rei i les exposicions del colom missatger any rere any, excepte pel parèntesi que es féu durant la Guerra Civil.

Des de l'inici, no es pot entendre la columbofília sense l'exèrcit. Sempre, com ja he dit, varen conformar un matrimoni de conveniència, tant per una part com per l'altra. Els militars no podien deixar una eina de comunicació militar tan poderosa en mans de civils sense control, per raons de seguretat nacional. A més, la columbofília civil els permetia disposar d'una xarxa de colomers que cobria tota la península, a la seva disposició en cas d'emergència nacional, que si ells haguessin hagut de crear i mantenir els hauria suposat un cost elevadíssim.

Per altra banda, la columbofília civil s'aprofitava de la tutela dels militars, en l'aspecte del transport dels coloms als punts d'amollada, ja que els militars proporcionaven els mitjans de transport per dur els coloms des dels clubs al punt d'amollada, es feien càrrec de les despeses del transport i proporcionaven els comboiers (les persones que s'encarreguen de cuidar els coloms durant el viatge al punt d'amollada i una vegada allà són els encarregats d'amollar-los).

A més del suport logístic, molt important, ja que suposa una gran despesa, en les èpoques d'escassetat de gra, el que feia que el seu preu augmentés moltíssim i molts socis no poguessin pagar-ho, el Ministeri de Defensa proporcionava gra per tal d'ajudar els socis a mantenir els coloms.

El Ministeri de Defensa disposava de colomers als llocs que es consideraven estratègics i, per tal de mantenir els coloms en forma i preparats per entrar en acció en el moment que fos necessari, participava amb els seus coloms en les competicions que organitzava la *Real Federación Colombófila Española*.

Aquest matrimoni de conveniència entre columbofília militar i columbofília civil es va començar a rompre amb el començament de la democràcia, quan el Ministeri de Defensa va retirar l'important suport que donava amb el transport i el subministrament de gra, tot i que la tutela sobre la columbofília va continuar, és a dir, els coloms de tots els socis seguien estant a disposició de l'exèrcit en cas de necessitat.

La retirada del suport militar va suposar el començament de la decadència de la columbofília, és a dir, la pèrdua de socis per l'augment del cost, decadència que s'accentuà a les dècades del 1990 i 2000, per la proliferació de rapinyaires provocada per les polítiques proteccionistes que s'han aplicat, i que feren que les pèrdues de coloms a les amollades, causades pels atacs de les rapinyaires, augmentessin moltíssim.

Els motius que varen dur a l'exèrcit a retirar el suport fou la millora dels mitjans de comunicació i la seva fiabilitat. Això féu que els coloms missatgers deixessin de tenir interès estratègic.

El 2008 es tancà el darrer colomer militar a *Pozuelo de Alarcón*, i a partir d'aquest moment l'exèrcit espanyol deixà de tenir coloms missatgers. El 2010, el Govern espanyol va derogar el decret que establia la tutela del Ministeri de Defensa sobre la columbofília, tot i que encara avui en dia s'ha de presentar a Defensa un cens anual de tots els coloms que hi ha a cada colomer i s'ha de sol·licitar autorització per a la instal·lació de nous colomers, el que demostra que l'exèrcit no acaba de tenir clar el fet de deixar de tenir cert control sobre els coloms missatgers que hi ha a Espanya.

Origen de la columbofília a les Illes Balears

No se sap la data exacta en què es començà a practicar la columbofília a les Illes Balears, però el 1890 ja hi havia un mínim de dos aficionats als coloms missatgers a Palma de Mallorca, en Miquel Torrandell i en José Cabot, que ja feien amollades des de diferents punts de l'illa i de Cabrera, als quals poc després se n'anaren afegint d'altres com: Pericàs, Moragues, Martorell, Darder, Llodrà, Aulet...

Aquests primers aficionats als coloms missatgers no estaven agrupats en societats d'aquí, ja que no n'hi havia cap a les Illes, sinó que alguns pertanyien a la *Sociedad Colombófila de Cataluña*, i d'altres anaven per lliure. La *Sociedad Colombófila de Cataluña* tenia una delegació a Palma de Mallorca i el delegat era Miquel Torrandell.

L'any 1892 es feren els primers concursos des d'Eivissa i foren amollades molt dures amb moltes pèrdues de coloms. Els primers coloms que s'introduïren a l'illa foren coloms procedents de Catalunya, València i França, amb els quals es realitzaren aquests primers concursos sense gaire èxit. Posteriorment, s'introduïren races belgues pures i els resultats milloraren lleugerament. A partir d'aquí, i fins a l'actualitat, els resultats de les amollades han anat millorant i cada vegada s'ha pogut amollar a majors distàncies, fins arribar a Lisboa (1050 km). Aquest fet s'ha aconseguit amb la millora de les races de coloms, mitjançant la selecció que n'han fet els aficionats de les illes a les amollades i també important a l'illa coloms d'altres llocs amb condicions geogràfiques semblants, que s'han anat creuant amb els ja provats a les illes.

El 1899 es va fundar la primera societat columbòfila de les Illes Balears, la *Sociedad Colombòfila Mallorca*, que tenia la seu social al carrer de la Unió de Palma de Mallorca. El seu primer president fou Mateu Moragues. Actualment, aquesta societat ja no existeix.

En aquesta primera societat la seguiren, també a Palma de Mallorca, la *Sociedad Unión Mensajeras* fundada l'any 1912, la *Sociedad Colombòfila Mensajera* l'any 1916 i la *Sociedad Sportiva Mensajera*, fundada al barri de la Soledat el 1919; i encara en actiu actualment, és el club columbòfil en actiu més antic de les Illes Balears.

El 1923 es va fundar la primera societat columbòfila fora de Palma, concretament a Sóller. I el 1924 es va fundar la *Sociedad Colombòfila Inquense*. A la resta d'illes, no fou fins l'any 1928 quan es constata l'aparició de l'activitat columbòfila, tot i que és molt probable que abans ja hi hagués aficionats. A Eivissa, el 1928, es va fundar la *Sociedad Colombòfila Ibicenca*, i a Menorca, la *Sociedad Colombòfila Mensajera Mahonesa*.

Als anys 20 s'en crearen, a part de les societats mencionades, altres a Lluçmajor, Santanyí, Alcúdia, Selva i Palma (*La Palmesana* i *La Cultural Mensajera*). Però, quan hi va haver el veritable boom en la creació de noves societats columbòfiles fou durant la II República i primers anys de la Guerra Civil, entre les quals la de Porreres, que fou fundada el 1937. I des de llavors fins a l'actualitat, s'han anat fundant noves societats (clubs a partir de 1988) i n'han desaparegut d'altres, fins arribar a la situació actual, en què hi ha 25 clubs: 20 a Mallorca, 2 a Menorca i 3 a Eivissa.

El 12 de desembre de 1929, es va constituir la *Federación Balear de Colombofilia*. Les societats columbòfiles que la fundaren foren: *Colombòfila Palmesana*, *Unión Mensajeras*, *Cultural Mensajera*, *Sportiva Mensajera*, *Local Colombòfila de Lluçmajor*, *Colombòfila Alcudiense*, *Colombòfila de Selva*, *Colombòfila Inquense* i *Colombòfila Sollerense*. El primer local social va estar ubicat al carrer del Sindicat, número 138. La primera Junta Directiva va estar integrada per:

- Domingo Alomar Estades, president
- Antonio Piña Forteza, secretari
- Mateo Homar Serra, contador
- Rafael Balaguer Frau, vocal 1r
- Pedro Colom Morey, vocal 2n

La Federació Balear de Columbofília va ser la primera federació regional d'Espanya i l'única fundada abans de la II República, que fou quan es varen fundar la majoria. Aquest fet és molt curiós i digne d'estudi per esbrinar els motius que mogueren aquells precursors a fundar una federació regional en l'època que ho feren.

Entre els molts presidents que ha tengut la Federació Balear de Columbofília, destaca la figura de dos veïns de Porreres que han ocupat el càrrec, el Sr. Sebastià Mas Veny, entre els anys 1963 i 1992, i Miquel Àngel Veny Mestre, entre els anys 2008 i 2010.

El primer pla de vols aprovat per la Federació Balear va ser l'abril de 1933, per tant, aquest fou l'any en què se celebrà el primer campionat regional de les Illes Balears. Aquest constava de dues amollades, una des d'Eivissa i l'altra a 30 milles d'Eivissa en direcció a Alacant. El campionat regional s'ha celebrat des de 1933, anualment, fins a l'actualitat, excepte els anys de la Guerra Civil en què no es realitzà activitat esportiva. La diferència entre aquells primers plans de vols, en els quals es feien 2 o 3 amollades, i els actuals és que avui en dia els plans de vols consten de més de 25 amollades anuals, cosa que demostra el gran avanç que ha patit l'esport de la columbofília des dels seus inicis fins a l'actualitat.

Club Columbòfil de Porreres

El Club Columbòfil de Porreres va ser fundat l'any 1937, en plena Guerra Civil. Un fet molt important, ja que aquesta va ser la causa de la fundació del club.

Pel que se sap, ja hi havia aficionats als coloms abans d'aquesta data, tot i que la majoria no eren aficionats als coloms missatgers, sinó que eren el que es denomina dins l'argot dels columbòfils, "esbarters". Només alguns eren aficionats o tenien coloms missatgers. Només tenc la certesa que els germans Mas Veny (Sebastià i Tomeu) i Rafael Ferrà Rosselló, ja tenien coloms missatgers, tot i que crec que n'hi havia algun més. Els germans Mas Veny tenien el colomer al carrer de sa Galla, on hi havia la fusteria d'en Cavaller (en aquella època era la fusteria d'en Tomeu Mas Veny).

Els "esbarters" eren aficionats a uns coloms diferents als missatgers. És una pràctica que avui en dia podríem dir que ha desaparegut a Mallorca, i desconec si es practica en altres llocs. A Porreres, ja fa molts anys que va desaparèixer. Als anys 90 quedaven alguns "esbarts" a Felanitx i Manacor, tot i que avui en dia ja han desaparegut. D'aquests coloms d'"esbart", dels que desconec si tenien algun nom específic, l'únic que puc dir és que els columbòfils els anomenàvem "manacorers", possiblement un nom relacionat amb el lloc on hi havia més afició o amb el lloc on sorgí.

Aquests coloms d'"esbart" o "manacorers" eren uns animals amb una gran resistència al vol, igual que els coloms missatgers, el que els permetia volar moltes hores sense aturar, però no tenien un gran sentit de la orientació, cosa que els diferenciava dels missatgers.

L'activitat o afició dels "esbarters" consistia a amollar els esbarts quan algú altre els amollava, feien ajuntar els esbarts i després cridaven l'esbart, que s'aturava de cop a la zona d'entrada del colomer, on es tirava menjar als coloms, i quan aquests menjaven es tancava el colomer i si hi havia algun colom entre els seus, s'agafava. Bàsicament es pot dir que jugaven a agafar-se coloms uns als altres. A això també ho feien als esbarts de coloms missatgers (per agafar-los coloms als columbòfils) o amb coloms que creuaven el cel en solitari. Sembla molt simple, però requeria d'una disciplina molt gran. Els coloms volaven en la direcció que els indicava el seu amo amb una bandera, i quan els cridava, amb un xiulet, anaven al colomer de cop. Evidentment, això mai no s'ha considerat un esport ni ha tengut una organització tipus club o federació, que ho hagi regulat; i amb el temps ha anat desapareixent fins a l'actualitat, i possiblement ja no quedi ningú que s'hi dediqui.

Si tornam a la fundació del club columbòfil, el motiu de la seva fundació fou que les autoritats militars obligaren la gent que tenia un esbart de coloms (missatgers o de qualsevol altra classe) a associar-se per tenir-los “controlats”, i en cas que no ho fessin se’ls prohibia amollar els esbarts, no podien fer volar els coloms.

Els coloms podien ser una potent arma de comunicació, per tant una potencial amenaça, i per això les autoritats militars de l’illa la volien tenir completament controlada. Sembla que aquesta “necessitat” sorgí després de l’intent de desembarcament de l’exèrcit republicà comandat pel general Bayo a Porto Cristo l’agost de 1936, davant la por de les autoritats militars a noves intervencions i a una possible comunicació entre grups o persones fidels a la República que s’havia d’impedir. D’aquí aquesta necessitat de controlar la gent que tenia esbarts de coloms, obligant-los a associar-se.

A la vegada d’obligar-los a associar-se, suposadament, tot i que no ho he pogut confirmar, també se’ls va obligar a anellar tots els coloms amb anelles oficials de la Reial Federació Columbòfila Espanyola i a presentar un cens anual amb tots els coloms que tenia cada soci. Aquesta suposició es basa en diversos fets:

- Encara avui en dia, tots els socis de la Reial Federació Columbòfila Espanyola estam obligats a anellar tots els coloms. No es considera missatger un colom que no du anella i tampoc no es pot tenir amollat cap tipus de coloms sense anellar. Avui en dia això no es controla gaire i no es diu res a ningú, però legalment no es pot tenir amollat cap tipus de colom, de cap classe, sense anella ni que el propietari estigui federat (sigui a la federació de columbofilia, columbicultura o d’altres). Durant els anys de la Guerra Civil i posteriors, és més que probable que això no fos així i que tothom que volgués tenir coloms amollats els hagués d’anellar i hagués de formar part d’alguna associació de columbofilia o columbicultura (a Porreres també n’hi havia una, fundada l’any 1937, tot i que ja fa molts d’anys que va desaparèixer).
- Actualment, també, cada soci presenta a la Reial Federació Columbòfila Espanyola un cens amb tots els coloms que té al colomer. El cens es presenta el mes de desembre de cada any i la Reial Federació Columbòfila Espanyola presenta còpia d’aquests censos al Ministeri de Defensa.
- I el tercer fet i més important, és que no tenia gaire sentit obligar la gent que tenia esbarts de coloms a associar-se i ja està, perquè només així no tenien cap tipus de control sobre els coloms, i si s’interceptava algun missatge mai no haurien pogut saber d’on provenia el colom. Per tant, necessitaven obligar tots els associats i tots els que disposaven d’esbarts de coloms (perquè es va obligar a tothom a associar-se), a anellar els coloms i a presentar anualment un cens amb tots els coloms que tenien. Només així s’asseguraven tenir controlats el 100% dels coloms i en cas d’interceptar algun colom amb un missatge, de seguida es podia identificar qui n’era el propietari.

Una vegada feta aquesta breu anàlisi de les causes que propiciaren la fundació del Club Columbòfil de Porreres, comentaré el que fou la fundació del club pròpiament dita.

La *Sociedad Colombófila Porrerense*, nom original del Club Columbòfil de Porreres, es va fundar el 7 de març de 1937 i els estatuts foren aprovats pel Govern Civil el 13 del mateix mes i va ser registrat en el registre d’associacions amb el número 2773. El primer domicili social que va tenir la *Sociedad Colombófila Porrerense* fou al carrer d’en Lluís, número 7.

La Junta Directiva fundacional la formaren:

- José Frau Bou, president
- Antonio Miralles Mesquida, vicepresident
- Sebastian Mas Veny, secretari
- Rafael Ferrà Rosselló, vicesecretari
- Miguel Mut Soler, Jaime Juan Garí, Miguel Mora Picornell i Bartolomé Barceló Barceló, vocals.

Entre els anys 1937 i 1940 no es va realitzar cap tipus d'activitat esportiva, a causa de la Guerra Civil ja que, suposadament, les autoritats militars, a part de obligar-los a associar-se, també els prohibiren fer amollades per evitar que hi hagués coloms creuant el cel de les illes; i també, molt possiblement, perquè la majoria dels socis de la nova societat no tenien coloms missatgers inicialment, sinó que tenien coloms d'esbart, com ja he comentat abans.

També és curiós el fet que alguns dels membres de la directiva fundacional no eren, ni varen ser mai, aficionats a cap tipus de colom. Segons el testimoni del Sr. Sebastià Mas Veny, secretari fundador, perquè no hi havia suficients persones aficionades als coloms per fundar la societat. Entre els que no eren aficionats, destaca el president fundador, José Frau Bou.

Al llarg dels primers anys de vida de la *Sociedad Colombófila Porrerense*, els socis amb coloms d'esbart els anaren substituint per coloms missatgers, i va desaparèixer l'afició pels coloms d'esbart. Molt probablement hi tengueren a veure el fet de la obligació a anellar i censar els coloms com si fossin missatgers, i sobretot pel fet que la societat va començar a realitzar activitat esportiva i els coloms d'esbart no servien per participar en amollades, perquè no eren capaços de tornar a casa.

El 7 de gener de 1940, es va nomenar una nova Junta Directiva, presidida per Antonio Miralles Mesquida, que fou president fins a l'any 1943. Des de llavors fins a l'actualitat, han presidit el club:

- Sebastià Mas Veny (1943-1952). El 1953 fou nomenat President d'Honor.
- Miguel Nicolau Maymó (1952-1957)
- Rafael Ferrà Ballester (1957-1960)
- Juan Servera Moll (1960-1962)
- Gabriel Sorell Cerdà (1962-1964)
- Josep Roig Salleras (1964-1968)
- Damián Melià Veny (1968-1982)
- Jaume Servera Juan (1982)
- Juan Picornell Servera (1982-1984)
- Gabriel Sorell Cerdà (1984-2008)
- Miquel Àngel Gornals Ferrer (2008-actualitat)

La *Sociedad Colombófila Porrerense* va ingressar a la Federació Balear de Columbofília el 6 de març de 1940, amb una quota d'entrada de dotze pessetes. Prèviament, l'1 de gener de 1940, s'havia aprovat el primer pla de vols amb dues amollades:

- Sa Pobla
- Port d'Alcúdia

De l'amollada de sa Pobla en va resultar vencedor Sebastià Mas Veny i el segon classificat fou Rafael Ferrà Rosselló, mentre que a la del Port d'Alcúdia resultà vencedor Rafael Ferrà Rosselló i el segon classificat fou Miguel Garau.

A partir del 1941 es va començar a amollar des d'Eivissa i, fins ara, no s'ha deixat de fer, ja que encara avui en dia la primera amollada de mar que fan els coloms és des d'Eivissa. El primer concurs des d'Eivissa que es va realitzar fou guanyat per Rafael Ferrà Rosselló, amb el colom 40.860 de l'any 1936, amb un temps de 7 hores, 33 minuts i 44 segons, per recórrer els 152 km que separen Eivissa i Porreres.

El fet que el colom guanyador de la primera amollada des d'Eivissa dugués anella de l'any 1936, és a dir, que havia nascut l'any 1936, demostra el que ja havia comentat, que abans de l'any 1937, any de la fundació del club, ja hi havia alguns aficionats als coloms missatgers, els germans Mas Veny i en Rafael Ferrà Rosselló com a mínim. Això també demostra que abans de la fundació del club, hi havia socis que ja anellaven coloms amb anelles de la RFCE; per tant, algun contacte tenien amb la Federació Balear de Columbofília, que era la que subministrava i subministra les anelles als socis de les Balears. Possiblement, aquest contacte era mitjançant algun club columbòfil anterior al del nostre municipi (devien ser socis d'algun club). Als voltants hi havia clubs a Sant Joan, Campos i Lluçmajor, però també és possible que fos mitjançant algun club dels que hi havia a Palma. I si anellaven els coloms, i eren socis d'algun club, també devien participar en les competicions que s'organitzaven; per tant, com ja havia esmentat abans, l'esport de la columbofília ja es practicava a Porreres abans de l'any 1937, tot i que no sabem quant de temps abans ni tots els aficionats que hi havia, ni a quin club o clubs varen pertànyer.

L'any 1941, 23 socis de Felanitx es varen donar d'alta com a socis de la *Sociedad Colombófila Porrerense*, ja que a Felanitx no hi havia societat. En aquest moment es va nomenar delegat a Felanitx en Miguel Cardell Manresa. Aquests 23 aficionats als coloms missatgers foren socis de Porreres fins a l'any 1944, any en què es va fundar la *Sociedad Colombófila Felanitense*.

L'any 1944, la *Sociedad Colombófila Porrerense* va participar per primera vegada en el campionat regional, organitzat per la Federació Balear de Columbofília. Concretament, es va participar en l'amollada que es va efectuar des de Terrassa, que està a una distància de 253 km de Porreres. D'aquesta amollada es va comprovar un colom, el primer colom comprovat des de la península a Porreres. El colom fou el 6.091 de l'any 1941, propietat de Sebastià Mas Veny.

Des de la primera participació en els campionats regionals, l'any 1944, fins a l'actualitat, el Club Columbòfil de Porreres no ha deixat de participar-hi cap any, i al llarg d'aquests 68 anys d'història de participació, destaquen els següents resultats:

- 1963: Bartolomé Mas Veny va fer campió de Balears d'una amollada d'Alacant (325 km).
- 1964: Bartolomé Mas Veny va fer campió de Balears d'una amollada d'Alacant (325 km).
- 1967: Guillem Melià Bauzà va fer campió de Balears d'una amollada d'Almagro (500 km).
- 1968: Bartolomé Mas Veny va fer campió de Balears d'una amollada d'Almagro (500 km).
- 2000: Miquel Àngel Gornals Ferrer va quedar 5è classificat del Campionat Regional de Gran Fons.
- 2010: Miquel Àngel Veny Mestre va quedar subcampió de l'illa de Mallorca i 4t classificat del Campionat de les Illes Balears.
- 2010: Miquel Àngel Veny Mestre va guanyar la Medalla de Plata Regional (segon colom que més quilòmetres va recórrer l'any 2010 a les Illes Balears).
- 2011: Miquel Àngel Veny va quedar 4t classificat del Campionat Regional de Fons.

El Club Columbòfil de Porreres també du molts d'anys participant en els campionats nacionals, tot i que no he pogut esbrinar quin any va començar aquesta participació. Ara bé, el

que sí se sap són els èxits a nivell nacional que han obtingut socis del club, que tot i no ser molts, són triomfs de bastant prestigi:

- 1985: Gabriel Sorell Cerdà va guanyar el Trofeu *Consejo Superior de Deportes* en la modalitat de femelles, en la *XXII Exposición Nacional*.
- 2009: Miquel Àngel Veny Mestre va quedar Subcampió Nacional de Coloms Joves.

També podem destacar la participació del soci Miquel Àngel Veny Mestre, que formà part de la selecció espanyola sub 21, en el Campionat Mundial celebrat a Mira (Portugal) l'any 2000, on quedà classificat en el lloc 69è individual, i Espanya campiona per equips.

Respecte al local social del Club Columbòfil, al llarg d'aquests 75 anys d'història, ha anat canviant de lloc i almenys ha tengut 4 ubicacions. Quan es fundà el club, el local social era al carrer d'en Lluís, número 7, a Can Pau Coix. Posteriorment, tot i que no se sap ben bé quan, va passar al cafè Can Pau, que estava a la Plaza de España, número 17. El 1964, va passar al cafè Can Pepin, que estava al carrer de Queipo de Llano, número 2. I actualment, el local social del club està a la "Plaça de Toros", a un local que va cedir l'Ajuntament al club.

En el moment de la seva fundació, i durant molts d'anys, el nom oficial fou *Sociedad Colombófila Porrerense*, igual que la resta de clubs de Mallorca, que també tenien la denominació de *sociedad*, fins al 1988, quan totes les *sociedades colombófilas* varen canviar el seu nom pel de club columbòfil, i la de Porreres passà a denominar-se Club Columbòfil de Porreres, nom que encara té a l'actualitat.

El 1964, la *Real Federación Colombófila Española* va concedir a la *Sociedad Colombófila Porrerense* la Medalla de Plata a la Constància pels seus 25 anys d'existència i el 20 de gener de 1988 la Medalla d'Or a la Constància pels seus 50 anys d'activitat esportiva.

Al llarg de la història del Club Columbòfil de Porreres, s'han celebrat també dues exposicions regionals del colom missatger. La primera es va celebrar el 1986, per commemorar el 50è aniversari del club, a l'Ajuntament. I la segona, els dies 16, 17 i 18 de desembre de l'any 2011, per commemorar el 75è aniversari del club. Aquesta exposició es va fer a l'Auditori Municipal i, a part de l'exposició dels coloms i el concurs de bellesa, es va completar amb nombroses activitats, tals com una exposició filatèlica de segells relacionats amb la temàtica dels coloms missatgers i diverses conferències i taules rodones per debatre temes columbòfils d'actualitat.

Pel que fa als èxits esportius, el Club Columbòfil de Porreres, tot i obtenir alguns èxits ja esmentats, no ha estat un dels clubs més punters de l'illa de Mallorca. Però, pel que fa a la seva participació en les institucions columbòfiles regional i nacional, sí que es pot dir que és un club molt destacat, ja que hi ha hagut dos porrerencs que han ocupat la presidència de la Federació Columbòfila Balear i han format part de la directiva de la *Real Federación Colombófila Española*.

Es tracta del Sr. Sebastià Mas Veny, secretari fundador de la *Sociedad Colombófila Porrerense*, i que fou president de la Federació Balear de Columbofília entre els anys 1963 i 1992 (29 anys). També fou directiu de la *Real Federación Colombófila Española* i jutge nacional de coloms missatgers. Per tot això, l'any 1971 se li va concedir la Medalla d'Or al Mèrit Columbòfil i el 1997 el títol de Columbòfil d'Honor.

I més recentment, Miquel Àngel Veny Mestre, que fou president de la Federació Balear de Columbofília entre els anys 2008 i 2010 i vocal de la Junta Directiva de la *Real Federación Colombófila Española* entre els anys 2004 i 2010. El gener de 2011 se li va concedir la Medalla d'Or al Mèrit Columbòfil i el títol de Columbòfil d'Honor.

Respecte a la Medalla d'Or al Mèrit Columbòfil i el títol de Columbòfil d'Honor, que són els dos màxims distintius o reconeixements que concedeix la *Real Federación Colombófila Española* i, per tant, títols que es concedeixen a columbòfils que han destacat en algun aspecte relacionat amb el món de la columbofília, vull remarcar el fet que en els més de 100 anys d'història de la *Real Federación Colombófila Española*, només s'han concedit a dos socis de les Illes Balears, el Sr. Sebastià Mas Veny i Miquel Àngel Veny Mestre, ambdós porrerencs i socis del Club Columbòfil de Porreres, el que és un gran honor per al club, a més de ser-ho per als socis destacats amb tant meritòries distincions.

Conclusió

Al llarg d'aquesta comunicació, he intentat explicar, breument, el que és la columbofília i els seus orígens, el que ha passat per arribar a tenir actualment l'esport de la columbofília tal com és. Tot això, per entendre els motius, les causes de la fundació del Club Columbòfil de Porreres ara fa 75 anys i la història d'aquests 75 anys de pràctica columbòfila.

Som conscient que falten moltes dades i fets de la història del nostre club columbòfil, i la causa és el fet que el llibre d'actes del Club Columbòfil va desaparèixer després de la mort del nostre expresident Gabriel Sorell Cerdà. Per això, totes les dades que es presenten en aquesta ponència han sorgit d'altres fonts indirectes, com documents de la Federació Balear de Columbofília, alguna publicació i fonts orals.

Els socis del Club Columbòfil de Porreres estam en contacte amb la família del nostre apreciat expresident, Gabriel Sorell, per intentar localitzar el desitjat llibre d'actes, que conté tots els detalls de la nostra història. En el moment que aparegui, fet del qual n'estam convençuts, podrem ampliar aquesta ponència i completar els nostres 75 anys d'història.

Bibliografia

MAS VENY, Sebastià (2000). *Un siglo de colombofília en las Islas Baleares*. Palma de Mallorca. Gràfiques Miramar, S.A.

<http://www.clubcolombofiloarroyodelamiel.com>

<http://fcmadrid.wordpress.com/category/historia-colombofilia-madrid/>

<http://www.laspalomasmensajeras.com/2010/12/un-poco-de-historia.html>

<http://www.palomardecadiz.galeon.com/historia.html>

Fonts

Testimoni oral del Sr. Sebastià Mas Veny, secretari fundador del Club Columbòfil de Porreres.

El teatre a Porreres

ANTÒNIA XAMENA LLITERAS

Introducció

Temps enrere no hi havia tants d'entreteniments com hi ha actualment, per això el teatre era una activitat molt practicada per la societat. L'escassetat econòmica es trobava en la majoria de famílies i la dramatúrgia, gràcies al seu baix cost, era un dels pocs passatemps que la gent es podia permetre. D'aquesta manera, hi havia una activitat teatral molt constant, normalment duta a terme per grups d'aficionats sense ànim de lucre.

Objectiu i metodologia

L'objectiu d'aquest treball és fer una recopilació acurada de les obres teatrals que s'han representat a Porreres compreses, sobretot, entre els anys 50 i 90.

Per emprendre aquesta tasca hem entrevistat onze persones, encara que hem pogut parlar amb moltes més, les quals ens han remès a altra gent que també ens ha oferit alguna informació, que moltes vegades ha estat mínima però molt útil. Alguns dels entrevistats envolten l'edat de vuitanta anys, cosa que dificulta recordar fets de la seva vida de fa cinquanta o seixanta anys, a causa de les llacunes que es troben en la seva memòria. Així i tot, els hem elegit perquè són persones que van estar molt vinculades en l'activitat teatral de la seva època, ja que moltes d'elles van participar constantment en representacions teatrals com *Ai! Quaquín que has vengut de prim!*, *L'amo de Son Magraner*, *Mestre Lau es taconer*, entre moltíssimes d'altres. Les informadores més joves envolten l'edat de quaranta i cinquanta anys i les hem triades, sobretot, perquè són les actuals presidentes de dues agrupacions que han estat i són molt importants per a la història del teatre de Porreres: el Grup Foganya i l'Agrupació Cultural.

Oratori de Sant Felip Neri

Les primeres obres teatrals de les que tenim notícia que es van representar a Porreres van començar a celebrar-se, segons Riera i Rosselló, l'any 1906, primer a càrrec dels germans de l'Oratori Parvo i després pels congregants marians¹. Per començar, cal explicar què era l'Oratori Parvo i la Congregació Mariana.

El creador de l'Oratori Parvo va ser el P. Riera, el qual va voler iniciar un període experimental, que va començar dia 15 de juliol de 1906, reunint cada diumenge horabaixa un grup d'hommes per fer una estona de meditació i escoltar una plàtica que ell els dirigia. A l'Oratori Parvo

¹ RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear, p. 70-71.

s'admetien tots els homes i joves majors de catorze anys que ho sol·licitaven. Així, els diumenges i els dies festius, durant els matins, hi havia jocs i catecisme per grans i petits amb la intenció de preparar-los per una formació religiosa i humana i estimular-los a la pràctica religiosa. Val a dir que aquest oratori va esdevenir un planter de catòlics practicants i de pares de família cristians, molts dels quals tota la vida el varen freqüentar².

El 24 de juny de 1917, per indicació del rector D. Antoni Soler Terrassa es va instal·lar la Congregació Mariana per a joves menors de quinze anys. Aquests, cada diumenge matí tenien una reunió i celebraven un acte religiós amb el seu director, així com també tenien comunió general el primer diumenge de cada mes. Aquesta congregació estava organitzada de manera que servís de planter per a l'Oratori Parvo. Durant el mes de novembre de 1925 es varen modificar les estructures a causa de l'avinentesa d'una missió predicada pels PP. Jesuïtes. D'aquesta manera, la Congregació Mariana va esdevenir per a joves de catorze a vint anys i per als més petits es va instaurar la Creuada Eucarística. Així i tot, els congregants cada diumenge matí acudien a l'oratori on, després de divertir-se una estona, es reunien dins la pròpia capella i el director els predicava una plàtica i resaven algunes oracions. El P. Riera també en va ser el primer director i va mantenir el càrrec fins que l'any 1926 fou confiat al P. Borràs, i quan aquest va morir, l'any 1939, el va prendre el P. Llaneras³.

Pel que fa a les funcions de teatre, els germans de l'Oratori Parvo, primer, i els congregants marians després, tenien el costum d'organitzar vetlades teatrals. Segons Riera i Rosselló, a partir de l'any 1906 es varen començar a celebrar les primeres "comèdies" (que és així com s'anomenaven les obres teatrals). Per dur a terme les primeres representacions teatrals empraven per saló el refectori de la comunitat en el qual es muntava un escenari amb cortines improvisades, fins que després, en vista de la bona acollida rebuda per part del públic i de les ganes que en tenien els comedians, varen fer construir un escenari a mida per muntar-lo dins l'oratori amb telons i decorats adequats a les dimensions i varen fer un vestuari adient a les funcions que solien representar. Una d'aquestes obres era *Els reis d'Orient*, en la que intervenien els pastorells que ballaven i cantaven, la sibil·la i el dimoni gros, amb una carassa dissenyada i elaborada per l'escultor Miquel Vadell⁴. Al final d'aquesta obra se solia representar un quadre plàstic del minyó Jesús envoltat de la cort angèlica. També hi varen representar *Santa Eustàquia*, *Tomàs Moro* i *El rei Herodes*, entre d'altres⁵. Aquestes representacions es feien per les festes de Nadal, Cap d'any, els Reis, Pasqua i el diumenge de l'Àngel.

Toni Rosselló ens ha explicat que devers els anys 30 van començar a fer unes quantes representacions, com hem dit anteriorment, per les festes de Nadal i de Pasqua. Algunes de les obres que ell recorda són *Un soldadet quan se'n va a la guerra*, que la representaven quan eren infants i, ja de més grans, *El rei Herodes* i *Dos germans*, entre d'altres. [Imatge 1]

² RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear, p. 70-71.

³ RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear, p. 72-73.

⁴ El Dimoni de Porreres és una al·legoria espantosa i macabra, d'aspecte dolgut i fantasmal, monstruós, banyut i pelut, sorgit de la imaginació popular i model per l'escultor Miquel Vadell (manacorí); imatge que li fou encarregada pel pare Llorenç Riera de la Congregació de Sant Felip Neri de Porreres. Aquesta reproducció és, segons Jaume Rosselló, de devers el 1905 – 1910 i fou especialment creada per tal de donar més forma dramàtica de l'infern a l'obra anomenada *El rei Herodes* que es representava, llavors, a Sant Felip Neri. DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci*. Illes Balears: Col·lecció Pàssera, p. 326.

⁵ RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear, p. 75.

Totes aquestes obres eren en català, encara que, a partir dels anys 40, també en representaven en castellà, generalment de la “Galeria Salesiana”. Val a dir que durant molts d’anys les funcions eren exclusivament per homes i no va ser fins l’any 1926 que el P. Borràs va consentir que també hi entressin dones. Les funcions eren totalment gratuïtes, però per entrar era imprescindible presentar una invitació al porter, que sempre va ser Guillem Veny Cerdà, *Rasca*⁶.

Pel que fa als beneficis de les obres de l’oratori de Sant Felip, segons Toni Rosselló, els guanys quedaven per les despeses de la Congregació Mariana. L’única recompensa que obtenien era una mica de refresc amb galetes i mistela⁷.

Acció catòlica

Un altre precedent del teatre a Porreres va ser Acció Catòlica, sobretot, per part de la branca femenina. Acció Catòlica, segons Matas, és entesa com una organització jeràrquica d’apostolat seglar, és a dir, una unió d’associacions catòliques amb una finalitat apostòlica que, malgrat el seu caràcter i la seva definició apolítica, li podem atorgar una funció para-política i, fins i tot prepolítica. Acció Catòlica prepara els associats més capacitats per a la seva intervenció en la vida política en perfecta harmonia amb els interessos de l’Església catòlica. No obstant això, sempre ha tengut una voluntat totalitzadora i, alhora, globalitzadora de tot el moviment associatiu catòlic entorn de la jerarquia, fet que es constata a partir de l’organització vertical mitjançant la utilització de les diòcesis i les parròquies. Val a dir que Acció Catòlica també va ser un intent d’aglutinar i controlar tot el moviment catòlic de l’Estat espanyol⁸.

Segons Francisca Ginard, que durant uns anys en va ser presidenta de la secció femenina de Porreres, Acció Catòlica era una associació de persones seglars que feien feina il·lusionades perquè hi hagués continuïtat de la fe. Era gent catòlica que volia viure com a cristians. L’època en què F. Ginard formava part d’Acció Catòlica, s’havia d’elegir entre ser de la Falange o de l’Església. Per això, la gent que no volia prendre partit polític, es feia d’Acció Catòlica⁹. Cal dir que la branca masculina de Porreres, en aquella època, no duia gaire força, ja que els homes solien formar part de l’oratori de Sant Felip Neri i les dones d’Acció Catòlica. El seu local de reunions era el Centre d’Acció Catòlica¹⁰ (centre parroquial), propietat de la parròquia de Porreres.

La secció femenina d’Acció Catòlica de Porreres s’organitzava en quatre grups: les petites eren les benjamines, les nines de catorze a devuit anys eren aspirants, dels catorze als trenta anys formaven el grup de la joventut i a partir dels trenta anys pertanyien al grup de les dones¹¹.

⁶ RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l’Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear, p. 75.

⁷ Rosselló Verger, Toni. Informació oral. Porreres, 27-X-2010.

⁸ MATAS PASTOR, Joan Josep (2002): *L’acció catòlica a Mallorca durant la segona república i el primer franquisme (1932-1960)*. Tesi doctoral. Palma, p. 110-115.

⁹ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

¹⁰ El Centre d’Acció Catòlica, situat a l’avinguda Bisbe Campins, va ser inaugurat el 17 de novembre de 1935 i va ser beneït pel Bisbe, en presència dels presidents diocesans de les quatre branques d’Acció Catòlica i representacions de Palma i Felanitx. El promotor d’aquest espai va ser el rector Lluís Crespí i Niell. Aquest edifici havia d’ocupar la part destinada a “costures”, on antigament hi havia la cotxeria de la rectoria, però també ha servit de teatre i ha estat seu per a altres manifestacions de caràcter popular, tals com rifes, tómboles per recaptar diners per a l’església i qualche concert, a més de servir de lloc de reunions. L’edifici consta d’una sala gran amb un escenari al fons. Aproximadament, tenia una cabuda d’unes tres-centes persones (www.parroquiadeporreres.com. Visitada dia 18-IV-2011; Llull 2010).

¹¹ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

Pel que fa a la formació, Acció Catòlica de Porreres tenia un cercle d'estudis, en el qual estudiaven l'Evangelí, discutien sobre temes eclesiàstics, etc. I d'aquestes reunions en sortien els grups que ajudaven a les funcions religioses i culturals que organitzava l'associació. Cal dir que la gent que formava part d'Acció Catòlica s'imposava unes activitats per tal de mantenir una disciplina i obtenir uns resultats, encara que no hi havia res obligat. Algunes d'aquestes activitats eren, per exemple, la sabatina dels dissabtes, les hores santes, les hores apostòliques¹²... L'associació també aprofitava per fomentar la lectura, perquè en aquella època el poble no tenia un excés de cultura, ja que molt poca gent tenia doblers per poder pagar una escola.

La intenció de la gent que formava part d'Acció Catòlica era divertir-se i ajudar a fer doblers per poder dur a terme les coses necessàries que hi havia a la vila i que no es podien pagar. Per això, feien comèdies i activitats amb la finalitat que la gent que hi assistia es pogués divertir amb ells i donés la seva voluntat, ja que no pagaven entrada però passaven una safata en la qual la gent hi posava els doblers que volia¹³.

La part cultural de l'associació, a vegades, també organitzava conferències i tómboles però generalment feia comèdies, perquè en aquella època els recursos econòmics eren escassos i el que podien fer més eren representacions teatrals, a causa del seu poc cost. Val a dir que quan les comèdies eren organitzades per l'Ajuntament eren obres més fortes, per exemple, *El tio Pep se'n va a Muro*, les quals solien ser dirigides per Miquel Sala¹⁴.

Gràcies a Sebastià Vidal, fotògraf porrerenc, hem pogut aconseguir una foto de l'obra *Juana de Arco* de Manuel Tamayo y Baus. Segons Francisca Ginard, és una obra, segurament, representada a càrrec d'Acció Catòlica entre els anys 1947-48 al Centre Parroquial de Porreres i dirigida per Tomeu Barceló. Segons Francisca Ginard, podria ser que en aquesta representació també hi participessin les monges franciscanes, ja que durant una època Acció Catòlica i les monges franciscanes van estar una mica mesclats, encara que a poc a poc van anar desvinculant-se¹⁵. [Imatge 2]

Finalment, una activitat que F. Ginard recorda és la *Fiesta en el aire* que va organitzar Acció Catòlica per tal d'aconseguir doblers per poder comprar els primers altaveus de l'església. D'aquesta festa tragueren unes set mil pessetes, en aquell temps, una barbaritat de doblers. Una curiositat és que, com que no tenien doblers es varen fer alguns dels vestits de paper. [Imatge 3]

Escenaris i notícies disperses sobre el teatre a Porreres

Durant molts d'anys, al poble de Porreres, el teatre va ser una activitat molt viva.

A continuació anomenarem alguns locals de la vila de Porreres dels quals tenim constància que s'hi duïen a terme obres teatrals, possiblement des de principi de segle, encara que no fossin freqüents ni se fomentessin com a grups culturals, ja que més que un medi de transmissió de cultura, eren un simple entreteniment¹⁶.

¹² Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

¹³ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

¹⁴ Segons Catalina Sala, filla de Miquel Sala, el seu pare va ser jutge de pau de l'Ajuntament de Porreres i va organitzar algunes representacions teatrals. Els beneficis que treien d'aquestes obres organitzades per l'Ajuntament anaven destinats als soldats (Sala Mulet, Catalina. Informació oral. Porreres, 15-IV-2011).

¹⁵ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

¹⁶ JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca, p. 217.

Al Molí d'en Donzell s'hi organitzaven balls i comèdies. En aquest local hi van representar, per exemple, *l'Entremès d'en Llorenç Malcasadís i na Susaina des fil*. Cal dir que, de vegades, els actors es quedaven amb el malnom del personatge que interpretaven¹⁷.

A l'oratori de Sant Felip, com ja hem dit, per les festes de Nadal es representaven *Els Reis d'Orient* i *Els Pastorells* i per les festes de Pasqua i alguna festa extraordinària representaven algunes obres de la "Galeria Salesiana"¹⁸.

Un altre lloc on es duïen a terme representacions de teatre era a l'escola de cals Hermanos¹⁹. Aquí, en algunes ocasions, es van representar comèdies que exigien la presència de nins i nines. Eren funcions que, normalment, donaven a conèixer obres d'autors mallorquins i costums de l'illa de Mallorca. Algunes de les representacions que es recorden són *Es calçons de mestre Lluc* i *Un estudiant del dia* de Bartomeu Ferrà i Perelló, entre d'altres. Cal dir que no es reduïen a interpretar peces mallorquines, sinó que també s'atrevien amb obres en castellà, encara que poques vegades, com *Un zapatero dentista*²⁰.

El darrer lloc que anomena Julià és el convent de ca ses monges, en el qual, pels darrers dies, per algunes festes senyalades o per la necessitat de recol·lectar doblers per poder fer obres o reformes, solien entretenir les famílies de les alumnes i el poble en general, amb algun festival. Una obra que es recorda haver representat és *Es baiül de madò Banaula*, també de Bartomeu Ferrà²¹.

Pel que fa a la temàtica de les obres que es representaven, segons Damià Duran no s'ha deixat mai de banda el temari religiós al teatre porrerenc. Com ja he dit, es van representar peces com *El Rei Herodes*, *Els pastorells*, *Els reis d'Orient* i *La mort i passió*, les quals pot ser que vinguin de lluny dins la història de Porreres. *Els Pastorells*, per exemple, ja es representaven al segle XIX i *El Rei Herodes* està documentat, tenint com a escenari Sant Felip Neri, a començament de segle²². Cal dir que Joan Feliu al llibre *Notícies històriques sobre el santuario de Montesión de Porreras*, explica que a Montesión, el dia de Santa Catalina els estudiants improvisaven un escenari a l'oratori en el que hi representaven cada any una comèdia, l'argument de la qual girava entorn al protagonisme de la santa²³.

D'obres costumistes també se'n recorden algunes, tals com: *Genoveva de Bravante*, *En Pep i la resta*, *Es músic des regiment*, *Mestre Lau es taconer*, entre d'altres de postguerra de Pere Capellà, Martí Mayol, Lluís Segura... El públic porrerenc d'aquesta època demanava arguments senzills i apassionats, obres iròniques de caire amorós, burles ridiculitzadores, l'escarni d'alguns hàbits... és a dir, demanava una manera de fer teatre senzilla i costumista, i no reflexions i discussions de temes filosòfics o psicològics representats per personatges complicats²⁴.

¹⁷ JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca, p. 218.

¹⁸ JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca, p. 218.

¹⁹ Aquest recinte es va crear a causa del centenari dels germans de la Caritat, dia 8-IX-1966 a Porreres. El local es va construir per poder dur a terme una ensenyança a la joventut del moment i també assistència mèdica als malalts (www.parroquiadeporreres.com. Visitada el 18-IV-2011).

²⁰ JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca, p. 218.

²¹ JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca, p. 218-219.

²² DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci*. Illes Balears: Col·lecció Pàssera, p. 323.

²³ Citat per: DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci*. Illes Balears: Col·lecció Pàssera, p. 323.

²⁴ DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci*. Illes Balears: Col·lecció Pàssera, p. 323-325-326.

A partir dels anys 50 és des de quan hem pogut recollir més informació, ja que d'abans d'aquesta dècada ningú no ens n'ha parlat i hem pogut recopilar escasses notícies. Cal dir que la majoria de les persones que feien teatre damunt els anys 20, 30 i 40, generalment ja no hi són, i si hi són, tenen grans llacunes dins la seva memòria que fan molt difícil la reconstrucció de la seva història durant aquests anys.

Abans de res, cal esmentar que, a nivell de cinema, durant els anys quaranta i cinquanta es feien moltes pel·lícules de caràcter històric que tractaven les vides de reis i reines o les virtuts de la dona tradicional i religiosa, atès que era el moment del Nacional Catolicisme, just després de la Guerra Civil. Algunes pel·lícules d'aquest gènere eren *Juana la loca*, *Juana de Arco*, *Isabel la Católica*, etc., moltes de les quals també van ser representades per grups de teatre²⁵. A Porreres se'n van representar algunes, tals com *A Santa Isabel Reina de Hungría* (representada per un grup d'aficionats, com veurem més endavant) o *Juana de Arco* (duta a terme, com ja hem dit, per Acció Catòlica).

Pereta Vaquer ens ha explicat que va fer moltes obres teatrals i que en conserva els guions de totes o quasi totes. Cal dir que n'hi ha que ella no recorda haver fet, però els guions confirmen que les va dur a terme, ja que duen el seu nom i el personatge que interpretava. Pereta Vaquer recorda que va representar la seva primera obra quan tenia devuit anys, per tant, si tenim en compte que va néixer l'any 1928, la primera obra que va fer va ser l'any 1946. Cal dir que no recorda quina era, però conta que feia el paper d'una monja. D'aquesta manera, l'únic guió que té en el qual representa una monja és *La virgen del infierno* d'Alfonso Vidal y Planas²⁶.

El mes d'abril de 1950 van representar *La Mort i Passió* a Can Gornals²⁷. Molts dels que van actuar en aquesta obra formaven part de la banda de música de Santa Cecília. En aquesta obra van fer pagar 4 pessetes d'entrada, cosa que va fer que la gent la trobés molt cara²⁸. [Imatges 4 i 5]

Dia 26 de desembre del mateix any 1950, van interpretar l'obra *A Santa Isabel Reina de Hungría* al Centre Parroquial de Porreres. Aquesta obra l'assajaren a la sagristia de la parròquia, ja que l'organitzador va ser l'escolà Miquel Noguera que feia d'apuntador. El director va ser Biel Bordoy, *Moi*. En aquesta obra totes eren dones, llevat d'un nin, Pau Servera²⁹. [Imatge 6]

²⁵ Barceló Crespí, Maria. Informació oral. Porreres, 15-IX-2012.

²⁶ Vaquer Mesquida, Pereta. Informació oral. Porreres, 22-XI-2010.

²⁷ El teatre de Can Gornals "Novedades" el va fer construir Cristòfol Gornals Vaquer, nascut el 1884, quan va tornar de l'Havana, on hi havia anat a principis del segle XX a fer fortuna. Allà feia de guixaire però les coses no li anaven bé i va decidir tornar a Porreres. Just abans de partir, va gastar-se tot el que tenia amb loteria, amb tanta sort que li va tocar la grossa, set saques de dòlars d'or. Quan va arribar a Porreres, va comprar el solar de la plaça de la vila i hi va construir un cafè-fonda a la planta baixa i un teatre al primer pis, que més tard es va convertir en cinema. Cristòfol Gornals va morir d'un infart quan era relativament jove, i va deixar una dona i cinc filles petites.

El teatre tenia una cabuda d'unes cent persones, aproximadament. Consistia en un pati de butaques de fusta i una llotja sense compartiments que donava la volta a tot el teatre. La part central era estreta i als costats s'eixamplava. L'escenari quedava més alt que el pati de butaques i tenia un forat per a l'apuntador. També tenia diferents panells de tela pintada a mà amb dibuixos i paisatges que servien de decorats, que anaven amb cordes i corrioles. El teatre-cinema es va tancar cap a l'any 1955 (Gornals Gornals, Catalina. Informació oral. Palma, 16-V-2011).

²⁸ Roig Mora, Guillem. Informació oral. Porreres, 13-IV-2011.

²⁹ Vaquer Mesquida, Pereta. Informació oral. Porreres, 13-XI-2010.

El mes de maig de 1951, van interpretar *Sa idea d'en Pepito* d'Antoni Sureda Nicolau al Principal Cinema³⁰ de Porreres, sota de la direcció de Biel Bordoy, *Moi*³¹.

Cal dir que Pereta Vaquer va fer d'altres representacions, de les quals no recorda ni els dies ni els anys, però sabem que les va dur a terme, perquè, com ja hem dit, conserva els guions dels papers que ella va interpretar. Aquestes obres són: *La leyenda del maestro* de José Ramos Martín, *Los gavilanes* de Jacinto Guerrero y Torres (sarsuela), *Blancanieves* de Jesús Campos García (recorda que en aquesta obra ballava una dansa), *El molinero de Gamonal* de Jesús Miguel Munguía (sarsuela), *El Zapatero y el Rey* i *Don Juan Tenorio* de José Zorrilla, *Los claveles* de José Serrano Simeón y *Juan José* de Joaquín Dicenta. Pràcticament, totes són en castellà.

Segons Pereta Vaquer, per les obres que representaven no cobraven res, l'únic que feien era anar d'excursió. Algunes vegades van anar a Lluc, a Randa... Solien assajar al local de damunt Can Miquel de sa torre, ja que en aquella època era un saló de ball. Cal dir que quasi totes les obres que va representar eren organitzades per l'escolà Miquel Noguera i no formaven part de cap agrupació, simplement era un grup de gent aficionada³².

Gràcies a les fotos aportades per Sebastià Vidal podem gaudir de dues obres més que es van representar a la vila de Porreres. Aquesta vegada es tracta de dues comèdies organitzades per l'Ajuntament, les quals van ser dirigides per Miquel Sala. Una d'aquestes obres és *Ai! Quaquín que has vengut de prim!* de Sebastià Rubí i Roig. La van interpretar dia 16 de febrer de l'any 1954 al Principal Cinema. En aquesta obra Catalina, *Rossa*, tocava el piano³³. L'altra comèdia organitzada per l'Ajuntament va ser *El tio Pep se'n va a Muro* de Sebastià Rubí i Antoni Maria Servera. La van representar dia 11 de gener de 1956 al Principal Cinema i també la va dirigir Miquel Sala³⁴. Segurament, aquestes dues obres també les van interpretar altres dies a Can Gornals, ja que molts dels actors que hi van participar no saben si les van fer al Principal Cinema o a Can Gornals, ja que les van representar moltes vegades i tots coincideixen en què les degueren dur a terme als dos llocs. [Imatges 7 i 8]

Agnès Sitjar i Toni Rosselló també ens han aportat una gran quantitat d'informació i per això hem pogut recollir algunes obres més que van ser representades per grups d'aficionats. Cal dir que molts dels participants d'aquestes comèdies formaven part de la coral de Porreres. Algunes d'aquestes obres són *Una temporada a ca sa dida* de Lluís Segura (1960); *La campana de la Almudaina* de Juan Palou i Coll (1961), *L'amo de son Magraner* de Pere Capellà (1962), *Can Miraprim* de Martí Mayol i Moragues (1967), *Mestre Lau es taconer* de Josep Maria Tous i Moragues (1968), *Aigua de Pluja* i *Hotel Cosmopolita* de Gabriel Cortès (1968) i, finalment, *Ai! Quaquín que has vengut de prim!* de Sebastià Rubí i Roig. Aquesta darrera obra la van estrenar el mes de novembre de 1978 al Principal Cinema de Porreres i la va dirigir Jordi Rosselló. En aquesta obra hi va participar

³⁰ Espai escènic ubicat al carrer Almoina de Porreres. Va ser construït a principi dels anys quaranta per iniciativa dels germans Pau i Bartomeu Melià Gornals, *de cas Boterins*. L'any 1970 el comprà Joan Palmer Pou, propietari que durant els anys vuitanta, i davant la manca de rendibilitat, el llogà a diferents persones. Va ser l'any 1992 quan el lloguer passà en mans de l'Ajuntament, organisme que hi va fer petites reformes, a més de canviar-li el nom pel de l'actual Auditori Municipal. El desembre de 2002 l'Ajuntament, amb l'ajut del Consell de Mallorca, l'adquirí en propietat amb l'objectiu de fer-hi una important rehabilitació. Té una cabuda per 395 espectadors. Durant els seus primers anys de vida s'hi projectaren sessions de cinema i sobretot s'hi programaren actuacions teatrals i operístiques (Mas (dir.) 2003, 106, volum II).

³¹ Vaquer Mesquida, Pereta. Informació oral. Porreres, 13-XI-2010.

³² Vaquer Mesquida, Pereta. Informació oral. Porreres, 13-XI-2010.

³³ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

³⁴ Ginard Adrover, Francisca. Informació oral. Porreres, 9-II-2011.

la Filharmònica Porrerenca i la Coral de Porreres. Cal dir que aquesta sarsuela també la van representar al Teatre Principal de Palma a causa d'una mostra de teatre mallorquí que s'hi va dur a terme. En aquest concurs van guanyar el primer premi que va resultar ser 50.000 pessetes. Per això van poder fer un viatge a Santiago de Compostel·la³⁵. [Imatges 9, 10, 11 i 12]

Val a dir que moltes d'aquestes representacions eren organitzades per tal d'obtenir beneficis per poder dur a terme obres com la restauració de la teulada de l'església, la compra d'un teló i noves butaques per al recinte on es representaven les obres, etc³⁶.

L'agrupació cultural

L'Agrupació Cultural és una entitat que es va crear l'any 1971 amb un principal objectiu: la divulgació i la promoció de la cultura a la vila de Porreres. L'Agrupació potenciava l'ús normal de la llengua catalana pròpia de les Illes Balears, així com també volia salvaguardar el patrimoni cultural, històric, artístic, científic i ecològic de la vila de Porreres, en particular. Val a dir que també intentava organitzar tot tipus d'activitats per tal de fomentar i desenvolupar els objectius anteriors³⁷.

Per això, l'Agrupació reivindicava que les publicacions locals es fessin en la nostra llengua i que l'Ajuntament, l'Església i les altres institucions es dirigissin al poble en català. Cal dir que van aconseguir que les festes patronals es preparessin amb la participació de les entitats locals i fossin gratuïtes i també iniciaren la retolació dels carrers del poble amb els seus noms populars. Així mateix, la gent és conscient de la tasca de divulgació que l'Agrupació ha dut a terme en aspectes culturals com el teatre, l'excursionisme, la història local, el joc d'escacs o els tallers de pintura i fotografia³⁸.

Joan Verger, el primer president de l'Agrupació Cultural, va explicar a la revista *Llum d'oli*, les raons de fons que els van impulsar a fundar aquesta entitat. Aquests motius eren, bàsicament, que una entitat així els permetia, als que tenien certes inquietuds, poder estar reunits sense necessitat d'haver de demanar permís a les autoritats i poder parlar de les seves coses comunes. A més, així podien planificar i realitzar algunes activitats, amb totes les precaucions i simulacions necessàries, per intentar promoure la cultura pròpia de Porreres³⁹.

Segons Joan Verger, algunes de les primeres activitats que va organitzar l'Agrupació van ser un curs que van titular *Com llegir els diaris?*, algunes bones representacions teatrals amb molt d'èxit, excursions per Mallorca i fora amb molta participació, cursets sobre la història de Mallorca i d'aprenentatge de la nostra llengua i també van fer conferències.

Pel que fa al grup de teatre que va crear l'Agrupació, durant els primers anys no tenia nom, simplement es deia el grup de teatre de l'Agrupació Cultural. Però després d'uns anys, van trobar convenient posar-se'n un. Des del primer moment volien que el nom que els havia de representar tengués, de qualque manera, alguna relació directa amb la nostra vila. Per això van pensar en

³⁵ Sitjar Esplugas, Agnès. Informació oral. Porreres, 18-X-2010.

³⁶ Sitjar Esplugas, Agnès. Informació oral. Porreres, 18-X-2010.

³⁷ Estatuts de l'Agrupació Cultural. Article 3.

³⁸ Ferrà Martorell, Rafel: "L'Agrupació Cultural, un passat i un futur". A *Llum d'oli*, núm. 49, p. 6.

³⁹ Ferrà Martorell, Rafel; Móra Cerdà, Joana: "L'Agrupació i els seus presidents". A *Llum d'oli*, núm. 50, p. 14.

l'escut de Porreres, en el qual hi apareix un fasser amb dos ocells col·locats un a cada banda, coneguts amb el nom de pàsseres. Així, van decidir que el nom del grup fos Pàssera⁴⁰.

La primera representació teatral que va organitzar la secció de teatre de l'Agrupació, més endavant, el grup Pàssera, va ser la comèdia *Don Ventura veranea* de Lluís Segura, dirigida per Joan Barceló, l'any 1972. Aquesta obra la van representar al Principal Cinema de Porreres. Cal dir que, segons el llibre d'actes de l'Agrupació, els beneficis d'aquesta obra els van destinar a Montision:

«Esta junta a petición de la Sección de Teatro y Música se ofrece al Sr. Ecónomo para dos representaciones de la comedia mallorquina *Don Ventura verenea* a beneficio de N^a Sra. de Montesión»⁴¹. [Imatge 13]

La següent obra que es va representar a càrrec de l'Agrupació Cultural va ser *Un senyor damunt un ruc* de Joan Mas, l'any 1973 al Principal Cinema de Porreres. [Imatge 14]

A partir de 1973 ens trobem amb un buit de dos anys, pel que fa a les representacions del grup de teatre de l'Agrupació. No és fins l'any 1975 que tenim notícies de l'assaig de l'obra *Ca nostra* de Joan Mas. Però a l'acta de dia 3 de febrer de 1975 trobem que: “el coordinador de la secció de teatre informa que els assajos de l'obra teatral *Ca nostra*, de moment, han quedat suspesos. Els motius són la poca responsabilitat i la falta d'interès d'alguns membres que s'havien compromès a dur a terme aquesta tasca”⁴².

Després de l'intent fallit de representar *Ca nostra*, l'any 1977 trobem la representació de *L'amo de Son Magraner* de Pere Capellà dirigida per Esteve Ribas, duta a terme al Principal Cinema de Porreres. Cal dir que aquesta obra també la van representar a altres pobles, tals com Felanitx, s'Horta i Cas Concos.

La següent obra teatral que van dur a terme va ser *Ca nostra*, l'any 1978. Aquesta vegada sí que la van representar i ho van fer al Principal Cinema de Porreres. També la van interpretar a Pollença i a Sant Joan⁴³.

Una altra representació per part de l'Agrupació Cultural l'any 1980 va ser la que feren de les rondalles mallorquines *Es festejador*, *Val més matinejar que a missa anar*, *Els regidors de Porreres* i *Madò Fenoïassa i els seus* de mossèn Antoni Maria Alcover, adaptades per Climent Picornell⁴⁴. Aquesta representació també la van fer al Principal Cinema de Porreres.

La darrera obra de la qual tenim informació, organitzada pel grup de teatre de l'Agrupació, aquest cop amb el nom de Pàssera, va ser la representació de *Siau benvingut* d'Alexandre Ballester que es va representar l'any 1981 al Centre Parroquial de Porreres. Va ser un gran èxit i

⁴⁰ *Llum d'oli*, núm, 12, p. 9.

⁴¹ Llibre d'actes de l'Agrupació Cultural. Acta de dia 22 de febrer de 1972.

⁴² Llibre d'actes de l'Agrupació Cultural. Acta de dia 3 de febrer de 1975.

⁴³ Resum de les activitats realitzades per l'Agrupació Cultural de Porreres durant el curs 1977-1978.

⁴⁴ Climent Picornell Lliteras va ser membre de l'Agrupació Cultural i també va participar en algunes representacions teatrals que la secció de teatre dugué a terme. Amb els companys de l'Agrupació van parlar de posar en escena algunes rondalles mallorquines de mossèn Alcover i ell va decidir adaptar-les perquè poguessin ser representades. El que Climent Picornell volia era sortir de la tradició i donar a les rondalles un enfocament més modern, però sempre va respectar la temàtica. Cal dir que Climent Picornell no ha escrit d'altra obra ni ha fet cap altra activitat similar, simplement va adaptar aquestes rondalles per fer una espècie de favor a l'Agrupació (Picornell Lliteras, Climent. Informació oral. Porreres, 29-IV-2011).

van tenir ple cada vespre, per això van trobar necessari representar-la un dia més. Amb aquesta obra van recollir 40.650 pessetes, que es van destinar a cobrir les despeses de la representació i la resta les van guardar per poder dur a terme una altra obra.

Per acabar, cal esmentar l'obra *Així és el món* de Martí Mayol i Moragues, ja que sabem que l'Agrupació la va dur a terme un any per les festes de Sant Roc, però no en tenim més informació.

Actualment, l'Agrupació Cultural segueix fomentant la llengua i la cultura catalana, entre altres coses, i publica la revista *Llum d'oli* mensualment durant tot l'any, així com també organitza moltes d'activitats i continua duent a terme els seus objectius.

El Grup Foganya

El Grup Foganya és una societat cultural, artística i recreativa que es va crear el 1978 amb l'objectiu de dur a terme una sèrie d'activitats tals com representacions teatrals, declamacions, pantomimes i la conservació de costums i tradicions. També volien fer activitats artístiques, plàstiques i històriques, i conservar la fisonomia pròpia del seu poble, en aquest cas Porreres, i del seu terme. Cal dir que, encara que el Grup Foganya va sorgir el 1978, no va ser fins l'any 1986 que es van constituir i aprovar uns Estatuts⁴⁵.

El Grup Foganya va sorgir quan un grup de joves que formaven part del Moto Club Montision, van tenir la idea de representar una obra de teatre amb la intenció de divertir-se i passar-s'ho bé. Per això, van demanar a Jaume Rosselló Verger, *Gulla*, considerat el pare del Grup Foganya, que els dirigís, perquè ja havia fet comèdies i sabia com havia d'organitzar una activitat com aquesta. Després que J. Rosselló acceptés, van elegir l'obra que volien representar i aquesta va ser *Sa padrina* de Joan Mas. La van assajar devers un any, ja que n'hi havia que no sabien llegir el català i els duia molta més feina aprendre's el paper. Al final, la van representar l'any 1978 a Porreres i també a Son Valls de Padrina, Felanitx i Cas Concos⁴⁶. *Sa padrina* va ser tot un èxit i per això es van animar a seguir amb el grup i anar fent més obres⁴⁷. [Imatge 15]

Després de l'èxit obtingut i de la bona acceptació del públic, van decidir formar un grup de teatre amb nom propi, i com que els assajos de les obres es feien a can Jaume Rosselló al voltant d'una foganya, no ho van pensar gaire i van decidir anomenar-se Grup Foganya⁴⁸.

La propera activitat que va dur a terme Jaume Rosselló, juntament amb els seus amics, va ser la *Serrada de la Jaia Quaresma i el Jai Carnal* l'any 1981. Francesc Servera conta que un dia J. Rosselló anà a veure'l a casa seva i li demanà si li faria il·l·lusió participar a la *Serrada de la jaia Quaresma*. F. Servera no sabia de què es tractava i J. Rosselló li explicà que era una festa que se celebrava per simbolitzar que s'havia arribat a la meitat de la Quaresma. F. Servera acceptà i J. Rosselló li atorgà el paper de jutge, per la seva veu gruixada. Hora de començar, anaren cap a un cadafal que havien posat a la plaça, damunt del qual hi havia una bóta de vi amb un cos a sobre fet de pedaç i cartró. Dins d'aquest cos hi havien posat bosses de sang d'animal, fetges i budells. Després, quan el jutge va acabar de llegir la sentència, els botxins van començar a serrar la Jaia i hi va haver sang i budells per tot. Va ser un gran impacte. Tot seguit, tenien el Jai Carnal penjat

⁴⁵ Barceló, Gabriel: "Vida del Grup Foganya". A *Foganya*, núm. 0, p. 6.

⁴⁶ Rosselló Tomàs, Jaume: "Sa padrina". A suplement de *Foganya*, núm. 22: «S'encén foganya 1978-1986». S.P.

⁴⁷ Anònim: "Records amb delit". A *Foganya*, núm. 0, p. 14.

⁴⁸ Consell de redacció: "Pròleg". A suplement de *Foganya*, núm. 22: «S'encén foganya 1978-1986». S.P.

per una corda enmig de la plaça i, finalitzada la serrada de la Jaia, els nins que hi assistiren esbudellaren el Jai, amb la sorpresa que llavors no hi havia budells, sinó que hi havia caramels⁴⁹. Aquesta representació la van dur a terme cada any fins el 1994, aproximadament. [Imatge 16]

També cal destacar les representacions que feren de l'obra en vers de Llorenç Moyà, *L'adoració dels tres reis d'Orient* per les festes de Nadal. La primera representació es va dur a terme el 1984 a l'església parroquial de Porreres. També la va dirigir Jaume Rosselló i els assajos es feien a casa seva. A partir del 1984 la van anar representant cada any o cada dos, normalment, dia 6 de gener a l'església parroquial de Porreres fins el 1996, aproximadament⁵⁰. Actualment, ja no la representen. [Imatge 17]

De llavors a ençà el Grup Foganya va dur a terme moltíssimes representacions d'obres com *Sa pesta* (1981) de Pere Capellà, *Mestre Lau es taconer* (1981) de Josep Maria Tous i Maroto, *Necessito una infermera* (1983) d'Assumpció González, *El rei Pepet* (1984) de Pere Capellà, *Sa madona du es maneig* (1985) de Pere Capellà, *Es nirvis de sa neboda* (1986) de Josep Maria Tous i Maroto, *Jo seré el seu gendre* (1987) de Jaume Vilanova i Torreblanca, *Ara plouen figures* (1987) de Joan Mas, entre moltíssimes d'altres. [Imatge 18]

Una altra representació que cal destacar és *La passió*, obra basada en els evangelis. El 1988 la van interpretar per primera vegada amb el títol d'*Escenes del Viacrucis*. La van representar al Lloc Sagrat sota la direcció de Jaume Rosselló. En aquesta representació, també hi va col·laborar la Filharmònica Porrerenca, dirigida per Antoni Peris i la Coral de Porreres dirigida per Sebastià Melià. A partir del 1988 la van seguir representant, per les festes de Pasqua, durant cada any fins el 1998, sempre amb la Filharmònica i la Coral. Val a dir que el 2012 la van tornar a posar en marxa i la van representar durant les festes de Pasqua, aquest cop a l'Auditori Municipal de Porreres, antic Principal Cinema. [Imatges 19 i 20]

També cal fer referència a la *Cataracta Mundi* o *Enterro de la sardina*, que van celebrar per primera vegada l'any 1991. Aquesta activitat es feia el darrer dia de carnaval, que, al mateix temps, és el primer dia de Quaresma. La confecció de la *Cataracta* era molt simple, ja que consistia en l'elaboració d'un baül de fusta per dur-hi la sardina que representa el Carnaval. Llavors, a la plaça de la vila es formava una comitiva de gent endolada per acompanyar la sardina en el seu darrer adéu, i la transportaven amb un cercavila fins a algun lloc, on hi havia preparat un fogueró per incinerar-hi el baül. Allà, la gent es preparava de sardines, pa i vi i sopava fent festa i sarau. Cal dir que, el lloc on feien el fogueró antigament era la placeta de l'Escola Nova (actual plaça del Molí de n'Amengual), però llavors la feien al Molí d'en Monroi (situat al carrer Major). Aquesta festa la varen organitzar fins l'any 2011.

La darrera obra que va representar el Grup Foganya sota la direcció de Jaume Rosselló va ser l'adaptació de *La deixa del geni grec* l'any 1992, un poema èpic de Miquel Costa i Llobera adaptat per Jaume Rosselló. Aquesta va ser una de les representacions més complicades que dugué a terme l'agrupació, ja que l'escenari va dur molta de feina, a més de l'aprenentatge de l'obra. Es va representar a l'antiga plaça de toros de Porreres. [Imatge 21]

El 1994, el Grup Foganya va decidir fer unes jornades teatrals per tal de recordar i retre homenatge al seu amic Jaume Rosselló, director i fundador del Grup Foganya. Les jornades s'a-

⁴⁹ Servera, Francesc: "Serrada de sa Jaia Quaresma". A suplement de *Foganya*, núm. 22: "S'encén foganya 1978-1986". S.P.

⁵⁰ Grup Foganya: "Adoració dels tres Reis d'Orient". A *Llum d'oli*, núm. 74, p. 13.

nomenaven Jornades teatrals «Jaume Rosselló i Verger». Aquesta activitat consistia en organitzar una sèrie d'obres de teatre, juntament amb grups d'altres pobles, i representar-les durant uns dies. Aquest any el Grup Foganya va participar a les Jornades amb la representació de *L'autèntic amic* de Carlo Goldoni, sota la direcció de Toni Rosselló. Les jornades tenien lloc a l'Auditori Municipal de Porreres⁵¹. Aquestes jornades les van dur a terme fins l'any 2003, ja que van haver d'aturar-se perquè l'ajuntament del poble va començar la reforma de l'Auditori Municipal i no tenien cap local on poder interpretar les obres. Algunes de les obres interpretades en les Jornades teatrals van ser *Mans enlaire!* (1997) de Ramon Folch i Camarasa, *Ai Carai!* (1998) de Josep Maria Benet i Jornet, *Ara plouen figues* (1999) de Joan Mas, *La botiga dels horrors* (2002) de Howard Ashman i Alan Menken, entre moltes altres. [Imatges 22 i 23]

Finalment, cal esmentar que l'any 2011 van representar l'obra *Els pirates* de Gilbert & Sullivan que ja havien dut a terme el 2001 i que, com ja he dit anteriorment, el 2012, després de 14 anys, varen tornar a posar en marxa la representació de *La passió*.

Conclusió

Al llarg del treball hem pogut observar que a la vila de Porreres hi ha hagut una activitat teatral molt important durant una bona sèrie d'anys. En total, hem recopilat cinquanta obres diferents, algunes de les quals han estat representades diverses vegades, i fins i tot, anualment.

Hem vist que entre els anys seixanta i setanta hi va haver una activitat teatral molt constant, ja que es van representar obres pràcticament cada any o cada dos. Algunes de les obres representades en aquesta època van ser *Don Ventura veranea* de Lluís Segura, *Aigua de pluja* de Gabriel Cortès i *L'amo de Son Magraner* de Pere Capellà, entre moltes altres. Així i tot, quan hi va haver més activitat va ser a partir dels anys vuitanta, durant l'època en què es va crear el Grup Foganya i l'Agrupació Cultural encara mantenia vigent la seva secció de teatre, que posteriorment es va anomenar Pàssera. Els dos anys en què es van dur a terme més representacions van ser el 1978 amb les obres de *Ai! Quaquín que has vingut de prim!* de Sebastià Rubí i Roig, *Ca nostra* i *Sa padrina*, totes dues de Joan Mas. Un altre any amb molta activitat teatral també va ser el 1981, ja que es van representar *Sa Pesta* de Pere Capellà, *Siau Benvingut* d'Alexandre Ballester i *Mestre Lau es taconer* de Josep Maria Tous i Maroto.

Val a dir que, així com en un principi les representacions es duïen a terme per grups d'aficionats, a partir dels anys vuitanta el teatre a Porreres sovint ha estat relacionat amb agrupacions culturals o grups de teatre, els quals s'encarregaven de posar en escena moltes obres i d'engrescar la gent per tal que hi participés. Segurament, aquest canvi ha estat a causa dels múltiples entreteniments que han anat apareixent durant el pas del temps. Cal recordar que abans dels anys vuitanta la gent no es podia permetre luxes a causa de l'escassetat econòmica i el teatre era una de les poques activitats de temps lliure que existien i que es podien permetre econòmicament, ja que moltes de vegades era de franc o la gent donava el que podia i l'elaboració dels decorats s'aconseguia amb un material bastant assequible.

Per acabar, hem pogut comprovar que en el teatre de la vila de Porreres hi han participat centenars de persones, les quals han contribuït a mantenir una meravellosa activitat teatral més o menys constant durant tot aquest temps, simplement per diversió i d'una manera totalment desinteressada, cosa que és d'agrair.

⁵¹ Anònim: "Vida del Grup Foganya". A *Foganya*, núm. 27, p. 19.

Bibliografia

DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci*. Illes Balears: Col·lecció Pàssera. JULIÀ SASTRE, Juan (1982): *Porreres, coses d'altre temps*. Mallorca.

LLULL ESTARELLAS, Maria Antònia (2010): *Urbanisme i arquitectura de Porreres. De la vila medieval a la contemporània*. Ajuntament de Porreres.

MAS I VIVES, Joan (Dir.) (2003/2006): *Diccionari del teatre de les Illes Balears*. Palma/Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vol.

MATAS PASTOR, Joan Josep (2002): *L'acció catòlica a Mallorca durant la segona república i el primer franquisme (1932-1960)*. Tesi doctoral. Palma.

RIERA MASCARÓ, Llorenç; ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1992): *La Congregació de l'Oratori de Sant Felip Neri de Porreres*. Conselleria de cultura, educació i esports del Govern Balear.

Revistes

Revista *Llum d'oli* (1978-2012). Revista de l'Agrupació Cultural. Porreres.

Revista *Foganya* (1989-1994). Revista d'informació i cultura del Grup Foganya. Porreres.

Altres fonts

Estatuts de l'Agrupació Cultural. Text mecanografiat localitzable al local de l'Agrupació Cultural, Porreres.

Llibre d'actes de l'Agrupació Cultural. Manuscrit localitzable al local de l'Agrupació Cultural, Porreres.

Llibre d'actes del Grup Foganya, manuscrit.

Annex fotogràfic

1. *El Rei Herodes* (1953)

2. *Juana de Arco* (1947-1948)

3. *Fiesta en el aire* (gener, 1956)

4. *La mort i passió* (abril, 1950)

5. *La mort i passió* (abril, 1950)

6. *A Santa Isabel Reina de Hungría* (1950)

7. *Ai! Quaquin que has vengut de prim!* (1954)

8. *El tio Pep se'n va a Muro* (1956)

9. *Una temporada a ca sa dida* (1960)

10. *Can Miraprim* (1967)

11. *Mestre Lau es taconer* (1968)

12. *Ai! Quaquin que has vengut de prim!* (1978)

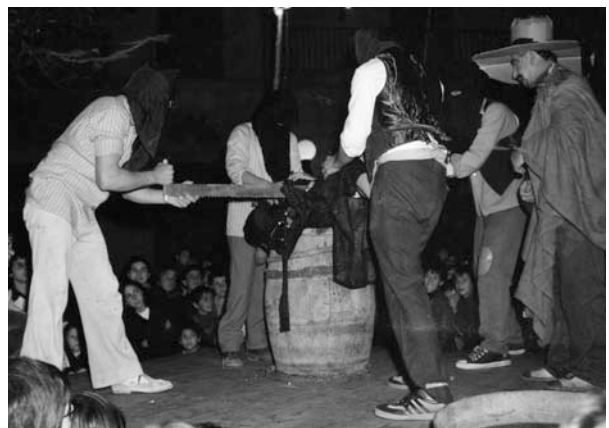
13. *Don Ventura veranea* (1972)

14. *Un senyor damunt un ruc* (1973)

15. *Sa padrina* (1978)

16. *Serrada de la Jaia Quaresma* (1981)

17. *Adoració dels tres reis d'Orient* (1994)

18. *Ara plouen figues* (1987)

19. *La passió* (1990)

20. *La passió* (1992)

21. *La deixa del geni grec* (1992)

22. *Els pirates* (2001)

23. *La botiga dels horrors* (2002)

Evolució dels canvis en la parla col·loquial de Porreres¹

AGUSTINA FERRER FERRÀ

Introducció

La llengua que parlen les generacions més joves no és idèntica a la llengua de les generacions més grans.

Els canvis que hi podem percebre són els canvis propis de l'evolució interna de la llengua però també hi trobam canvis produïts per la interferència lingüística del castellà, que ha anat transformant progressivament la llengua catalana parlada. Aquests canvis no només afecten el lèxic, sinó també la fonètica i la sintaxi de la llengua.

Per confirmar aquesta teoria i mostrar-ne alguns exemples, hem realitzat aquest petit estudi, que pretén servir d'aproximació a aquest fenomen en el cas del nostre poble.

Objectiu i metodologia

L'objectiu d'aquest treball és fer algunes observacions sobre certs aspectes lingüístics que apareixen en la llengua col·loquial de Porreres. Concretament, volem veure els canvis que ha patit la llengua parlada al llarg d'algunes generacions.

Per això hem treballat amb dos sectors de població molt concrets: un primer grup de dones de més de 80 anys [+80] i un altre grup de nines d'entre 14 i 15 anys [+jove].² Hem procurat elegir parlants exposades a poques interferències lingüístiques produïdes fora del poble.

L'objecte d'estudi serà el parlar col·loquial, la llengua oral, que es caracteritza, entre altres coses, per una major improvisació, de vegades per un distanciament de l'estàndard i per l'ús de formes locals, que és allò que ens interessa.

Utilitzant el mètode de l'entrevista, hem intentat indirectament que l'entrevistada esmenti alguns mots per analitzar-ne alguns aspectes del vocalisme, del consonantisme o de la morfologia verbal i poder-ne extreure les diferències entre un sector i l'altre i el sentit de l'evolució dels canvis que es produeixen en la parla col·loquial de Porreres.

Les parlants comparteixen varietat geogràfica i sexe però altres factors com l'edat o el nivell d'estudis les diferencien. Tots dos sectors són lingüísticament competents i saben ajustar-

¹ Vull agrair al doctor Joan Melià la idea, els consells i els comentaris que han fet possible la redacció d'aquesta comunicació.

² Vull agrair la disponibilitat i la col·laboració de les entrevistades: Gabriela Sorell (16), Miquela M. Barceló Bover (16), Magdalena Tomàs Mora (16), Francisca Mora Vaquer (86), Bàrbara Picornell Melià (89), Margalida Mora Coll (93).

se al registre que exigeix la situació, però, cal tenir en compte que la llengua catalana no es troba en condicions de normalitat lingüística. Això vol dir que per al grup [+80], a diferència del grup [+jove], el català no ha estat la llengua de l'ensenyament, però la seva socialització es va produir en una època en què el català era la llengua clarament dominant en el seu entorn immediat, fora dels àmbits oficials i formals, els quals, en aquells moments, tenien menor incidència en la quotidianitat que no ara.

Les entrevistades desconeixien l'objectiu real de les entrevistes, d'aquesta manera hem evitat possibles correccions o expressions forçades i hem assegurat una parla més espontània i més real. Així, hem utilitzat unes entrevistes destinades, en teoria, a parlar del fet de viure a Mallorca.

Aspectes tractats

La majoria dels aspectes lingüístics que hem tingut en compte a l'hora d'analitzar la parla són acceptables en llengua col·loquial, però no són adequats en els registres més formals.

Aquests trets s'han classificat en 3 blocs:

1. Vocalisme

- Neutralització o/u: la pronunciació de les **o** àtones pot ser [o] o [u], d'acord amb la tradició de cada lloc: [o]vella/[u]vella, m[o]lí/ m[u]lí, t[o]rtuga/ t[u]rtuga.
- L'emmudiment de la –a final en mots esdrúixols: pèrdua de la darrera vocal en paraules com *història*, *paciència*, *ciència* o *gàbia* i les formes de plurals.
- L'assimilació d'una vocal neutra a una –o tònica: es pronuncia [o] la vocal neutra en paraules com *home*, *colze*, *genoll*.
- La monoftongació: és la pronunciació en [o] dels diftongs àtons –ua– i –üe– en paraules com *llengua*, *aigua*, *Pasqua* i les seves formes de plural.
- Assimilació d'una –o àtona a una vocal neutra: *ha plogut*, *ha mogut*, *plourà*, *mourà*.

2. Consonantisme

- La metàtesi: *padrí*, *pedra*, *granera*.
- Ieisme / iodització: a les Balears i a part del dialecte central és freqüent el fenomen de iodització que consisteix en pronunciar algunes **ll** en –i (*consell*, *fill*) o en no pronunciar cap so (*vella*, *ulleres*, *senalla*).
No s'ha de confondre aquest fenomen amb el ieisme que consisteix en pronunciar –i o –j totes les **ll**: **Maiorca*, **iuna*, **cavai*, **iet*, **gai*. Aquest fenomen no és admissible ni en el llenguatge col·loquial.
- Distinció B/V: és propi de la nostra parla mantenir la distinció d'aquests dos sons. Quan no és manté la distinció s'interpreta com a castellanisme: *bellesa* – *vellesa*, *beure* – *veure*.
- La pronúncia del mot *carxofa*.

3. Morfologia verbal

- Desinència a l'imperfet de subjuntiu de la 1a conjugació: són les formes *cantàs/ cantés*, *estudiàs/ estudiés*. La normativa admet totes dues formes, però la forma clàssica de Mallorca és amb –a.

Resultats i observacions

Un cop finalitzat el procés de buidatge podem destacar els següents resultats:

1. Vocalisme

- Neutralització o/u: el grup [+jove] conserva la pronunciació de les **o** àtones en [u], en els casos com [u]vella i m[u]lí, però en el cas de *tortuga*, per exemple, no neutralitzen la vocal. El grup [+80] conserva la neutralització en tots els casos enregistrats.
- Tant el grup [+80] com el grup [+jove] conserva l'emudiment de la –a final en mots esdrúixols: [histori]³, [pacienci], [gabis].
- En el grup [+jove] no es conserva l'assimilació d'una vocal neutra a una –o tònica: i diu m[_]ló i g[_]noll, mentre que el grup [+80] pronuncia m[_]ló i g[o]noll, i un cas concret del grup [+80], també conserva l'assimilació al mot m[o]ló.
- Tant el grup [+80] com el grup [+jove] conserva la pronunciació en [o] dels diftongs àtons –ua– i –üe– en paraules com *llengua*, *aigua*, *Pasqua* i les seves formes de plural.
- Fou impossible registrar el fenomen de l'assimilació d'una –o àtona a una vocal neutra: *ha plogut*, *ha mogut*, *plourà*, *mourà*.

2. Consonantisme

- La metàtesi és un fenomen poc comú en ambdós grups: només hem pogut observar metàtesi en el cas de [garnera] per *granera*. I un cas aïllat en el grup [+80]: [probet] per *pobret*.
- El ieisme ha estat un dels fenòmens que més hem enregistrat en el grup [+jove] ja que totes les enregistrades, a diferència de les [+80], fan ieisme i no saben pronunciar el so de –ll. Lògicament, totes mantenen la iodització en mots com *vella* o *ulleres*.
- Ambdós grups distingeixen els sons b/v.
- Hem enregistrat tres variants del mot *carxofa*: el grup [+80] diu [graxofa], i en el grup [+jove] hem enregistrat les tres variants: [graxofa], [craxofa], [carxofa].

3. Morfologia verbal

- Quant a la desinència a l'imperfet de subjuntiu de la 1a conjugació, hem observat que el grup [+jove] no conserva la forma clàssica i utilitza la forma en –és: *estudiés*.

³ Encara que no sigui la representació fonètica, escriurem entre [] les escriptures que volen reproduir aproximadament la pronúncia particular.

Causes

La causa principal d'alguns d'aquests canvis és, com ja hem esmentat, la interferència lingüística produïda pel castellà, que amenaça de transformar la llengua de les generacions més joves, i d'altra banda el pes de la llengua escrita, que fa corregir espontàniament determinades pronúncies vulgars.

Tradicionalment, aquesta interferència és limitava a la incorporació d'alguns mots de procedència castellana al lèxic de la nostra llengua. Però la cosa ha canviat i, com hem pogut observar, sobretot en el cas del ieisme, la interferència lingüística ja afecta l'estructura fonètica de la llengua. Hem de dir que aquest procés d'interferència es troba en un punt intermedi, ja que algunes formes han canviat i d'altres encara es conserven.

La situació s'ha agreujat com a conseqüència de la generalització de la pràctica del bilingüisme; és a dir, per un major contacte entre les dues llengües, tant en l'entorn social com en els usos particulars.

En aquesta taula es resumeixen les diferències registrades en els aspectes lingüístics tractats entre el grup [+jove] i el grup [+80]; el símbol ü significa que el grup normalment realitza l'aspecte lingüístic tractat, mentre que û vol dir que normalment no el produeix.

	Aspectes lingüístics tractats	Grup [+jove]	Grup [+80]
1	Neutralització o/u	Variació entre parlants del mateix grup	✓
2	Emmudiment de la –a final en mots esdrúixols	✓	✓
3	Assimilació d'una vocal neutra a una –o tònica	✗	Variació entre parlants del mateix grup
4	Monoftongació dels diftongs àtons –ua– i –üe– en [o]	✓	✓
5	Metàtesi al mot * <i>garnera</i>	✓	✓ I un únic cas de * <i>probet</i>
6	Ieisme	✓	✗
7	Iodització	✓	✓
8	Distinció B/V	✓	✓
9	Pronunciació del mot <i>carxofa</i>	Variació entre parlants del mateix grup	[graxofa]
10	Desinència al'imperfet de subjuntiu de la 1a conjugació	✗ Forma en –és	✓ Forma clàssica en –às

Com podem veure, en la majoria dels casos enregistrats en el grup [+80] no s'observa variació entre parlants. Sí que trobam variació entre les parlants d'aquest grup en el cas de l'assimilació d'una vocal neutra a una –o tònica.

En el cas del grup [+jove] trobam variació entre parlants en el cas de la neutralització o/u i en el de la pronunciació del mot *carxofa*, en què es troben tres comportaments diferents.

La variació que trobam en aquest grup respecte del grup [+80] és deguda a algunes causes que ja hem esmentat més amunt: el cas del ieisme és un clar exemple provocat per la interferència amb el castellà, mentre que el cas de la neutralització o/u, l'ús d'–és en l'imperfet de subjuntiu i la variació en la pronunciació del mot *carxofa* són variacions provocades per la influència de la llengua escrita, de la varietat estàndard o del contacte amb altres varietats locals més prestigiades. Hem comprovat que la llengua espontània oral del grup [+80], a diferència del grup [+jove], és, excepte en la fonètica, més allunyada de la llengua estàndard, perquè no hi van estar en contacte durant la seva etapa d'escolarització.

Conclusions

Cal frenar i invertir aquest procés de degradació lingüística que es produeix en el bloc [+jove], sobretot pel que fa a les dificultats que tenen per a la producció d'alguns dels sons propis de la llengua catalana (en els casos analitzats, destaca la presència del ieisme). D'altra banda, també seria bo recuperar la genuïtat de la parla col·loquial de Porreres, principalment en aquells aspectes que concorden amb la tradició i amb el model de la varietat col·loquial correcta.

Per això és necessari que els docents, els educadors, els polítics, els pares funcionin de model: hem de reduir al màxim possible l'empobriment lingüístic i la interferència del castellà, o, si és el cas, d'altres llengües. Hem de difondre i utilitzar un model de llengua oral formal, adequat i correcte, i mostrar-lo com a compatible amb el col·loquial correcte. Hem de normalitzar i generalitzar l'ús social de la llengua catalana. Hem de corregir tots els casos de pronúncies incorrectes. Hem de conscienciar de la necessitat de la recuperació de les formes genuïnes.

Salutació	5
Presentació.....	7
Fertilitat química de les terres agrícoles de Porreres	9
Maria Adrover Fiol, Damiana Amengual Sastre i Jaume Vadell Adrover	
Toposeqüència dels sòls de Son Jordi (Porreres)	21
Maria Adrover Fiol i Jaume Vadell Adrover	
La pedra de sa Mola des Monjos (Porreres): una calcària d'extremada duresa	33
Guillem Mas Gornals i Joan Sorell Juan	
Històries d'ametles. L'ametler d'en Verdera	43
Francesc Canuto Bauçà	
Els llamps i la seva relació amb les pluges intenses a Porreres (1994-2010).....	55
Miquel Tomàs Burguera i Cristina Mas Riera	
Els vents locals de Porreres i els seus aprofitaments agraris	65
Gabriel Alomar Garau, Josep Fortesa Bernat i Jordi Amengual Oliver	
El suposat sarcòfag de Son Porquer a Porreres	75
Jaume Cardell Perelló i Alexandre Font Jaume	
La promoció artística de la família Dusai al Santuari de Monti-sion de Porreres.....	85
Magdalena Cerdà Garriga	
Algunes notes sobre la indumentària de la dona a Porreres, ss. XV- XVI.....	99
Isabel Munar Català	
El retaule de l'oratori de l'Hospitalet de Porreres	111
Gabriel Vives Ferrer	
Fra Joan Cervera i Garcies, trinitari (1702-1767).....	123
Maria Barceló Crespi	
L'educació a Porreres en el segle XIX. Les disputes entre les monges de la Caritat i les monges de la Misericòrdia.....	131
Núria Planas Novella	
Un exemple d'associacionisme mutualista: El Porvenir de Porreres (1910-1983).....	137
Bartomeu Garí Salleras	

75 Anys de Columbòfila a Porreres	155
Miquel Àngel Veny Mestre	
El teatre a Porreres	167
Antònia Xamena Lliteras	
Evolució dels canvis en la parla col·loquial de Porreres.....	185
Agustina Ferrer Ferrà	